

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • τεύχος 107, Ιούλιος 1990 • 400 δρχ.

Κείμενα για μιά νέα
μαρξιστική Άριστερά

Οι εξετάσεις των «άγανακτισμένων πολιτών» • Μιά συζήτηση με τον Φώτη Κουβέλη • ΠΑΣΟΚ: ανάμεσα στον έθνικισμό και τη σοσιαλδημοκρατική γοητεία • Τό όπιο μιās ναρκωμένης κοινωνίας

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Πέμπτη 26 Ιουλίου 1990
τεύχος 107
Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα
τιμή τεύχους 400 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Παύλος Κρέμος, Βάσω Κιντή, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λειβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Άριστειδης Μπαλτάς, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσηνόρεμα.

Φίλοι αναγνώστες,

έπειδή η ζωή συνεχώς ακριβαίνει, υπερβολικά, γι' αυτό, από σήμερα, ο Πολίτης είναι αναγκασμένος να αναπροσαρμόσει την τιμή πώλησής του (400 από 300 δρχ.). Ανάλογη και η αύξηση των συνδρομών.

Έκδοτης, Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 3228 791, 3239 645. Διαχείριση Σπύρος Δελέγκας. Έκτύπωση, Θαν. Γκόννης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620 383.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

όλα τα τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ από τό 1 έως τό 102 (1976 - 1989) και του Δεκαπενθήμερου ΠΟΛΙΤΗ μόνο με 10.000 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, «Δύο στυλό, χρώματος μπλέ ή μαύρου» 5

Γιώργου Μαργαρίτη, 'Ησυχία και τάξις καθ' άπασαν τήν επικράτειαν 6

Χάρη Γολέμη, Της Κορέας... 8

Άνδρέα Παπαλιά, 'Ο κος 151 9

Άνδρέα Πανταζόπουλου, Έθνικιστικές εκρήξεις 12

Μιά συζήτηση με τον Φώτη Κουβέλη, γραμματέα της ΕΑΡ 14

Μάριο Τρόντι, Για έναν ρεβιζιονιστικό κομμουνισμό 19

Χαράλαμπος Γολέμη, Τα τριαντάχρονα του *New Left Review* 23

Φρέντ Χαλιντέν, Νέα εποχή, παλιά προβλήματα 24

Γιώργου Καρρά, Συνηγορία υπέρ του «αναγωγισμού» 27

Άγγελου Έλεφάντη, Ναρκωτικά: τό δπιο μιās ναρκωμένης κοινωνίας 30

Ίνάτσιο Ραμονέ, Ποδόσφαιρο σημαίνει πόλεμος 34

Στ. Λιβαδά, Δημοτικές εκλογές και Όλυμπιακοί 37

Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Τό συνέδριο του ΚΚΣΕ 40

Παντελή Μπουκάλα, Τών συλλεκτών, λοιπόν 42

Ό Κυριάκος Κατζουράκης σχολιάζει 43

Λάκη Δεδουσόπουλου, Για προγράμματα του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου 44

Σίσσυς Βελισσαρίου, Ό Κήπος τών Χωρισμένων Έραστών του Σ. Λύτρα 50

Δ. Καγγελάρη, Ίερη Ήπίδαυρος και άποδιοπομπαίοι 57

Ήσαϊα Πατρινού, Αυτόσχεδιάζοντας στό κάστρο της Πάτρας ... 28

Δώρας Μέντη, Γιάννη Δάλλα ποιήματα 60

Άνδρέα Πανταζόπουλου, Για τίς επαγγελματικές οργανώσεις στην Ελλάδα, του Γιώργου Μαυρογορδάτου . 64

Τά περιοδικά 66

Ό μακέτα του εξωφύλλου είναι της Μαίρης Μαγκάκη

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 3.000 δρχ.

Έξάμηνη (6 τεύχη) 1.500 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ευρώπη έτήσια: 3.500 δρχ.

Άλλες χώρες, έτήσια: 4.000, έξάμηνη 2.000

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Έτήσια: 2.000, έξάμηνη: 1000

Όδιοκτησία: «Σπύρος Δελέγκας & Σία ΟΕ». Έκδοτης: Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα, τηλ. 3228 791 και 3239 645

..δύο στυλό, χρώματος μπλέ ή μαύρου

Οί εκλογές μας σώθηκαν, τό ίδιο και οί αντίπαλοι: τό ΠΑΣΟΚ, ήττημένο, άσχολεϊται μέ τά έσωτερικά του, ό Συνασπισμός είναι μικρός, οί υπόλοιποι άμελητέοι. Καί νά 'σου, ντάλα καλοκαίρι, ό διψασμένος για νίκης νεοδημοκρατικός λαός ανακάλυψε αντίπαλο για νά διοχετεύσει τήν άγωνιστικότητά του. Είναι οί συνδικαλιστές, οί συντεχνίες, ιδιαίτερα οί καθηγητές πού τόλμησαν νά σηκώσουν τήν πιό μεγάλη μύτη.

Ή μάχη βάστηξε δύο όλόκληρους μήνες και έληξε τήν περασμένη βδομάδα θριαμβευτικά για τήν κυβέρνηση. Τήν περασμένη Κυριακή, τήν προηγούμενη τής έναρξης τών εξετάσεων, ή τηλεόραση ανακοίνωσε θριαμβευτικά: «Οί μαθητές νά προσέλθουν στά εξεταστικά κέντρα ώρα 7 τό πρωί, έχοντας μαζί τους δύο στυλό χρώματος μπλέ ή μαύρου...» 'Αδιάβλητη και φέτος και άλώβητη, ως έκ τούτου, ή διαδικασία τών εισαγωγικών εξετάσεων, τών εξετάσεων πού έχουν αλλάξει πολλά όνόματα, αλλά πού έχουν τό ίδιο πρόσωπο έδω και 25 χρόνια. Ή άπεργία τών καθηγητών, άθελά της, πήγε νά διαταράξει τήν ίσορροπία του συστήματος, ενός συστήματος μέ τό όποιο κι έμεις κάποτε δώσαμε εξετάσεις και, άπ' ό,τι φαίνεται, θά δώσουν και τά έγγόνια τών σημερινών διαγωνιζομένων.

Πολύ μελάι χύθηκε για τό ποιός ήταν ό νικητής και ποιός ό ήττημένος αύτης τής άπεργίας: νίκησε ή κυβέρνηση, άνέκραζε ό τύπος τής Ν.Δ. «Νίκησαν οί μαθητές» (Τά Νέα, 16/7), άπαντούσε πονηρά ό αντιπολιτευόμενος τύπος. Στην πραγματικότητα, όμως, νικητής ήταν τό ίδιο τό εξεταστικό σύστημα, πού προς στιγμήν δέν μπόρεσε νά λειτουργήσει. Κυβέρνηση, μαθητές και ή πλειοψηφία τής κοινής γνώμης άγωνίστηκαν και τελικά κατάφεραν νά τό επιβάλουν.

Οί δυνάμεις του «νεοδημοκρατικού έκσυγχρονισμού» κατήγαγαν νίκη λαμπρή, σέ τέτοια έκταση μάλιστα, ώστε δικαίως έλπίζουν ότι για μερικά χρόνια οί καθηγητές δέν θά είναι σέ θέση νά σηκώσουν κεφάλι και νά θέσουν σέ κίνδυνο τίς εξετάσεις. Τίς εξετάσεις για τίς όποιες όλη ή κοινωνία πάλεψε και πού τώρα όλοι καμαρώνουν από τηλεόρασεως τήν άπρόσκοπτη διεξαγωγή τους (Και ό έκσυγχρονισμός συνεχίζεται άκάθεκτος: τό δημόσιο τών έλλειμμάτων μπορεί νά μήν είχε χρήματα νά πληρώσει τίς 18.000 δρχ. τών καθηγητών, βρήκε όμως 2,5 και πλέον δίσ νά έγγυηθεί ύπέρ τών ΠΑΕ στην Τράπεζα Κρήτης, ώστε νά μπορεί νομοτύπως νά πουληθεί ό Ντέταρι και νά καρπωθούν κάποιοι έπιτήδαιοι τά χρήματα. Και, βέβαια, στον οικονομικό τομέα ύπάρχει ως γνωστόν στενότητα, στο θεσμικό όμως γίνεται όργασμός: τά διδακτρα τών ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων άπελευθερώνονται, οί ιδιωτικοί εκπαιδευτικοί μετατρέπονται σέ ώρομισθιους, διάφοροι έπιτήδαιο, δανείζονται τίτλους ξένων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και ύπόσχονται άνετες ανώτατες σπουδές εναντι άντιτίμου. Σέ λίγα χρόνια όλοι θά μπορούν νά σπουδάσουν, άρχει νά είναι σέ θέση νά καταβάλλουν τό άντίτιμο. Στίς Γενικές Έξετάσεις, για τίς όποιες τόσος άγώνας έγινε, θά συνωστίζεται μόνον ό λαουτζίκος, αύτοί πού δέν μπορούν νά χρηματοδοτήσουν τίς σπουδές τους).

Θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε για κατάργηση τών εισαγωγικών εξετάσεων, για «έλεύθερη» (μέ βάση τό βαθμό του άπολυτηρίου, ώστε νά άποκτήσει ή μέση εκπαίδευση κάποια αξία) εισαγωγή στα ΑΕΙ, και για μία έπιλογή, από κει και πέρα, μέσα στα δύο πρώτα χρόνια τής φοίτησης. Έπιλογή πολύ πιό δίκαιη, όχι μόνο λόγω τής διετούς διάρκειάς της, όχι μόνο γιατί θά γίνεται μέ βάση τό άντικείμενο σπουδών, αλλά και γιατί ό κάθε φοιτητής θά βρísκεται στη Σχολή τής άρεσκείας του, τή Σχολή πού επέλεξε αύτός και όχι τό σύστημα. Θά ήταν άνώφελο. Τήν ώρα τής μάχης δύσκολα αλλάζει κανείς αντίπαλο.

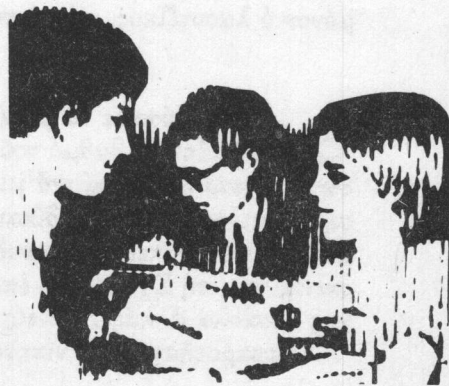
Χειροκροτήστε τούς νικητές!

Ἑσυχία, τάξις καὶ ἀσφάλεια ἐπικρατοῦν καθ' ἅπασαν τὴν ἐξεταστικὴν ἐπικράτειαν

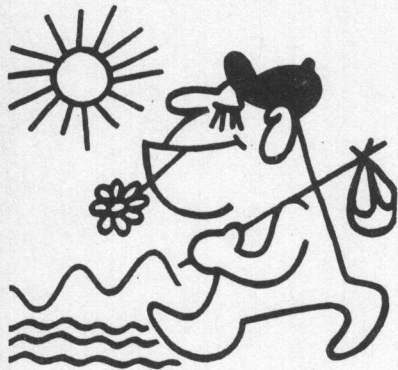
Ἡ Καθημερινή τὸ εἶχε διακριτικὰ προφητέψει. Οἱ πολίτες-δημοῖ τῶν συντεχνιῶν, ἔγραφε, πρέπει δυναμικὰ νὰ ἀντιδράσουν. Ἄλλες ἐφημερίδες τοῦ ἴδιου πολιτικοῦ χώρου, λιγότερο «εὐρωπαϊζουσες», ἔκαναν πρὸς σαφεῖς προβλέψεις καὶ προτάσεις. Μὲ πεδίο δοκιμῶν τὴν ἀπεργία τῶν καθηγητῶν ξεσπάθωσαν μὲ διάφορες προσκλήσεις πρὸς τὰ δυναμικὰ τμήματα τῆς παράταξης νὰ ἐπέμβουν γιὰ νὰ συντρίψουν τὸν κίνδυνον ποὺ ἀπειλοῦσε τὰ παιδιά καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ἑθνικοῦ. Ἐπρόκειτο ἐξάλλου γιὰ σπουδαία εὐκαιρία μιὰ πού διετίθετο γιὰ κάλυψη ὁ ρόλος τοῦ «ἀγανακτισμένου γονέα».

Στὸ Ρέθυμνο ὅπου ζήσαμε τὰ γεγονότα, ὁ μηχανισμὸς λειτούργησε μὲ ἀκρίβεια. Τὴν παραμονὴ τῶν ἐξετάσεων ὀλιγομελὴς «ὀμάδα γονέων», πεπεισμένη ὅτι «ἐκπροσωπεῖ καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους», προειδοποίησε ἀπὸ τίς τοπικὲς ἐφημερίδες τοὺς ἀπεργοὺς καθηγητῆς «νὰ μὴ ἐμφανιστοῦν» μπροστὰ στὸ τοπικὸ ἐξεταστικὸ κέντρο. Σὲ ἐναντία περίπτωσι, δήλωναν, «δὲν θὰ ἄντεχαν οἱ γονεῖς» νὰ μὴ πραγματοποιήσουν διάφορα θλιβερά... σὲ βάρος τῶν ἀπεργῶν ἐξυπακούεται. Τὸ σκηρικὸ τῆς ἐντασης στήθηκε, παρ' ὅλο πού ἡ ὅλη στάσι τῶν ἀπεργῶν ἦταν ἀρκετὰ διαλλακτικὴ καὶ μετρημένη. Φυσικὰ ὁ τοπικὸς εἰσαγγελεὰς ἢ οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς ἀστυνομίας, εἶχαν νὰ ἀσχοληθοῦν ἀποκλειστικὰ μὲ τοὺς ἀπεργοὺς καὶ δὲν ἔδειξαν κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ ἐτούτη τὴν ἀνοιχτὴ καὶ ἐνυπόγραφη ἐκκλήσι γιὰ διατάραξι τῆς τάξης (σκεφτεῖτε τί θὰ γινόταν ἂν οἱ ἀπεργοὶ δημοσίευαν ἀνάλογο ἀπειλητικὴ ἐκκλήσι).

Ἀντιθέτως, οἱ δυνάμεις τοῦ «νόμου καὶ τῆς τάξης» ἀνέλαβαν νὰ συμπληρώσουν τὸ σκηρικὸ. Πολλὲς μέρες πρὶν ἀπὸ τίς ἐξετάσεις κατέλαβαν τὸ ἐξεταστικὸ κέντρο ἀπαγορεύοντας τὴν πρόσβασι στοὺς πάντες. Τῆ δὲ Δευτέρα 16 Ἰουλίου ἔστησαν ἕναν πραγματικὰ ἐντυπωσιακὸ μηχανισμό σὲ συνεργασία φυσικὰ μὲ τίς λοιπὲς «ἀγανακτισμένες δυνάμεις». Τὸ σύνολο περίπου τῆς τοπικῆς ἀστυνομικῆς δυνάμεις εἶχε κλείσει τοὺς γύρω δρόμους καλύπτοντας μάλιστα τὴν εἴσοδο τοῦ σχολείου μὲ ἕνα ὄχημα τῆς ΤΟΤΑ, προφανῶς γιὰ νὰ ἀποκρούσει τὴν ἐπίθεσι τῶν μηχανοκίνητων ἀπεργῶν. Οἱ ἀστυνομικοὶ, ἂν καὶ οἱ περισσότεροι τὰ εἶχαν χαμένα, εἶχαν ἤδη πάρει βασικὰ μαθήματα νεοδημοκρατικῆς πρακτικῆς. Σχεδὸν ὅλοι εἶχαν ἀφαιρέσει τὰ διακριτικὰ ἀπὸ τίς ἐπωμίδες, ὥστε νὰ εἶναι διαθέσιμοι γιὰ κάθε εἶδος ἐπιχείρησι. Οἱ πρὸς γρήγοροι στὴν προσαρμογὴ ἔδιναν ἤδη μαθήματα περὶ τῶν νέων πρακτικῶν καὶ διατάξεων. Ἀστυνόμος, γιὰ παράδειγμα, ἐξηγοῦσε ἀπειλώντας ὅτι ἡ φωτογράφισι ἀπαγορεύεται στοὺς χώρους αὐτοῦς, προφανῶς χώρους ὑψίστης ἐθνικῆς στρατηγικῆς σημασίας. Ὅταν τὰ ἐπιχειρήματά του

Δια γυμνού σφάλλμας

ἄρχισαν νά προκαλοῦν θυμηδία, παραχώρησε τή θέση του καί τό ρόλο του σέ «ἀγανακτισμένο γονέα», ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐδήλωσε ὅτι τά «πολλά λόγια εἶναι φτώχεια», ἀνέλαβε τίς πράξεις. Δηλαδή τήν πρακτική τρομοκράτηση «θά βρῶ πού μένεις», «θά σοῦ τά πῶ ὅπως τά λένε στήν Κρήτη» (προφανῶς ἐννοοῦσε τίς γνωστές ἀπό τό προεκλογικό Ἑράκλειο νεοδημοκρατικές πρακτικές) καί ἄλλα τρόμου σημαντικά. Εἶναι μάλλον περιττό τό νά σημειῶσει κανεῖς ὅτι ἡ τρομοκρατική καί δυναμική αὐτή παρέμβαση θεωρήθηκε ἀπόλυτα φυσιολογική ἀπό τούς παρευρισκόμενους προστάτες τῆς τάξης.

Ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν γονέων στεκόταν ἀμήχανη μακριά ἀπό τά γεγονότα. Ἕνας μικρός ἀριθμός «δυναμικῶν» ἐπέμενε νά βρίζει καί νά ὑπόσχεται δεινά σέ ὅποιον ἐμοιαζε μέ καθηγητή. Τό σκηνικό θά ἦταν γελοῖο ἂν δέν ἦταν θεμελιακά ἐπικίνδυνο καί γιά τούς θεσμούς καί γιά τή δημοκρατία καί γιά τήν παιδεία. Διότι ὄχι μόνο εἶναι προφανές ὅτι οἱ ἐξετάσεις αὐτές ἔγιναν κάτω ἀπό τήν ἐκβιαστική πίεση ἑνός κομματικοῦ μηχανισμοῦ καί εὐλογα προκαλοῦν μύρια ὅσα ἐρωτηματικά γιά τήν ἀξιοπιστία καί τό κύρος τους, ἀλλά, ἐπιπλέον, ἔγινε σαφές ὅτι κρατικοί φορεῖς καί μηχανισμοί συμπαρατάχτηκαν, γιά νά μὴν ποῦμε συνεργάστηκαν, μέ ἀντίστοιχους κομματικούς γιά τήν πραγματοποίησή τους. Ἀναμίξεις δέ τέτοιου εἴδους ποτέ δέν χαρακτηρίσαν δημοκρατικά καθεστῶτα καί ποτέ δέν λειτούργησαν ὑπέρ τῶν ἐλευθεριῶν.

ΥΓ. Ἡ Καθημερινή καί πάλι, στό «νικητήριο» φύλλο τῆς Τρίτης 17 Ἰουλίου πρόβαλε μέ κρυφὸ καμάρι τήν περίπτωση ἑνός «ἀγανακτισμένου γονέα» πού παρουσιάστηκε σέ ἐξεταστικό κέντρο τοῦ Πειραιᾶ ὀπλισμένος μέ ψαρωντούφεκο καί ἔτοιμος νά καμακώσει ἀπεργούς (χωρὶς φυσικά νά ἐνοχλήσει ἢ πράξη του οὔτε τούς ἀστυνομικούς οὔτε τόν εἰσαγγελέα)... Δέν χωρᾶ ἀμφιβολία ὅτι στό ὑποσυνείδητο τῶν δεξιῶν κρύβεται πάντα κάποιος Ράμπο. Παραμένει πάντως ἐντυπωσιακό τό γεγονός ὅτι στό σωτήριο ἔτος 1990 οἱ φιλοδοξίες τῆς παράταξης αὐτῆς προσανατολίζονται στήν ἀναβίωση σκοτεινῶν περιόδων αὐτοδικίας καί τρομοκρατίας, πού πολλοὶ νόμιζαν — κακῶς — ὅτι ἀνήκουν πιά στά ἐνδιαφέροντα τῆς ἱστορίας. Καλό φθινόπωρο!

Εἶναι μάλλον ἀστεῖο νά ἀσχοληθεῖ κανεῖς στά σοβαρά μέ τήν ποιότητα αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν ἐξετάσεων. Καθὼς ὅμως αὐτές τροφοδοτοῦν μέ φοιτητές τήν Ἀνώτατη Παιδεία, τό κόστος αὐτῆς τῆς κομματικῆς ἐξαθλίωσης θά κληθεῖ νά τό καταβάλλει ἡ τελευταία. Τό κόμμα τοῦ κυρίου Κοντογιαννόπουλου εἶναι τόσο ἀπασχολημένο μέ τή νομιμοποίηση — ἐρήμην τοῦ Συντάγματος — τῶν ἰδιωτικῶν «πανεπιστημίων», πού μάλλον μέ εὐχαρίστηση θά ἐβλεπε τήν υποβάθμιση-διάλυση τῶν δημόσιων ἰδρυμάτων ἀνώτατης παιδείας. Καί στό σημεῖο αὐτό ἐξαπατᾷ τούς σημερινούς ὑποψηφίους καί τούς γονεῖς τους, καθὼς ἀπό τῆ μιᾶ ἰσχυρίζεται ὅτι προσφεύγει στίς ἐξεταστικές αὐτές ἀθλιότητες γιά τό δικό τους καλό, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη ἐνσυνείδητα διαλύει τίς Σχολές ἀπό τίς ὁποῖες οἱ σημερινοὶ ὑποψήφιοι θά πάρουν μεθαύριο τά πτυχία τους.

Εἶναι ὀπωσδήποτε ἀβάσιμη καί ὑπερβολική ἡ αἰσιοδοξία τοῦ κυρίου Κοντογιαννόπουλου γιά τήν ἐξέλιξη τῶν σχεδίων του στό χώρο τῆς παιδείας. Ἀκόμα καί ἂν σήμερα ἐπιβάλλει τίς λύσεις του μέ τούς κομματικούς του μηχανισμούς εἶναι σίγουρο πῶς οὔτε ἡ Μέση Παιδεία θά δεχθεῖ τήν προβλεπόμενη γι' αὐτήν υποβάθμιση (μέ πληθωρισμό στό 30% καί μέ «μισθούς» ἐκπαιδευτικῶν καθηλωμένους στίς 100-120.000 εἶναι ἀδύνατο νά συνεχίσει, ὅσο καλὴ θέληση καί νά ἔχει κανεῖς), οὔτε τά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα, φοιτητές καί διδάσκοντες, θά παρακολουθοῦν γιά πολύ καιρό μέ ἀπάθεια τούς αὐθαίρετους αὐτοσχεδιασμούς τῶν νεοφιλελεύθερων μαθητευόμενων μάγων. Ἡ ἀπεργία τῶν καθηγητῶν τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης εἶχε αὐτῆ τήν ἰδιαίτερη σημασία. Ἄνοιξε τό μέτωπο τῆς παιδείας, ἀποκάλυψε τίς κυβερνητικές προθέσεις γιά αὐτήν καί ὑποχρέωσε τό κυβερνῶν κόμμα νά ἀποκαλύψει τίς ἐφεδρεῖες του: τίς αὐθαιρεσίες, τούς κομματικούς μηχανισμούς, τίς τρο-

Δια γυμνού σφάλλασσ

μοκρατικές σκηνοθεσίες, τή γελοιοποίηση τών θεσμών καί τών διαδικασιών.

Τό φθινόπωρο όλα αυτά θά βρωμάνε περισσότερο καί ή χρησιμοποίησή τους θά είναι ολοένα καί πιό προβληματική. Καί τό φθινόπωρο είναι πολύ κοντά!

Γιώργος Μαργαρίτης

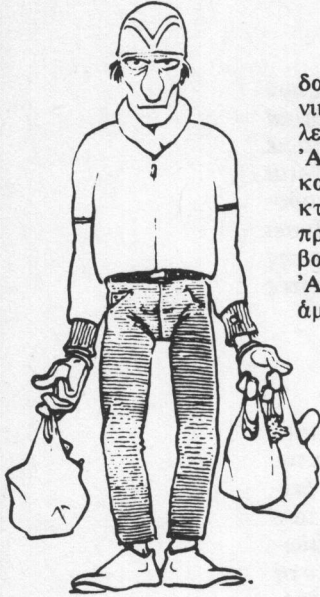
‘Ο κος 151, ή αντιπολίτευση καί τά κοινοβουλευτικά μας ήθη

‘Η προσχώρηση του βουλευτή της ΔΗΑΝΑ κ. Κατσιή στις τάξεις της Ν.Δ. ξεσήκωσε θύελλα διαμαρτυριών από όλόκληρο τό φάσμα της ‘Αντιπολίτευσης. ‘Ο κ. Μητσοτάκης «επανάλαβε» τόν έαυτό του καί τουτο τόν ‘Ιούλιο «εξαγοράζοντας» βουλευτή ενός άλλου κόμματος για να στερεώσει τό κυβερνητικό του σχήμα. Αύτή ήταν ή κατηγορία πού εξέστόμισαν τόσο ή ΔΗΑΝΑ, όσο καί τό ΠΑΣΟΚ μέ δήλωση του αρχηγού του, ενώ ο Συνασπισμός διά του Λ. Κύρκου καί της Μ. Δαμανάκη τόνισαν τίς περιπλοκές καί τούς ιστορικούς συνειρμούς στους οποίους παραπέμπει ο πρωθυπουργικός χειρισμός.

Γιατί όμως αύτή ή βίαιη αντίδραση; Σέ ένα πρώτο επίπεδο, βέβαια, δικαιολογείται. Πράγματι, ή «άποστασία» του κ. Κατσιή συμβάλλει στην έκπτωση τών κοινοβουλευτικών θεσμών, στην άποδυνάμωση της αντιπροσωπευτικότητας του Κοινοβουλίου. Γιατί ο βουλευτής μπορεί να εκπροσωπεί τό «έθνος», υποτίθεται όμως ότι εκπροσωπεί καί κάτι συγκεκριμένο, εκείνο τό κομμάτι της έθνικής κοινότητας πού ψήφισε αυτόν ή τό κόμμα του. Δέν γνωρίζουμε βέβαια αν οι πεντακόσιοι τόσοι ψηφοφόροι του κ. Κατσιή λυπήθηκαν καί καταδίκασαν τήν ένέργεια του βουλευτή «τους», αλλά τό σίγουρο είναι ότι στό ήθικό καί θεσμικό πεδίο πλήττεται ή φερεγγυότητα του βουλευτικού αξιώματος, του ίδιου του άστικού δημοκρατικού «μας» πολιτεύματος. ‘Ετσι, τώρα πλέον μπορεί να νομοθετεί άνετα ή νέα εκτελεστική εξουσία, αντιγράφοντας, όποτε τό θελήσει, τήν πρακτική της παρελθούσης πασοκικής όκταετίας.

Πέρα όμως από τό πρόβλημα, ή αντίδραση σύσσωμης της αντιπολίτευσης φαντάζει μάλλον περιεργή. Γιατί, για παράδειγμα, εύαισθητοποιείται για μία τέτοια πράξη, πού συμβαίνει στην κεντρική πολιτική σκηνή καί κωφεύει, αν έμμεσα δέν ύποκινεί από κοινού μέ τήν κυβέρνηση, όταν παρόμοιες πρακτικές στό κοινωνικό επίπεδο είναι κυρίαρχες; Ποιά στάση κράτησαν τά πολιτικά κόμματα, ή «προοδευτική παράταξη», στην πρόσφατη εξαγορά - αγοραπωλησία του Ντέταρι ή στο διπλό συμβόλαιο του ‘Αποστολάκη στην (πρώην) ομάδα του τόν ‘Ολυμπιακό καί στον Παναθηναϊκό, όπου κατέληξε; Πού βρίσκεται εδώ ή ήθική, ή έντιμότητα, κατά πού τραβά εκείνη ή περίφημη ελαστικότητα τών θεσμών, πού έχει οδηγήσει έναν κόσμο όλόκληρο σε μία άνευ προηγουμένου θεσμολαγνία, κενή περιεχομένου; Τό συμπέρασμα προκύπτει άβίαστα. ‘Η πολιτική τάξη πού μας κυβερνά — κυρίως τά κόμματα της αντιπολίτευσης — έχει σε τόσο βαθμό άποκοπεί από τήν κοινωνία, ώστε, κάποιες στοιχειώδεις ήθικές αρχές, να κρίνει ότι δέν μπορούν να εφαρμοσθούν στα έπιμέρους (κοινωνικά) συμφέροντα. ‘Ετσι τίς κρατά για τόν έαυτό της, μεταπλάθοντάς τες κατά τό δοκούν καί κατά τή συγκυρία, ανάγοντάς τες σε έργαλειό προπαγάν-

Στα χυμνού αφάλας

δας και πολιτικής αποτελεσματικότητας. Γιατί, μήπως δέν ήταν γνωστό σέ δλόκληρη τήν έλλη-
νική επικράτεια ότι ό κ. Κατσίκης, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, αποτελεί μέρος του κοινοβου-
λευτικού σώματος τής Ν.Δ., μήπως δλοι δέν ψιθύριζαν από τήν επομένη των εκλογών τής 8ης
'Απριλίου ότι είναι θέμα χρόνου ή ένταξή του στό κυβερνητικό κόμμα; 'Ο ντόρος λοιπόν γίνεται
καί γιά τά προσήματα, γιά νά δώσουν χώρο σέ προσχηματικές δηλώσεις, προσχηματικές πρα-
κτικές, προσχηματική, τελικά, άλλαγή πλευσης, οι δημοτικές εκλογές έρχονται, τό μπλόκ των
προοδευτικών δυνάμεων πρέπει νά ανασυσταθεί μέ κάποια φερεγγυότητα και από τούς δύο συμ-
βαλλομένους, έχοντας άναβαπτισθεί στην κολυμβήθρα πού άναπάντεχα τούς παρουσιάσθηκε.
'Αλλά και αυτή ή κατάληξη νά μήν εύδοωθεί, ή Ν.Δ. θά έχει φορτωθεί μέ τό πρώτο της ήθικό
άμάρτημα. Αυτό, δλους τούς βολεύει....

Άνδρέας Παπαλιάς

Τής Κορέας...

'Ο τομέας των ηλεκτρονικών είναι ή βιομηχανική δραστηριότητα ή όποία παρουσιάζει τό μεγαλύτερο ρυθμό ανάπτυξης στη Νότια Κορέα. 'Από τούς 600 εργάτες τής εται-
ρείας παραγωγής ηλεκτρονικών Now Precision Company οι 598 είναι γυναίκες και από
αυτές οι περισσότερες είναι κάτω των 25 ετών. Στόν τομέα αυτόν υπήρξε μία άξιοση-
μείωτη στροφή προς τήν παραγωγή και εξαγωγή εξειδικευμένων προϊόντων. 'Η μεγα-
λύτερη πρόοδος σημειώθηκε στό βιομηχανικό ηλεκτρονικό έξοπλισμό πού αύξήθηκε
από 8,9% τής συνολικής παραγωγής ηλεκτρονικών τό 1976 στό 17% τό 1983, ένω οι
εξαγωγές αύξήθηκαν από 5,4% σέ 14,5%. Τό 90% είναι άνύπαντρες, πού έχουν υπο-
χρεωθεί νά αφήσουν τά σπίτια τους ή μάλλον τά χωράφια τους και οι όποιες, γιά νά μπο-
ρουν νά τά βγάλουν πέρα, μένουν πέντε ή έξι μαζί σέ κάποιο δωμάτιο που νοικιάζουν.

'Ενώ ή παραγωγή ηλεκτρονικών τής Κορέας έχει σέ μεγάλο βαθμό στραφεί στις
εξαγωγές, ή εγχώρια αγορά αυξάνεται και αυτή μέ πολύ ταχείς ρυθμούς, λόγω τής αυ-
ξησης του έθνικού εισοδήματος, τής έναρξης λειτουργίας έγχρωμης τηλεόρασης τό
1982 και τής αυξημένης ζήτησης βιομηχανικού ηλεκτρονικού έξοπλισμού, καθώς και
τής γενικής ανάπτυξης τής έθνικης οικονομίας. 'Ο μέσος όρος εβδομαδιαίας εργασίας
στην Κορέα, ένας από τούς υψηλότερους στόν κόσμο, ξεπερνάει τίς 50 ώρες σέ μία
εβδομάδα πεντέμισι ημερών. Δέν υπάρχει κατώτατο μισθολογικό όριο και τά ώρομίσθια
άρχίζουν από 140 δραχμές τό πολύ. "Όσοι εργάτες έχουν αρκετά χρόνια υπηρεσίας μπο-
ρούν, ίσως, νά διπλασιάσουν αυτό τό ποσό.

Τό 1983, ή κυβέρνηση τής Νότιας Κορέας έθεσε σέ εφαρμογή έναν νέο νόμο γιά τίς
ξένες επενδύσεις μέ σκοπό νά αυξήσει τήν ανταγωνιστικότητα και τήν παραγωγικό-
τητα τής οικονομίας της και νά διευκολύνει τή μεταφορά τεχνολογίας. Στις ξένες εται-
ρείες, υποστηρίζουν οι συνδικαλιστές, ή μεταχείριση των εργατών είναι χειρότερη απ'
ό, τι στις κορεάτικες. Στην άμερικανική εταιρεία Motorola Korea, όπου δουλεύουν 3.100

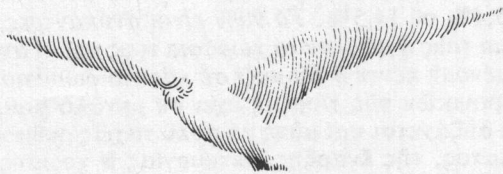
Δια γυμνού σφραγιστού

εργάτες επί δυόμισι χρόνια, δεκάδες συνδικαλιστές πάλευαν ανεπιτυχώς να φτιάξουν ένα σωματείο. 'Η εικοσιτετράχρονη Λι-Γιόνγκ-Σού, μετά από έξι χρόνια στή γραμμή παραγωγής, προήχθη σε έλιγκτή ποιότητας και σήμερα δουλεύει 48 ώρες τή βδομάδα με άμοιβή κάτι λιγότερο από 280 δρχ. τήν ώρα. Δέν έχει ιατρική ασφάλιση, δέν άμείβεται όταν άρρωσταίνει και ή Motorola τής προσφέρει 3 μέρες άδεια τό χρόνο, άνευ άποδοχών. Είται εύκολο νά καταλάβει κανείς γιατί τό 1985 ή εταιρεία ατή είχε επενδύσει στην Κορέα μόνο τό 3% του συνολικού της κεφαλαίου, ενώ τά αντίστοιχα κέρδη της στην χώρα ατή έφταναν τό 22% των συνολικών κερδών της από τίς δραστηριότητές της σε όλο τόν κόσμο.

'Η βιομηχανική ανάπτυξη τής Κορέας χαρακτηρίζεται από μεγάλο βαθμό κρατικής παρέμβασης, ιδιαίτερα μέ τά διάφορα πενταετή προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης πού άρχισαν νά εφαρμόζονται άπ' τή δεκαετία του 1960. "Όμως, υπάρχουν ένδειξεις ότι σήμερα ή κυβέρνηση είναι άποφασισμένη νά έπιταχύνει τή χαλάρωση των έλέγχων στην πορεία έκβιομηχάνισης και νά δώσει μεγαλύτερη έμφαση στην έδραϊωση ενός εϋνοϊκού κλίματος για τήν ανάπτυξη τής βιομηχανίας. 'Εν τώ μεταξύ, στή Σεούλ των 10 εκατομμυρίων κατοίκων ή κοινωνική πίεση συσσωρεύεται. Στους δρόμους της παρατηρείται κυκλοφοριακή συμφόρηση πρós κάθε κατεύθυνση, σχεδόν κάθε μιά ώρα. Τά λεωφορεία και τό μετρό μόλις προχωρούν. Τό νέφος τσουζίε τά μάτια. Πίσω από μία μοντέρνα πρόσοψη, τό ένα τρίτο των οικογενειών τής πόλης ζούν σε νοικιασμένα μονά δωμάτια. 'Η μέση προκαταβολή για ένα τέτοιο δωμάτιο κυμαίνεται από ένα έως πέντε χρόνια. Τεράστια τιμεντένια συγκροτήματα τέτοιων διαμερισμάτων «πολυτελείας» άπλώνονται σάν καρκίνος, χωρίς καμιά οικιστική ρύθμιση, ξεριζώνοντας τούς λιγότερο «προνομιούχους» από τούς παλιούς τόπους κατοικίας τους. "Ένα εκατομμύριο κάτοικοι τής Σεούλ ταξινομοούνται στατιστικώς ως «φτωχοί αστικών περιοχών» και αυτοί δέν έχουν ούτε ένα νοικιασμένο δωμάτιο.

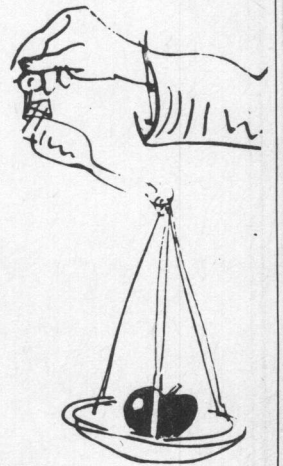
'Η μεγάλη πλειοψηφία των άμεσων ξένων επενδύσεων έχουν τή μορφή μικτών επιχειρήσεων μέ άμερικανικές και ιαπωνικές εταιρείες. Σήμερα, υπάρχουν στή Νότια Κορέα περισσότερες από 100 άμερικανικές στρατιωτικές βάσεις, 43.000 στρατιώτες και εκατοντάδες άμερικανικά πυρηνικά όπλα.

Χαράλαμπος Γολέμης

ΕΝΑ ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΙΕΣΤΗΡΙΟΥ

Λίγο πριν σταλεί τό τεύχος στό τυπογραφείο, ανακάλυψα ότι δύο κείμενα πού έστειλα στό περιοδικό για τή Νότια Κορέα μπερδεύτηκαν μεταξύ τους σε βαθμό πού τό τελικό άποτέλεσμα νά είναι ...αυτό πού μόλις διαβάσατε. Για ένήμερωσή σας, σάς πληροφορώ ότι στον Πολίτη έστειλα πριν από λίγο καιρό δύο χειρόγραφα. Τό ένα, γραμμένο μέ κόκκινα γράμματα για νά ξεχωρίζει, ζητούσα νά δημοσιευτεί μέ τόν τίτλο «Τί Σεούλ, τί Βουκουρέστι» και άποτελούνταν από μεταφρασμένα άποσπάσματα άρθρου του Μάρκ Κοϋπερ μέ τίτλο «Stone Walled», πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *New Statesman* τής 8ης 'Ιουνίου 1990. Τό άλλο χειρόγραφο, γραμμένο μέ μαύρα γράμματα, εί-

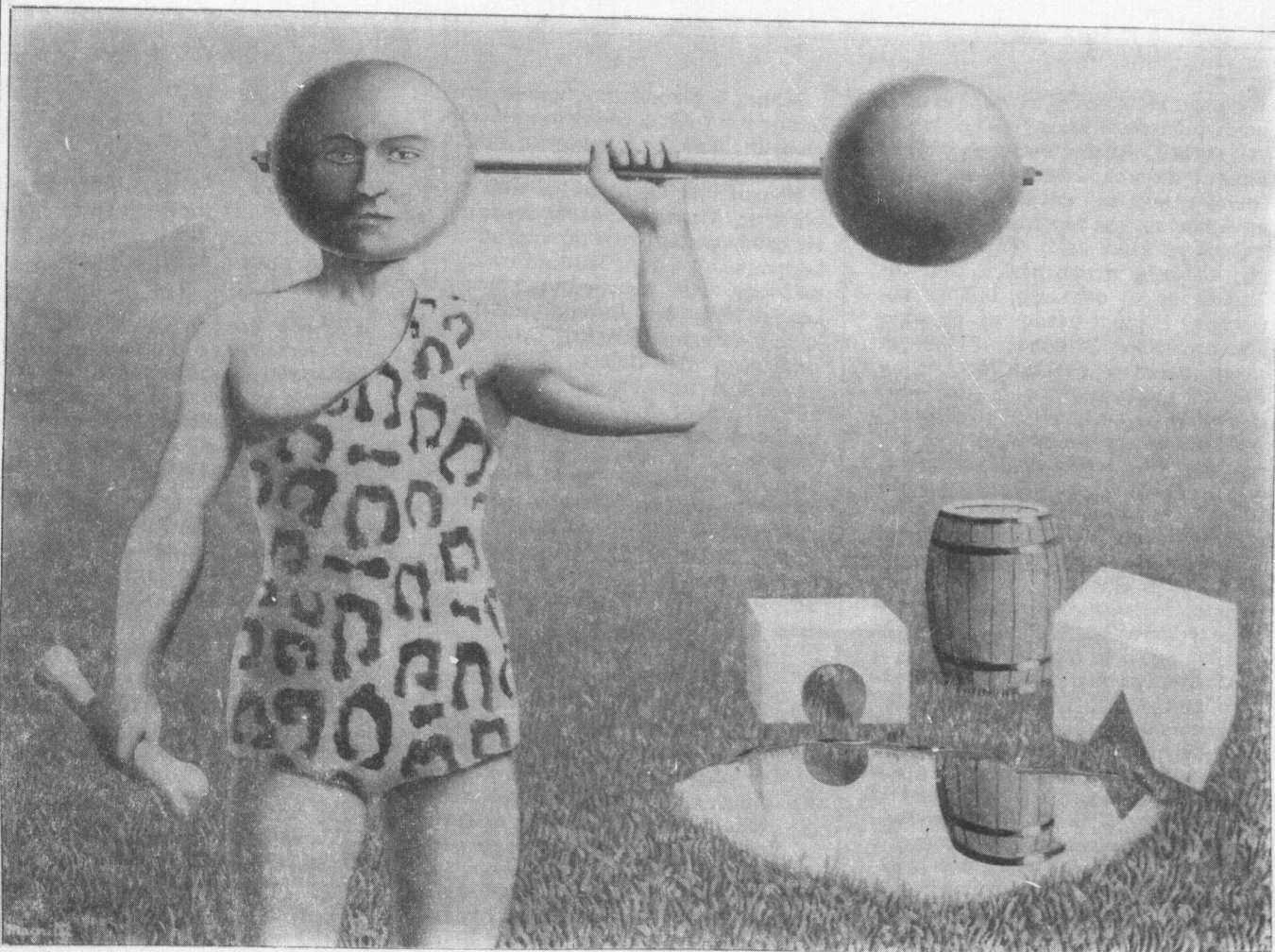

Δια χειρῶν ἀδελφῶν

χε τίτλο «Τό οικονομικό θαῦμα τῆς Νότιας Κορέας» καί τό ἔθετα ὑπόψη τῶν οικονομολόγων συνεργατῶν τοῦ *Πολίτη* κυρίων Καβουριάρη καί Δεδουσόπουλου γιά ἐπιστημονικό σχολιασμό, πρὶν τό στείλω γιά δημοσίευση στόν *Οικονομικό Ταχυδρόμο*.

Οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ περιοδικοῦ, γιά ἀγνωστους λόγους, ἐμπλεξαν τά δύο κείμενα καί «κατασκεύασαν» ἕνα τρίτο κείμενο μέ τίτλο «Τῆς Κορέας...», ὅπου τά περιεχόμενα τοῦ «μαύρου» χειρογράφου παρουσιάζονται μέ «κανονικά, ἴσια» γράμματα καί τά ἀντίστοιχα τοῦ «κόκκινου» μέ «πλαγιαστά». Τώρα πιά, ὅ,τι ἔγινε ἔγινε. Πάντως μέ τίς διευκρινίσεις πού σᾶς ἔδωσα, μπορεῖτε νά ξαναδιαβάσετε τά δύο ξεχωριστά κείμενα μέ κάποια τάξη.

Χ.Γ.

ΠΑΣΟΚ: ΕΚΡΗΞΕΙΣ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

Στήν τελευταία όλομέλεια

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

Η διήμερη συνεδρίαση τής Κεντρικής Όργανωτικής Έπιτροπής Συνεδρίου του ΠΑΣΟΚ (14-15 Ιουλίου) υπήρξε «άρκετά γόνιμη και παραγωγική», σύμφωνα με τά λεγόμενα τής ήγετικής ομάδας του κόμματος. Άνανεώθηκε ή πίστη τών συμμετεχόντων στήν ένότητα του κόμματος, οί άπόψεις που άκούσθηκαν συγκλίνουν στά βασικά τους σημεία και, έτσι, τό συνέδριο του έπόμενου Σεπτεμβρίου δέν έχει παρά νά προβεί στήν άπαραίτητη σύνθεση.

Τί γονιμοποίησε και τί παρήγαγε όμως ή διήμερη σύσκεψη τών στελεχών του ΠΑΣΟΚ; Αύτή ή σύσκεψη υπήρξε άρκετά άποκαλυπτική ως προς τόν έσωτάτο πολιτικό και ιδεολογικό πυρήνα που συνέχει τό κόμμα, τά στελέχη και τά άπλά μέλη. Τό πρόβλημα τής «*έθνικής στρατηγικής*», που τάλαιπώρησε τή σύσκεψη, υπήρξε κυρίαρχο, υπερβαίνοντας τά διάφορα «όργανωτικά» ζητήματα. Όλα τά πρωτοκλασάτα στελέχη αφιέρωσαν άρκετό χρόνο από τίς όμιλίες τους στά «έθνικά ζητήματα», τονίζοντας, στή συντριπτική τους πλειοψηφία, τήν «έθνική προοπτική» του κόμματος, που τό διαφοροποιεί *ποιοτικά* από τά άλλα «*παραδοσιακά*» έλληνικά πολιτικά κόμματα. Ό άξονας αυτός τής έθνικής στρατηγικής άναδεικνύεται σέ βασική και καθοριστική γραμμή τής πορείας του κόμματος και, ταυτόχρονα, δείχνει τό χώρο μέσα από τόν όποιο θά προέλθει ή άναγέννησή του, ή «*άλλαγή*» τής φυσιογνωμίας του, ή «*επανίδρυσή*» του. Ό χώρος αυτός δέν μπορεί παρά νά είναι ό έθνικός χώρος ή, όπως τό λένε οί έπεξεργασίες τής έπιτροπής θέσεων, ό «*έλληνικός κοινωνικός άνθρωπισμός και ό έλληνικός πολιτισμός*». Ό ίδιος ό Α. Παπανδρέου άναφερόμενος στήν άναγκαιότητα μιάς διεκδικητικής στάσης στό πλαίσιο τής ΕΟΚ έπισήμανε τούς κινδύνους από τήν «*πώληση έλληνικής γής*» στίς παραμεθόριες περιοχές τής χώρας.

Βέβαια ό έθνικιστικός προσανατολισμός του ΠΑΣΟΚ δέν είναι κάτι καινούργιο. Άπό τή ληξιαρχική πράξη γέννησης του κόμματος έως σήμερα οί έθνικιστικές «*υπερβολές*» είναι συχνότερες. Τίς περισσότερες φορές αυτές οί υπερβολές συσχετίζονται με τήν έλληνική λαϊκή παράδοση για νά άποτελέσουν, στήν προγραμματική τους έκφορά, τήν έναλλακτική πολιτική λύση άπέναντι στή Δεξιά. Στόν πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ έκφράζεται πάντα ή άντιπαλότητα, ή «*έγγενής*» άντιπαλότητα, άνάμεσα στή λαϊκή παράδοση και τίς πρακτικές τής μεταπρατικής άστικής τάξης. Τά παραδείγματα άφθονούν. Σέ ένα κείμενο τής έπιτροπής πολιτιστικού του κόμματος (1980) διαβάζουμε ότι ή διαδικασία πολιτισμικής ένσωμάτωσης που ξεκίνησε με τό «*δόγμα Τρούμαν*» και υλοποιείται με τήν ένταξη στήν ΕΟΚ

«σημαίνει καταστροφή τής πολιτισμικής ύποδομής με γενίκευση τής μετατροπής της σέ έμπόρευμα... σημαίνει παραπέρα άντικατάσταση φθαρμένων και κατεστραμμένων άξιών χρήσης του Λαού, με τή μεταφορά ξένων προτύπων...». Γι' αυτό είναι άνάγκη νά στηριχθούν οί «*δημοκρατικοί πολιτιστικοί θεσμοί*», όπως ή «*γιορτή, τό πανηγύρι, ή έκδρομή, ή διατήρηση παραδοσιακών πολιτιστικών έθίμων*».

Ό «*έθνικολαϊκός*» πολιτισμός που άποτελεί άναπόσπαστο στοιχείο τής Έθνικής Λαϊκής Ένότητας, ύπαγορεύει τίς γονυκλισίες μπροστά στήν Παναγία τή Σουμελά, αλλά, αν συμπίσει με μιά συνεστίαση τής έπιτροπής συνδικαλιστικού, στό κέντρο «*Δίας*» κατά προτίμηση, ύποχρεούται νά χορέψει ζειμπέκικο.

Τό έθνικό όμως ζήτημα είναι και ή λυδία λίθος τών πολιτικών συμμαχιών. Ό Κ. Σκανδαλίδης, άναλύοντας τήν άπόφαση τής Κεντρικής Έπιτροπής του ΠΑΣΟΚ (Σύνδος Χαλκίδας, *Έξόρμηση*, 29/11/87) για τή συμμαχία με τήν Άριστερά, τονίσε ένδεικτικά:

«Τό περιεχόμενο του διαλόγου βρίσκεται στό ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΕΘΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ. Νά συμφωνήσουμε ότι προέχει ή έθνική στρατηγική και οί λύσεις που θά άναζητηθούν στά έθνικά θέματα στά πλαίσιά της, καθώς και ή τακτική που θά ακολουθήσουμε».

Ένα άλλο μέλος τής Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, ό Μ. Χαραλαμπίδης, σέ ένα από τά άρθρα του (*Έλευθεροτυπία*, 6/6/86) κατέληγε:

«Έμεις, οί όποιοί σάν λαός στήν Ίστορία μας (παρ' όλο που μιάς τό δίδαξαν διαφορετικά) δέν γνωρίσαμε τόν ευρωπαϊκό Μεσαίωνα και τά χαρακτηριστικά του, σήμερα δέν θα δεχτούμε τήν είσοδό μας σέ ένα νέο Μεσαίωνα. Σέ μιά Εύ-

ρώπη των πολυεθνικών, του ρατσισμού, του νεοφασισμού ή και εκείνης της παρηκμασμένης ευρωπαϊστικής, που έχασε την ταυτότητά της και ή οποία θα ανέχεται την τουρκική κατοχή της Κύπρου, τη νομιμοποίηση της βαρβαρότητας στην Ίμβρο και στην Τένεδο, και όπου σε μία "νέα σύγχρονη τουρκική δημοκρατία" μέλος των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, το κεφάλι του Κούρδου αντίρτη της ελευθερίας θα τιμάται 2.000.000 τουρκικές λίρες, εμείς δεν συμμετέχουμε.

Θά βρούμε μαζί με τους λαούς της Ανατολικής Μεσογείου και τους ευρωπαϊκούς λαούς τους δρόμους μιας Νέας Αναγέννησης».

Άλλο κάποια άλλα κείμενα του ΠΑΣΟΚ καλούσαν, στην περίοδο πριν τό 1981, την οργάνωση «παλλαϊκής άμυνας» γιά την «προστασία της πατρίδας» από τόν τουρκικό έπекτατισμό, τήν απελευθέρωση και αυτοδιάθεση της Κύπρου κ.λπ. Τέλος, άς θυμηθούμε τή διαβόητη πλέον «έγκυκλιο Τζουμάκα» (9/1/80) και άς έπισημάνουμε ένα στοιχείο της, που ποτέ δέν είδε τό φώς της δημοσιότητας. Έκει, λοιπόν, στά πολλά άναφερόμενα περί της «φιλοσοφίας» διακόσμησης των γραφείων των Τοπικών Οργανώσεων, συνιστάται νά αναρτηθεί ή φωτογραφία του Μακρυγιάννη γιατί «τό Σύνταγμα του Μακρυγιάννη» συνδέεται «με τόν εκδημοκρατισμό του σήμερα».

Από τό 1981 και ύστερα όμως, έπειδή ό εθνικιστικός προσανατολισμός συγκρούεται με τό «ρεαλισμό» του κυβερνητικού κόμματος, λαμβάνει χώρα μία μεταστροφή. Η έννοια της άπειλής του εθνικού χώρου, της εθνικής κοινότητας, μετασχηματίζεται σε άπειλή άποσταθεροποίησης της κυβερνητικής έξουσίας, της Άλλαγής. Τούτος όμως ό μετασχηματισμός δέν είναι ποιοτικός, παράγεται από τόν πρωταρχικό ιδεολογικό πυρήνα, άπλώς συνιστά τή δεύτερη έκδοχή του. Η εικόνα του αγωνιστή, διεκδικητή που παλεύει, και τίς πιό πολλές φορές νικά, μέσα στίς συμπληγάδες της ΕΟΚ, του ΝΑΤΟ (που «για πρώτη φορά» τό 1981 «δέν βγάξει κοινό άνακοινωθέν»), των πολυεθνικών, του τουρκικού, του έβραϊκού λόμπυ κ.λπ., είναι κυρίαρχη. Μικρός λαός και πολεμά δίχως σπαθιά και βόλια...

Η πρόσφατη ήττα στίς εκλογές του Άπριλη φαίνεται λοιπόν νά έπαναφέρει με δραματικό τρόπο, δραματικό γιά τήν κοινωνία και τους οπαδούς του ΠΑΣΟΚ, αυτά τά προβλήματα και νά τά καθιστά μοναδική πηγή άναβάπτισης γιά τήν ποθούμενη (άπό ποιούς, άλήθεια;) μετεξέλιξη του ΠΑ-

ΣΟΚ. "Όσο και άν φαίνεται άκατανόητο, ή πλειοψηφία των στελεχών του κόμματος συμφωνεί με τόν Γ. Γεννηματά όταν τονίζει:

«Έγώ, άν φύγει ή "έθνική στρατηγική" δέν έχει νόημα νά ύπηρετώ τό ΠΑΣΟΚ. Όλες οι χώρες στην ΕΟΚ έχουν τή δική τους έθνική στρατηγική»

και τά στελέχη προσυπογράφουν τήν άπάντηση του Κ. Σκανδαλίδη στόν Κ. Σημίτη:

«Αν τό ΠΑΣΟΚ άφαιρέσει τή συλλογιστική του πατριωτικού κινήματος και της σύγχρονης άψης της έθνικής άνεξαρτησίας από τή στρατηγική του, τότε είναι ένα άλλο κόμμα, που θά μπορεί νά έναλλάσσεται με τή Δεξιά στην έξουσία» (Τά Νέα, 16/7/90).

Ό Α. Παπανδρέου άπορεί, πώς είναι δυνατόν «μορφωμένοι άνθρωποι (Κ. Σημίτης, αλλά και Βάσω Παπανδρέου) νά «λένε τέτοια πράγματα». Νά λένε δηλαδή τί; "Ότι στό κείμενο που έπεξεργάσθηκε ή έπιτροπή θέσεων ύπάρχει «ύπερβολικός εθνικισμός» (Σημίτης), ύπέρμετρη άναφορά στους κινδύνους που αντιμετώπιζει ή Ελλάδα από τό έξωτερικό (Σημίτης), αντίφαση στή θέση «άποδεχόμαστε τούς κανόνες του ανταγωνισμού, που δέν θέτουν σε κίνδυνο τά έθνικά μας συμφέροντα» (Σημίτης), «δέν είμαστε τό κέντρο του κόσμου και ότι τό 1992 στην ΕΟΚ είναι παρελθόν... Δέν ύπάρχει δυνατότητα νά επιβάλλουμε δρους... Οι άποφάσεις της ΕΟΚ είναι ύποχρεωτικές... Δέν ύπάρχει στό έπίπεδο ΕΟΚ Βορράς - Νότος άλλα μόνο συμμαχίες σε διάφορα θέματα» (Β. Παπανδρέου).

Πράγματι, λοιπόν, από μία πρώτη ματιά, φαίνεται άκατανόητη αυτή ή ύστερη έπιστροφή στίς ρίζες. Είναι άκατανόητο έπιπλέον τό γεγονός ότι βρέθηκαν μόνο ό Κ. Σημίτης και ή Β. Παπανδρέου άνάμεσα στά περίπου τετρακόσια στελέχη νά άχνοδιαγράψουν τά ίχνη μίας νέας πολιτικής ορθολογικότητας.

Είναι άκατανόητο, αλλά δέν είναι άνεξήγητο. Οι περισσότερες προσεγγίσεις στό «φαινόμενο ΠΑΣΟΚ» δέν έχουν μόνο ύποτιμήσει τόν σκληρό εθνικιστικό του προσανατολισμό, άλ-

λά δέν έχουν έπιπλέον κατορθώσει νά τόν εντάξουν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που οργάνώνει τήν κοσμοαντίληψη του κόμματος. Πίσω από τό εθνικιστικό παραλήρημα του κόμματος βρίσκεται μία δλόκληρη πολιτική μυθολογία που ιδιοποιείται, πλαισιώνει και χαρακτηρίζει τήν οποιαδήποτε άνωμαλία, που άπειλεί τήν έθνική κοινότητα. Τό βασικό χαρακτηριστικό του πολιτικού μύθου είναι ότι εκκινώντας από πραγματικές αιτίες, στηριζόμενος σε άπτά, πραγματικά γεγονότα, τά άποσπά από τό ιστορικό τους πλαίσιο και τούς προσδίδει μία πανιστορική (και συγχρόνως ά-ιστορική) δυναμική, καθιστώντας τίς πολιτικές και συμβολικές τους άπολήξεις έρμηνευτικά σχήματα του περιβάλλοντος χώρου. Ό πολιτικός μύθος δέν είναι παραμύθι, ψέμα, αλλά τό γνήσιο τέκνο μίας διαδικασίας παραποίησης/προσαρμογής διαφόρων πλευρών της πραγματικότητας.

Έτσι ό εθνικός πολιτικός μύθος του ΠΑΣΟΚ δέν είναι μία άπάτη, αλλά συνιστά τήν κοσμοαντίληψη του πολιτικού φορέα. Τό σημαντικό στοιχείο είναι ότι αυτή ή συγκεκριμένη πολιτική μυθολογία είναι ή κυρίαρχη, ένωματώνοντας τά διάφορα συγγενικά της ύποσύνολα, αρθρώνοντάς τα σε έναν ένιαίο ιδεολογικό λόγο. Δέν νομίζω ότι άδικούμε τό ΠΑΣΟΚ. Άς θυμηθούμε ότι τά βασικά χαρακτηριστικά που θεμελιώνουν τήν έννοια πολιτικός μύθος —ή Συνωμοσία, ό Σωτήρας, ή άέναη έπιστροφή στίς παλιές καλές ήμέρες, τόν Χρυσούν Αίωνα, ή Ένότητα— συναντώνται άτόφια στην πολιτική ιδεολογία του κόμματος και του Άρχηγού του. Αυτό τό έκρηκτικό μίγμα-παρήγαγε τόν πολιτικό και ήθικό άμοραλισμό της παρελθούσης δικτατορίας, αυτό βρίσκεται στή βάση του σημερινού πολιτικού άνορθολογισμού, αυτό τροφοδοτεί τήν γλυκιά αυταπάτη ενός έγκόσμιου άναχωρητισμού γιά τό σημερινό ΠΑΣΟΚ.

Έπιστροφή στίς ρίζες, λοιπόν, με τόν Σωτήρα άποκαμωμένο, αλλά άκόμα κύριο του παιχνιδιού, με τήν Έλλάδα νά «πωλείται» και με μία πολιτική και κοινωνική ήττα που φαίνεται ότι τό πάλι ποτέ «συλλογικό» ΠΑΣΟΚ δέν έχει άκόμα κατανοήσει...

Μιά συζήτηση με τόν Φώτη Κουβέλη

Θεωρήσαμε ότι θά ήταν ωφέλιμη και αναγκαία μία συζήτηση με τόν Φώτη Κουβέλη πού εκλέχτηκε γραμματέας τής ΕΑΡ στό πρόσφατο συνέδριό της. Ωφέλιμη γιατί έτσι ο καθένας μπορεί, από πρώτο χέρι, νά διαπιστώσει τίς απόψεις του νέου γραμματέα τής ΕΑΡ, του κόμματός του γενικότερα και νά τίς αποτιμήσει έχοντας μιάν έγκυρη πληροφόρηση. Αναγκαία γιατί πιστεύουμε ότι ο διάλογος μεταξύ άριστερών, έστω κι αν ο καθένας τραβά χωριστούς δρόμους, δέν πρέπει νά σταματά ποτέ. Μέ τό διάλογο φτιαχνόμαστε, δοκιμαζόμαστε, έπαληθευόμαστε ή διαψευδóμαστε. Ο Φώτης Κουβέλης δέχτηκε πρόθυμα τήν πρότασή μας. Τό αποτέλεσμα τής κουβέντας βρίσκεται άτόφιο στό παρακάτω.

Πολίτης: Κατ' αρχήν Φώτη θά θέλαμε νά σέ συγχαρούμε γιά τήν εκλογή σου ως γραμματέα τής ΕΑΡ και τά συγχαρητήριά μας αυτά δέν είναι τυπική εκδήλωση άβροφροσύνης. Η εκλογή σου είναι, σίγουρα, αποτέλεσμα δημοκρατικών διαδικασιών στό κόμμα σας, θεσμών δηλαδή πού πάντα πρυνάτευαν στήν ανανεωτική Άριστερά και πού αποτελούν κληρονομιά κοινή.

Άς αρχίσουμε, λοιπόν, τή συζήτησή μας, πού δέν θά είναι άθωα, μία και άνήκουμη σέ διαφορετικούς ιδεολογικούς και πολιτικούς χώρους. Είναι φυσικό νά μή συμμερίζεσθε στήν ΕΑΡ τό δικό μας δικίο κι αντίθετα τό δικό σας δικίο νά φαίνεται άδικο σέ μās.

Φώτης Κουβέλης: Σās ευχαριστώ γιά τά συγχαρητήρια. Πράγματι, ή λειτουργία του συνεδρίου μας είναι ένα πολιτικό μέγεθος πού παράγει αποτελέσματα έξω από τό χώρο τής ΕΑΡ και καταγράφεται ως μία δημοκρατική διαδικασία στό πολιτικά πράγματα τής χώρας. Είμαι έτοιμος λοιπόν ν' αρχίσουμε τήν κουβέντα, βέβαια όχι άθωα, αλλά χωρίς αντιπαλότητες. Δέν κρύβω ότι ο πολιτικός όμφάλιος λώρος μου εξακολουθεί νά έχει σύνδεση μέ τό πάλαι ποτέ έναίο ΚΚΕ έσωτ., ένα σημαντικό κομμάτι του όποιου βρίσκεται σήμερα στό ΚΚΕ έσωτ. — Άνανεωτική Άριστερά.

Πολίτης: Οί αντιπαλότητες όστόσο είναι δεδομένες και δέν μπορούμε ούτε νά τίς συγκαλύψουμε ούτε νά τίς αποκρύψουμε. Άπλως υπάρχει ένα πρόβλημα: αν μπορούμε νά είμαστε κόσμοι μέσα στήν αντιπαλότητα και ουσιαστικοί.

Φ.Κ.: Αυτό είναι διεκδίκηση.

Πολίτης: Βέβαια, όχι όμως αυτόνομη. Άς κάνουμε λοιπόν τήν πρώτη έρώτηση γιά νά συνδεθóμε μέ τά προηγóμενα, τά προηγóμενα τής ιστορίας μας.

Πραγματοποιήθηκαν οί στόχοι τής ΕΑΡ;

Η διάσπαση του έναίου ΚΚΕ έσωτ. και ή δημιουργία τής ΕΑΡ δικαιολογήθηκαν μέ δύο επιχειρήματα. 1ο, ότι ή κομμουνιστική παράδοση είναι πλέον ξεπερασμένη και άναχρονιστική. 2ο, μέ βάση ένα σύγχρονο άριστερό αλλά μή κομμουνιστικό πολιτικό λόγο, τό νέο κόμμα θά μπορούσε νά αποκτήσει έλκτική δύναμη, νά συνδεθεί μέ τίς ευρύτερες λαϊκές μάζες και ν' άνοιξει μία νέα φάση στήν ιστορία του ελληνικού άριστερου κινήματος. Αυτοί οί αρχικοί στόχοι πόσο νομίζετε ότι έχουν πραγματοποιηθεί στό τρία χρόνια ζωής τής ΕΑΡ;

Φ.Κ.: Έκκρεμεί μία συστηματική συζήτηση μέσα στήν ΕΑΡ γιά νά δοϋμε αν κατάφερε νά πετύχει τούς στόχους πού είχε βάλει μέ τή δημιουργία της. Η συζήτηση αυτή δέν πρέπει νά γίνει μόνο γιά ιστορικούς λόγους, αλλά και γιά τή συναγωγή πολιτικών συμπερασμάτων γιά τήν πορεία της. Θα έλεγα ότι ή υπέρβαση του κομμουνιστικού χαρακτήρα του κόμματος δέν έγινε μόνο γιά τήν άποκοπή από κάποιες άναχρονιστικές ιδέες και γιά τήν άπόκτηση κάποιων έλκτικων ιδεών, αλλά

έγινε, κυρίως, γιά νά άντιστοιχηθεί πρós τίς εξελίξεις πού τότε είχαν αρχίσει νά δρομολογούνται και σήμερα έχουν καταγραφεί μέ πάρα πολύ έντονο τρόπο. Δέν θέλω νά μηδενίσω κατακτήσεις πού ο χώρος τής κομμουνιστικής ανανέωσης είχε καταγράψει στό ένεργητικό του. Π.χ., τήν ιδέα του σοσιαλισμού μέ ανθρώπινο πρόσωπο, τήν πολιτική παραδοχή ότι δέν μπορεί νά υπάρξει σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία κι ότι ή δημοκρατία αποτελεί άναγκαίο όρο και περιεχόμενο του σοσιαλισμού. Όπως επίσης θά ήταν πολιτική άδικία ν' άρνηθεί κάποιος ότι τό έναίο ΚΚΕ έσωτ. δέν είδε και δέν αξιοποίησε ιδέες πού έχουν σχέση μέ τά νέα κοινωνικά κινήματα, τίς άτομικές έλευθερίες, τά άτομικά δικαιώματα, μακριά από ιδεολογισμούς και άναχρονισμούς. Αυτή ή καταγραφή είναι άναγκαία και όφειλόμενη. Από κεί και πέρα όμως ήταν άναγκαίο νά υπερβóμε τόν κομμουνιστικό χαρακτήρα.

Όστόσο δέν εξασφάλισαμε τό άντάμωμα μέ τίς μεγάλες μάζες. Κι αυτό πρέπει νά καταγραφεί στό άρνητικά τής προσπάθειάς μας. Οί ευθύνες άφορούν όλους κι έχουν σχέση μέ τόν τρόπο πού ξεκινήσαμε τή δόμηση αυτού του κόμματος και τήν παρέμβασή του στό πολιτικά πράγματα του τόπου.

Πολίτης: Πιστεύετε δηλαδή ότι ή άποτυχία σας στό σημείο αυτό όφείλεται σέ λόγους τεχνικούς και οργανωτικούς;

Φ.Κ.: Τήν άποτυχία συνοδεύουν και ύποκειμενικοί και άντικειμενικοί λόγοι. Άντικειμενικοί γιατί ή ίδια ή ζωή, ή ίδια ή κοινωνία, δέν μās επέτρεψε νά έπικοινωνήσουμε μέ τίς μεγάλες

μάζες. 'Αλλά υπάρχουν και υποκειμενικά στοιχεία, ο τρόπος πού είδαμε την παρέμβασή μας. 'Ωστόσο, μπορεί ν' αποτύχαμε στό ν' ανταλώσουμε τις μεγάλες μάζες, αλλά θεωρώ ότι βρεθήκαμε μέσα στα γεγονότα, μέσα στις εξελίξεις κι όχι πίσω απ' αυτές. Κι αυτό ήταν μία επιτυχία.

Πολίτης: "Ένα χρόνο μετά τη δημιουργία της ΕΑΡ δημιουργήθηκε ο Συνασπισμός. Τίς μάζες τίς βρήκε ή ΕΑΡ με τη δημιουργία του Συνασπισμού, όχι αυτόνομα, αλλά μέσω του ΚΚΕ. Τήν εποχή της διάσπασης υπήρχε ως προοπτική τό ένδεχόμενο συνεργασίας με τό ΚΚΕ;

Φ.Κ.: "Όχι. Τουλάχιστο στό δικό μου μυαλό όχι. Στό δικό μου μυαλό υπήρχε ή απομάκρυνση από ιδεοληψίες και άρνήσεις πού είχαν σχέση με ένα μηδενισμό της παρουσίας του ΚΚΕ στό πολιτικά πράγματα της χώρας. 'Ο Συνασπισμός όμως εκείνη τήν εποχή δέν υπήρχε στίς στοχεύσεις δσων ιδρύσαμε τήν ΕΑΡ. 'Αλλά αν δέν μπορέσαμε να συναντηθούμε με τόν κόσμο όφείλεται και στό γεγονός ότι απορροφηθήκαμε από τή διάθεσή μας να δημιουργήσουμε τό Συνασπισμό και λειτουργήσαμε μακριά από τίς κοινωνικές πραγματικότητες. 'Ενώ τό θέλαμε δέν λειτουργήσαμε στό κοινωνικό επίπεδο, όπως πρέπει να λειτουργεί ή 'Αριστερά, χωρίς βέβαια να ξεχνά και τό άμυγώς πολιτικό επίπεδο. 'Θά 'πρεπε να υπάρχει ή συλλειτουργία του κοινωνικού και του πολιτικού. 'Αλλά ή προσπάθεια να συγκροτήσουμε τό Συνασπισμό μās απορρόφησε. 'Υπήρξαν περιπτώσεις πού διολισθήσαμε σε μορφές τεχνικής εξουσίας και δέν παρεμβαίναμε στίς εξελίξεις μέσα στόν κοινωνικό χώρο.

Πολίτης: Σήμερα οι άνθρωποι απομακρύνονται απ' όλες τίς μορφές όργάνωσης: τά κόμματα, τό συνδικαλισμό, τίς κοινωνικές όργανώσεις, τίς πολιτιστικές. 'Επικρατεί τό φαινόμενο της ιδιώτευσης και του άτομικισμού. Πόσο ή ΕΑΡ έχει συνείδηση αυτού του γεγονότος και πώς αντίσταται σ' αυτές τίς τάσεις άποδιοργάνωσης;

Φ.Κ.: Δέν μπορεί να αισθάνεται κανείς εύχαριστημένος από τά όργανωτικά άποτελέσματα της 'Ελληνικής 'Αριστεράς. 'Αλλά αυτό τό φαινόμενο έχει μία τέτοια διάρκεια πού δέν νομίζω ότι μπορούμε να μιλάμε για εύκαιριακό σύμπτωμα. Πρέπει να άναζητήσουμε καινούργιους τρόπους όργάνωσης των πολιτών, να άπομακρυνθούμε από παραδοσιακές λειτουργίες και να άναζητήσουμε εκείνα τά στοιχεία πού μπορούν να μās φέρουν πλησιέστερα στους ένεργούς πολίτες. Πρέπει να άναζητήσουμε καινούργιες μορφές παραγωγής πολιτικής.

Πολίτης: 'Η πολιτική σήμερα παράγεται από τους επαγγελματίες της πολιτικής, πού βρίσκονται άποκομμένοι από τους πολίτες. Ποιές είναι οι μορφές όργάνωσης κατά τή γνώμη σου πού μπορούν ν' ανατρέψουν αυτή τήν κατάσταση;

Φ.Κ.: Πράγματι, ο κόσμος επιλέγει τίς άτομικές λύσεις έξω κι αν πολλοί πιστεύουν ότι οι άτομικές λύσεις έχουν μόνο βραχυπρόθεσμα άποτελέσματα. Οι συλλογικές λύσεις είναι εκείνες πού έχουν διάρκεια και άποτελεσματικότητα. 'Ο τρόπος πού παράγεται σήμερα ή πολιτική κράτησε τόν κόσμο μακριά από τήν πολιτική και αντίστροφα. Είλικρινά δέν κρατώ τό κλειδί για τή λύση του προβλήματος. Πιστεύω όμως ότι έχω προσωπικά κατακτήσει, και έννοιά τή λέξη κατακτήσει, πώς πρέπει να δοίμε τά νέα κοινωνικά κινήματα, τό εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα με καινούργιους όρους, συναρθρούμενο με τους όρους πού παράγουν τά νέα κοινωνικά κινήματα. 'Η παρουσία βέβαια των κομμάτων είναι χρήσιμη στό βαθμό πού ή δική τους λειτουργία εξασφαλίζεται μέσα από μία άμφίδρομη και ισότιμη έπικοινωνία με τό εργατικό-συνδικαλιστικό πού πρέπει να πορεύεται συναρθρωμένο με τά νέα κοινωνικά κινήματα.

Μπορεί ο Συνασπισμός να γίνει ο φορέας των άριστερών;

Πολίτης: Ξεκινώντας απ' αυτή τήν παραδοχή με τήν όποία, έτσι γενικά διατυπωμένη, κανείς δέν θά μπορούσε να διαφωνήσει, πιστεύετε ότι ο Συνασπισμός μπορεί να είναι ή μορφή όργάνωσης του κόσμου της 'Αριστεράς, ο νέος τρόπος συνάρθρωσης εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος και κοινωνικών κινήματων των άριστερών πολιτών, πού θά αντίσταθεί στίς τάσεις ιδιώτευσης; Και μία και τό έρώτημα για τόν Συνασπισμό, για τόν όποιο έσείς βλέπετε ότι πρέπει σταδιακά ν' άποκτήσει μία πολιτική ένότητα τέτοια πού να υποκαταστήσει, αν όχι να αντικαταστήσει, τά κόμματα πού σήμερα τόν άποτελούν, να γίνει ένα νέο κόμμα δηλαδή, νομίζετε ότι μετεξελισσόμενος θά άποτελέσει τήν έκφραση αυτού του νέου ρεύματος μέσα στην έλληνική κοινωνία;

Φ.Κ.: Βεβαίως πρέπει να υπάρχουν συγγενείς ιδεολογίες πού θά κινούνται και θά υπάρχουν σε ένα όρισμένο πλαίσιο...

Πολίτης: "Αν π.χ. μία τάση θεωρεί τό δικαίωμα της άπεργίας άπαραβίαστο και μία άλλη τό δικαίωμα στην εργασία ιερό, πώς μπορούν να συνυπάρχουν αυτές οι δύο τάσεις στό πλαίσιο του ίδιου κόμματος, αφού είναι διαμετρικά αντίθετες και πολιτικά και ιδεολογικά;

Φ.Κ.: Κατ' άρχήν διαφωνώ ότι οι δύο αυτές έννοιες είναι διαμετρικά αντίθετες. 'Εχω τήν άποψη ότι τό δικαίωμα στην εργασία παράγει τό δικαίωμα στην άπεργία.

Πολίτης: Τό παράδειγμα σχετίζεται με τή σημερινή συγκυρία όπου τά δύο δικαιώματα έρχονται σε αντίθεση στή βάση μιάς όρισμένης ιδεολογικής χρήσης των δύο όρων, διαφορετικής κατά τήν έννοια του κράτους και διαφορετικής κατά τήν έννοια των εργαζομένων-άπεργών. 'Αλλά ως συνεχίσουμε...

Φ.Κ.: 'Από κεί και πέρα υπάρχουν συγκεκριμένες επιλογές και τακτικές πού κάνουν οι έπιμέρους ιδεολογίες και τάσεις. Είναι σαφές ότι όταν μιλάμε για έναν πολυτασικό φορέα, χωρίς μαξιμαλισμούς, θεωρώ ότι οι ιδεολογίες πρέπει να είναι συγγενικές. Δέν μιλάμε για ιδεολογίες αντίπαλες, άσύμπτωτες. Πρέπει να κινούνται και να άναπτύσσονται μέσα σε ένα όρισμένο πλαίσιο.

"Έλεγα όμως προηγουμένως ότι ή άποτελεσματικότητα της πολιτικής βρίσκεται στή συλλειτουργία του κοινωνικού και του πολιτικού. Με τήν παραδοχή αυτή πού με δεσμεύει, θεωρώ ότι ο οιοσδήποτε μετασχηματισμός του Συνασπισμού δέν είναι ικανός από μόνος του να φέρει τά έπιθυμητά άποτελέσματα, αν δέν υπάρξουν και οι άλλοι όροι.

Διαφοροποιήσεις στο ΚΚΕ

Πολίτης: Ποιοί είναι οι όροι πού κατά τή γνώμη σου πρέπει να εξασφαλισθούν σταδιακά ώστε να υπάρξει ή συλλειτουργία κοινωνικού και πολιτικού; Με δεδομένο, βέβαια, τό γεγονός ότι ποσοτικά τό ΚΚΕ είναι ή κύρια συνιστώσα του Συνασπισμού και με δεδομένο έπίσης τό στοιχείο ότι στό ΚΚΕ έπικρατούσαν και έπικρατούν ιδεολογικές θέσεις τίς όποιες ή άναγεωτική 'Αριστερά είχε καταδικάσει, π.χ. αντιλήψεις και πρακτικές για τόν τύπο του κόμματος, τή δημοκρατία στό κόμμα, τή σχέση του με τά κινήματα, τίς γενικότερες αντιλήψεις για τό σοσιαλισμό, πού στην περίπτωση του ΚΚΕ είναι ταυτισμένες με τό σοβιετικό μοντέλο, και πολλές άλλες.

Φ.Κ.: Κατ' άρχήν να μην άρνηθούμε τήν κινητικότητα πού υπάρχει στό

έπιπεδο των ιδεών μέσα στο ΚΚΕ. Νά δοῦμε καί τίς ευρωπαϊκές καί τίς παγκόσμιες πραγματικότητες του ἄριστου καί του κομμουνιστικού κινήματος καί νά μή μείνουμε στήν ἀποψη ὅτι τά πράγματα εἶναι στατικά στόν ἑλλαδικό χώρο. Μιά δεύτερη παρατήρηση εἶναι ὅτι τό ΚΚΕ μέ τίς συγκεκριμένες του ιδεολογικές ἀναφορές δέν ἐμποδίστηκε στό νά πάρει μέρος στή δημιουργία του Συνασπισμοῦ καί νά ἀκολουθήσει πολιτικές διαφορετικές ἀπό ἐκεῖνες πού θά περίμενε κανείς μέ βάση τά στοιχεία πού ὄριζαν τή συμπεριφορά του στό πρόσφατο μάλιστα παρελθόν. Γι' αὐτό θεωρῶ ὅτι τά ὅσα προσδιόριζαν τό ΚΚΕ ὅλα αὐτά τά περασμένα χρόνια δέν μποροῦν νά ἀποτελέσουν τούτη τήν ὥρα ἀποφασιστικό κριτήριο γιά τήν ἱκανότητά του νά ἀντιστοιχεῖται πρὸς τίς νέες πραγματικότητες πού ἤδη ἔχουν ἀρχίσει νά διαμορφώνονται.

Πολίτης: Θές νά πεις ὅτι τό ΚΚΕ βρῖσκεται κι αὐτό σέ μιά διαδικασία ἀποκομμουνιστοποίησης;

Φ.Κ.: Δέν εἶπα τέτοιο πράγμα οὔτε μπορῶ νά τό προσδιορίσω, γιατί τό ΚΚΕ θά λύσει τά δικά του ζητήματα μέ τίς δικές του διαδικασίες. Καί ὅποιος ἐπιχειρήσει αὐτή τή στιγμή νά προβλέψει θά κάνει λάθος, γιατί τά ζητήματα πού ἀπασχολοῦν τούς κομματικούς φορεῖς ἔχουν καί ἕναν ἑτεροκαθορισμό πού ἀναφέρεται σέ στοιχεία πού οἱ ἴδιες οἱ κοινωνίες ἔχουν δημιουργήσει καί πού ἡ κινητικότητα του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος προσθέτει.

Πολίτης: Μά ἀκριβῶς. "Ἄν κάτι χαρακτηρίζε ὡς τώρα τό ΚΚΕ δέν ἦταν τόσο ἡ προσήλωσή του στό κομμουνιστικά ιδεώδη, ὅσο ἡ προσήλωσή του στή Σοβιετική "Ἐνωσι. Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο θεωρεῖς ὅτι ὑπάρχει κάποια ἀλλαγὴ στό ΚΚΕ ἢ ἀπλῶς ἡ σοβιετική πολιτική ἔχει ἀλλάξει καί συνεπῶς ἀλλάξει καί τό ΚΚΕ, καί διά τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς γίνεται δυνατή ἡ συνεργασία μέ τήν ΕΑΡ;

Φ.Κ.: Ἐγώ ὑποστηρίζω τήν ἀποψη ὅτι τά πολιτικά ζητήματα δέν προσδιορίζονται μέ ἀποκλειστικούς ὅρους. Καί ἀπαντώντας στό ἐρώτημα, ὑποστηρίζω ὅτι, βεβαίως, οἱ ἀφαιτηρίες τοῦ ΚΚΕ ἔχουν σχέσεις καί μέ τήν κινητικότητα καί τούς ἐπαναπροσδιορισμούς πού συντελοῦνται αὐτή τή στιγμή στό ΚΚΣΕ καί τή σοβιετική κοινωνία γενικότερα. Μήν ξεχνᾶμε ὅμως ὅτι ὑπάρχουν καί οἱ κοινωνίες πού πολλές φορές καθοδηγοῦν τίς ἐπιλογές μας. Καί θά εἶναι πολύ δύσκολο νά ὑποστηρίξει κανείς πειστικά ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε μεταβολή στήν ΕΣΣΔ θά εἶναι ἱκανή ἀπό μόνη της νά φέρει τό ΚΚΕ σέ στοιχεία πού τό ὄριζαν στό παρελθόν. Πιστεύω δηλαδή ὅτι ὑπάρχει ἡ δυναμική τῶν

ἴδιων τῶν μεγεθῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας πού κινεῖ τά κόμματα πρὸς ὀρισμένες κατευθύνσεις. "Ἄλλωστε ἡ ἐλαστικότητα, οἱ καινούργιες πολιτικές πού ἀκολουθήθηκαν ἀπό τό ΚΚΕ μέσα στό Συνασπισμό, βεβαίως ὄχι χωρὶς ταλαντεύσεις πού ἀφοροῦν ἄλλωστε καί τήν ΕΑΡ, ἔχουν σχέση μέ φόρμες καί τρόπους πού μᾶς εἶχε συνηθίσει τό ΚΚΕ στό παρελθόν; Ἐγώ λέω ὄχι. Αὐτό εἶναι ἕνα στοιχεῖο πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀναμένουμε ἄλλες πολιτικές συμπεριφορές ἀπό τό ΚΚΕ.

Γιά τή συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ

Πολίτης: Ἐλεγε, καί σωστά, ὅτι ὑπάρχουν καί οἱ κοινωνίες πού ἐπιβάλλουν στό κόμμα κάποιους προσανατολισμούς καί ἐπιλογές. Πιστεύεις ὅτι ἡ ἐλληνική κοινωνία, οἱ κοινωνικές πραγματικότητές της, ἐπιβάλλουν στό Συνασπισμό τή συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ εἴτε σέ ἐπιμέρους θέματα, ὅπως οἱ δημοτικές ἐκλογές, γιά τίς ὁποῖες ἀπ' ὅτι φαίνεται ἔχετε κατ' ἀρχὴν θεωρήσει τή μεταξύ σας συνεργασία ἐπιθυμητή, εἴτε γιά γενικότερα θέματα; Ἡ ἀνάδειξη τῆς μείζονος Ἄριστερᾶς, ὅπως λέτε, πού τή συνθέτουν τό ΚΚΕ, τό ΠΑΣΟΚ, ἢ ΕΑΡ κ.τ.λ. εἶναι κάτι πού τό ἐπιβάλλει ἡ ἴδια ἡ ἐλληνική κοινωνία;

Φ.Κ.: Πιστεύω ὅτι ἡ συντηρητική στροφή πού ἔχει συντελεσθεῖ σέ μεγάλο μέρος τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, ἡ ἀδυναμία ν' ἀπαντήσουν στό προβλήματα οἱ συντηρητικές καί αὐταρχικές πολιτικές, ἐπιβάλλουν τή σύγκλιση τῶν προοδευτικῶν, ἀριστερῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν δυνάμεων. Ἄλλὰ αὐτή ἡ σύγκλιση δέν εἶναι δυνατή νά γίνει μέ ὄρους ἀπλουστευτικούς, μέ ὄρους τεχνικῆς ἐξουσίας. Πρῶτον γιατί δέν θά πείθει καί δέν θά στρατεύει. Δεύτερον γιατί δέν θά ἔχει βιωσιμότητα ἀπό τή στιγμή πού δέν θά στηρίζεται σέ προγραμματική συμφωνία. Τρίτον, πού ἐγώ δέν θέλω ποτέ νά ξεχνῶ, εἶναι ἡ ἀνάγκη τοῦ αὐτόνομου καί χειραφετημένου ρόλου τῆς Ἄριστερᾶς ἀπέναντι στίς κεντρικές καί κεντροαριστερές δυνάμεις. Αὐτή ἡ χειραφέτησή της θά τῆς ἐπιτρέπει κάθε φορά νά προσθέτει ἐκεῖνα τά ποιοτικά στοιχεία στή διαδικασία τῆς σύγκλισης πού θά τήν κάνουν ἀποτελεσματική καί ἱκανή νά πείθει τούς πολίτες.

Πολίτης: Ἄν ὅμως ὀρίσουμε τό ΠΑΣΟΚ ὡς τό κόμμα τοῦ ἐλληνικοῦ λαϊκισμοῦ, ἔστω κι ἂν τώρα φραστικά τόν καταδικάζει, πῶς μπορεῖ νά συ-

νεργαστεῖ ἡ Ἄριστερά μαζί του;

Φ.Κ.: Ἄν ὀρίσουμε συνολικά τό ΠΑΣΟΚ ὡς κόμμα τοῦ λαϊκισμοῦ, αὐτό μέ ὀδηγεῖ ἐκ τῶν προτέρων στήν ἀποψη ὅτι δέν εἶναι δυνατή ἡ σύγκλιση καί ἡ ὁποιαδήποτε συνεργασία μαζί του. Ἄν ὅμως δοῦμε ὅτι στό ΠΑΣΟΚ ὑπάρχουν ἀνοιχτά πολιτικά καί ιδεολογικά ζητήματα, διαφορετικές ἐπιλογές, καί δοῦμε ὅτι συσπειρώνεται σ' αὐτό κι ἕνας κόσμος πού δέν ἔχει σχέση μέ τό λαϊκισμό, τότε πρέπει νά ἀναζητήσουμε ἐκεῖνες τίς διαδικασίες πού θά τό μετατοπίζουν ἀπό τίς χρεωκοπημένες πολιτικές πού ἔχει ἀκολουθήσει ὡς τώρα.

Πολίτης: Αὐτά ἴσχυαν πάντα, καί τήν ἐποχή τοῦ ἀρθρου 4 καί τήν ἐποχή τοῦ σταθεροποιητικοῦ προγράμματος τοῦ κ. Σημίτη καί στήν ἐποχή τοῦ κοσκωτισμοῦ, δέν εἶναι κάτι καινούργιο.

Φ.Κ.: Βεβαίως ἡ φυσιογνωμία τοῦ ΠΑΣΟΚ προκύπτει μέσα ἀπό τίς κεντρικές ἐπιλογές πού καταγράφονται στήν ἐλληνική πραγματικότητα. Ἄλλὰ δέν πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τήν προσπάθεια ὄχι νά ἀποσχισθοῦν ἀλλά νά ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τίς κεντρικές ἐπιλογές ἐκεῖνες οἱ πολιτικές διαθέσιμότητες πού βρῖσκονται μέσα στό ΠΑΣΟΚ καί πού διαφοροποιοῦνται ὡς πρὸς τίς κεντρικές πολιτικές ἐπιλογές τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Πολίτης: Νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι γιά ὅλους ὅσοι ἐθήτευαν, μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο, στίς γραμμές τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανεωτικῆς Ἄριστερᾶς, ἦταν καί εἶναι πεισμένοι ὅτι ὁ σοσιαλισμός δέν εἶναι καί δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δράσης ἐνός καί μόνο κόμματος, ἀλλά ἀποτέλεσμα τῆς συμμαχίας καί τῆς συγκλίνουσας δράσης ὄλων τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν δυνάμεων τοῦ σοσιαλισμοῦ. Αὐτή ἦταν μιά πλευρά τῆς ἔννοιας τοῦ πολιτικοῦ πλουραλισμοῦ πού μᾶς διαχώριζε ἀπό τή μονολιθικότητα τοῦ ΚΚΕ. Καί τό ἐρώτημα πού ἐδῶ καί δεκαπέντε χρόνια πλανᾶται πάνω ἀπό τήν Ἄριστερά, καί πού κατὰ τή γνώμη μου δέχθηκε λάθος ἀπαντήσεις, εἶναι τό ἐξῆς: τό ΠΑΣΟΚ εἶναι πολιτική δύναμη τοῦ σοσιαλισμοῦ;

Φ.Κ.: Ὁχι. Ἄλλὰ ἔχει δυνάμεις πού ὑπηρετοῦν τήν προοπτική τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ἔχουν πρακτικές πού κινοῦνται γιά νά συρρεύσουν μέ τά ἄλλα ρεύματα τοῦ σοσιαλισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Πολίτης: Νά τό ρωτήσω διαφορετικά. Λέγοντας σοσιαλισμό ὁ καθένας, ἢ κάθε πολιτική δύναμη, μπορεῖ νά ἐννοεῖ πολύ διαφορετικά πράγματα. Ἐνα πράγμα μόνο δέν μπορεῖ νά μήν ἐννοεῖ: τήν ὑπέρβαση του καπιταλιστικοῦ συστήματος. Ὑπάρχει τέτοιο πρόβλημα στό ΠΑΣΟΚ; Ὁχι ἂν τό

έχουν κάποιοι άνθρωποι του ΠΑΣΟΚ, πράγμα βέβαιο, αλλά αν τό κόμμα αυτό ως σύνολο, ως κεντρική επιλογή, έχει αυτό τόν προσανατολισμό;

Φ.Κ.: Νά διακρίνουμε δύο πράγματα. Ός πρός τήν ιδεολογία υποστηρίζει τήν υπέρβαση του καπιταλιστικού συστήματος και στην ιδρυτική του διακήρυξη και σέ άλλα κείμενά του. Άλλά αυτό είναι διαφορετικό από τόν τρόπο πού άσκει πολιτική και τό είδος τής πολιτικής πού άσκει.

Πολίτης: Πρίν από τίς εκλογές του '81, ό κ. Παπανδρέου, έρωτηθείς από τόν Ψυχάρη του Βήματος αν με τήν άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην έξουσία κινδυνεύει τό άστικό καθεστώς, άπάντησε ότι τό μόνο πού κινδυνεύει είναι ή έξουσία τής Δεξιάς, ή τσαπατουλιά και ή λωποδυσία γενικώς.

Φ.Κ.: Πράγματι. Άλλά εγώ μιλώ για τίς ιδεολογικές άναφορές του ΠΑΣΟΚ πού έξαγγελτικά είναι σοσιαλιστικές, και όχι για τίς πολιτικές πού άκολουθήσε και πού πράγματι δέν έχουν σχέση με τόν έξαγγελτικό ιδεολογικό λόγο του ΠΑΣΟΚ. Είναι δύο διαφορετικά ζητήματα. Οί κεντρικές πολιτικές επιλογές, ό τρόπος πού πολιτεύτηκε δέν έχουν σχέση με τό σοσιαλισμό, όπως τουλάχιστον εγώ τόν έννοώ.

Πολίτης: Όστόσο ή πολιτική πράξη και ό πολιτικός λόγος είναι ταυτόχρονα και παράγωγα ιδεολογίας. Δέν μπορούμε να άποσυσχετίσουμε τήν ιδεολογία από τήν πολιτική.

Φ.Κ.: Σύμφωνοι, αλλά — και θά έπέμεινα σ' αυτό — πρέπει να άναζητούμε εκείνες τίς διαδικασίες πού θά μεταπολίζουν τό ΠΑΣΟΚ από τίς χρεωκοπημένες πολιτικές πού δέν έχουν σχέση με τό σοσιαλισμό και θά τό προσανατολίζουν σέ άλλες κατευθύνσεις. Δέν πρέπει να βλέπουμε τό ΠΑΣΟΚ στατικά, ως μέγεθος πού δέν μπορεί να μετακινηθεί, δέν πρέπει να άρνουμαστε τά στοιχεία πού συνθέτουν τό ΠΑΣΟΚ σήμερα, πού έχουν διαφορετικές κινητικότητες και έλαστικότητες, γιατί αν τό δούμε άμετατόπιστο, άμετακίνητο, ένιαίο, θεωρώ ότι κάνουμε λάθος.

Πώς άποτιμāται σήμερα ή κάθαρση;

Πολίτης: Παρά ταύτα, ενώ φέτος επιδιώκετε συνεργασία με τό ΠΑΣΟΚ, πέρσι στην κυβέρνηση Τζανετάκη πρωτοστατήσατε στό να ποινικοποιηθεί ή ύπόθεση τής κάθαρσης. Πέρσι τέτοιο καιρό ό τόπος βοούσε για τά σκάνδα-

λα, φέτος τό ζήτημα άπασχολεί τήν ποινική διαδικασία και τή δικαστηριακή πρακτική. Έξακολουθείτε να πιστεύετε ότι ό τρόπος πού χειριστήκατε τό ζήτημα τής κάθαρσης, σέ συνεργασία με τή Ν.Δ., ήταν ό ένδεδειγμένος;

Φ.Κ.: Έγώ εξακολουθώ να πιστεύω ότι ήταν όρθή ή πολιτική του περασμένου Ιουνίου. Ήταν άναγκαίο να δρομολογηθούν κάποιες διαδικασίες για να μην παραγραφούν κάποιες άδικες, κατά τή γνώμη μας, πράξεις και με τήν πολιτική πεποίθηση ότι έπρεπε να ύπάρξει ή δικαστική άποτίμηση και άξιολόγηση αυτών των άδικων πράξεων.

Πολίτης: Ός νομικός πού είσαι, ως πολιτικός και, κυρίως, ως άριστερός, πιστεύεις βάσιμα ότι ό επί μία όκταετία, και με τή συνέργεια τής Άριστερās, νόμιμος πρωθυπουργός τής χώρας θά μπορούσε να πάει στόν Κορδαλλό;

Φ.Κ.: Μακριά από μένα τέτοιες άφελιες.

Πολίτης: Οί τεράστιες πολιτικές και άλλες ευθύνες για τά σκάνδαλα του Α. Παπανδρέου συνιστούσαν λόγο να έξομοιωθεί ή περίπτωση του π.χ. με τούς Κουσίλιγκς τής Κατοχής;

Φ.Κ.: Μήν κάνουμε τέτοιες άντιστοιχησεις...

Πολίτης: Φυσικά και δέν πρέπει. Όμως στην ποινική δίκη πρυτανεύει αυτή ή λογική. Ό κατηγορούμενος ή άθωώνεται, όποτε εκείνοι πού κίνησαν τή σχετική διαδικασία, οί κατηγοροί του, είναι εκθετοί ήθικά, εν προκειμένω και πολιτικά, ή καταδικάζεται, όποτε πάει φυλακή.

Φ.Κ.: Έγώ εμπιστεύομαι τή λειτουργία των ύπαρχόντων θεσμών. Και ή δική μου διεκδίκηση άναφέρεται στό να λειτουργήσουν οί θεσμοί: να άποφανθεί τό ειδικό δικαστήριο χωρίς να διολισθήσει σέ πολιτικούς έπηρεασμούς. Άπό κει και πέρα τό όποιοδήποτε άποτέλεσμα θά είναι άποτέλεσμα τής λειτουργίας των θεσμών. Βεβαίως αυτό θά έχει κόστος και ό καθένας από μās θά σταθμίσει και θά συγκρίνει τό κόστος από τή μία κι από τήν άλλη μεριά. Πάντως, θεωρώ ότι αυτό πού έγινε τότε ήταν σωστό.

Για τίς δημοτικές εκλογές και για τό ζήτημα των Όλυμπιακών άγώνων

Πολίτης: Άς συνεχίσουμε, λοιπόν, με τήν προοπτική συνεργασίας με τό ΠΑ-

ΣΟΚ, πού τώρα τή συζητάτε για τίς δημοτικές εκλογές. Είναι σαφές ότι τήν έννοείτε ως μία μονιμότερου χαρακτηριστήρα συνεργασία, ως στρατηγική;

Φ.Κ.: Έμεις δέν μιλάμε για μονιμότερου χαρακτηριστήρα συνεργασία, αλλά για μία προοπτική σύγκλισης των προοδευτικών, άριστερων κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων.

Πολίτης: Σύμφωνοι. Όμως για να έχει πολιτικό νόημα ή συνεργασία Συνασπισμού-ΠΑΣΟΚ, για να είναι δηλαδή άποτελεσματική πολιτικά έναντι τής Ν.Δ., δέν μπορεί παρά να είναι μονιμότερου χαρακτηριστήρα. Μία συνεργασία άλλως σέ τοπικό επίπεδο, για να βγούν κάποιοι δήμαρχοι, πού δέν θά είχε συνέχεια, δέν θά είχε κανέναν ιδιαίτερο λόγο.

Φ.Κ.: Όχι, δέν είναι αυτή ή άποψη μου. Θέλω να πώ τοῦτο. Ή συνεργασία στις δημοτικές εκλογές, όπου επιτευχθεί αυτή, γιατί τίποτε δέν είναι σίγουρο στους επόμενους μήνες, και στους τρεις μεγάλους δήμους — αυτή είναι ή άπόφαση του Συνασπισμού — δέν σημαίνει ότι προκρίνουμε ή προδικάζουμε συνεργασίες σέ άλλα επίπεδα με τό ΠΑΣΟΚ. Έδώ έχουμε τήν αυτόνομη λειτουργία του θεσμού τής Τοπικής Αὐτοδιοίκησης πού δέν πρέπει να τήν εντάσσουμε σέ συνολικότερες πολιτικές επιλογές και στρατηγικές του Συνασπισμού και ειδικότερα τής ΕΑΡ.

Πολίτης: Οί δημοτικές εκλογές όμως αυτή τή φορά συνδέονται με ένα πρόβλημα κατ' έξοχήν κεντρικό, με συνέπειες μακροπρόθεσμες, αν όχι ιστορικές, τούς Όλυμπιακούς άγώνες. Ή άνάλυση από τήν Άθήνα των Όλυμπιακών άγώνων δέν δεσμεύει μόνο τό δήμο Άθηναίων, αλλά όλους τούς δήμους του Λεκανοπεδίου, όλους τούς δήμους τής Ελλάδας. Ό Συνασπισμός μπορεί να θέσει τό ζήτημα αυτό ως δρο συνεργασίας ή μή συνεργασίας με τό ΠΑΣΟΚ, δεδομένου ότι ή ΕΑΡ παλιότερα είχε ταχθεί κατά των Όλυμπιακών άγώνων;

Φ.Κ.: Και εξακολουθεί να είναι κατά.

Πολίτης: Άν έχουμε λοιπόν τήν άτυχία να πάρουμε τούς Όλυμπιακούς άγώνες τό Σεπτέμβριο πού έρχεται, ό Συνασπισμός μπορεί να θέσει τό ζήτημα αυτό εντός παρενθέσεως και να συνεργάζεται με τό ΠΑΣΟΚ στις δημοτικές εκλογές;

Φ.Κ.: Έμεις επιμένουμε στην άποψη μας. Άλλά, χωρίς ιδεοληψίες, θά κινηθούμε πρός μία κατεύθυνση για να μπορούμε, στό μέγιστο δυνατό βαθμό, να πείσουμε ότι δέν πρέπει οί Όλυμπιακοί να γίνουν στην Άθήνα και να έπιβαρύνουν έτσι τήν Ελλάδα, διότι έπιβάρυνση θά προσθέσουν και τίποτε άλλο.

Πολίτης: Θα κάνετε γνωστή την αποψη σας στη ΔΟΕ που συνέρχεται στο Τόκυο στις 17 Σεπτεμβρίου για να εκλέξει την πόλη που θα διεξαχθούν οι αγώνες;

Φ.Κ.: Βεβαίως, και την έχουμε ήδη κάνει γνωστή, ως ΕΑΡ. Δέν μίλησα για τό Συνασπισμό, γιατί εκεί υπάρχουν πολλές δυνάμεις και ή καθεμιά χρεώνεται με ιδιαίτερες απόψεις, αλλά κάθε φορά προσπαθούμε να συνθέτουμε και να εξασφαλίζουμε έναίιο πολιτικό λόγο, εκεί που είναι δυνατόν. "Αν εδώ δέν συνθέσουμε, ή ΕΑΡ θά έπιμείνει στην άποψη της για τή μη ανάληψη των Όλυμπιακών αγώνων. "Αλλά δέν θά αναγάγουμε τό ζήτημα αυτό σε casus belli σε όποιαδήποτε συνεργασία. Θα προσπαθήσουμε όμως να έπηρεάσουμε προς θετική κατεύθυνση.

Πολίτης: "Οπότε αν ή άποψη σας δέν γίνει δεκτή από τους συνεταιίρους στο Συνασπισμό και πολύ περισσότερο από τό ΠΑΣΟΚ, αυτό σημαίνει ότι πρακτικά, δηλαδή πολιτικά, προσχωρείτε σε μία ιδεολογία και μία πολιτική άποδοχής των συνεπειών των Όλυμπιακών αγώνων. "Αλλά τότε, αυτό που έλεγες στην αρχή για μία πολυτασική ένότητα στο πλαίσιο του ίδιου φορέα, δέν ισχύει.

Φ.Κ.: "Εμείς θά προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τό έφικτό, τό δυνατό και θά τό αναδείξουμε όσο μπορούμε. "Αλλά δέν θά καταστρέψουμε όλα εκείνα τά στοιχεία που βρίσκονται πλησιέστερα στην αντίληψη μας για τήν Τοπική Αυτοδιοίκηση χάριν των Όλυμπιακών αγώνων. Κι αυτό δέν είναι προσχώρηση σε μία άλλη ιδεολογία. Είναι άνοχη μιάς πολιτικής πρακτικής, προκειμένου να εξασφαλισθούν κάποια άλλα σημαντικότερα πράγματα.

Πολίτης: "Αν σταθήκαμε κάπως στους Όλυμπιακούς, είναι κυρίως γιατί πιστεύουμε ότι τό ζήτημα αυτό είναι κατ' έξοχήν κεντρικό ζήτημα πολιτικής. Θα έπιδεινώσει άποφασιστικά τήν ποιότητα ζωής στο Λεκανοπέδιο, θά έπηρεάσει άρνητικά τήν ανάπτυξη τής χώρας, θά δημιουργήσει ένα τεράστιο χρέος, θά έπιδεινώσει από οικολογική άποψη τήν ήδη δεινή κατάσταση τής "Αθήνας. Και, σνάμα, είναι ιδεολογικό ζήτημα, γιατί έξωθει στο έμπόριο του άθλητισμού, στον έλιτισμό, στον έθνικισμό, στη θεαματοποίηση τής ζωής...

Φ.Κ.: "Εγώ συμφωνώ ότι ή τέλεση των Όλυμπιακών στην "Αθήνα θά δημιουργήσει πολλά προβλήματα. Αυτό δέν σημαίνει ότι συμφωνώ με όριακές διατυπώσεις που έπιλέγετε για να προσδιορίσετε τά άρνητικά. Σε γενικές γραμμές συμφωνώ. Θεωρώ όμως ότι είναι προτιμότερο να χρησιμοποιείσθε δυνατότητες και συσχετισμούς για να οδηγηθούν τά πράγματα εκεί που έσύ θέλεις, παρά να τά αφήνεις να διαμορφώνονται έρήμην σου.

Η έξαρση του έθνικισμού

Πολίτης: "Ας περάσουμε τότε σε ένα άλλο θέμα για τό όποιο θά θέλαμε τή γνώμη σου. Τό ζήτημα του έθνικισμού. Είναι ίσως, μαζί με τήν άνεργία, τό ύπ' αριθμόν ένα πρόβλημα σ' όλη τήν Εύρώπη αυτή ή έξαρση του έθνικισμού. Στην "Ελλάδα άπειλούμαστε από έθνικισμούς γειτόνων, αλλά παράλληλα και στην "Ελλάδα αναπτύσσεται ένας αντίστοιχος έθνικισμός.

Τά Βαλκάνια είναι κυριολεκτικά μία νέα πυριτιδαποθήκη και ξέρουμε ότι στο παρελθόν ή μόνη γλώσσα που γνώρισαν εκείνοι που κρατούσαν στα χέρια τους τήν τύχη των λαών των Βαλκανίων ήταν ή γλώσσα τής ξιφολόγης και τής χειροβομβίδας. Πώς τό βλέπετε έσείς τό ζήτημα αυτό;

Φ.Κ.: Συμφωνώ άπόλυτα με τήν παρατήρησή σας. Νά θυμίσω ότι ή ΕΑΡ έχει μιλήσει γι' αυτά. Κι έχουμε όλοιο χρέος να καταστρέψουμε αυτές τις διαθέσεις διαμόρφωσης ενός έξαιρετικά επικίνδунου έθνικισμού. "Αλλά υπάρχει κι ένα άλλο σύμπτωμα άνησυχητικό στην έλληνική κοινωνία. "Εχουμε και ρατσισμούς έξαιρετικά επικίνδυνους. Κάθε μέρα και περισσότερο καταγράφονται έπιμέρους κοινωνικοί φασισμοί, που αν δέν άντισταθούμε, και πρώτα όλα τά κόμματα, αυτό θά συνθέσουν έναν ιδιόρρυθμο κοινωνικό φασισμό, χωρίς βεβαίως τά στοιχεία του παρελθόντος, αλλά ένδεχομένως πιο άφομοιώσιμο, γιατί θά είναι σύγχρονος.

Πολίτης: Θα δεχόσουν τήν ιδέα, στη Βουλή των "Ελλήνων, τής όποίας είσαι μέλος, στο κόμμα σου, στο Συνασπισμό, να προβάλλεις τό δικαίωμα των μουσουλμάνων τής Θράκης στην κρατική τηλεόραση να άποκτήσουν δελτίο ειδήσεων στα τουρκικά, στη γλώσσα τους;

Φ.Κ.: Ναι, βεβαίως. Και είναι μία άποψη τήν όποια έχω διατυπώσει σε άνυποποτο χρόνο. Δέν είσθε ύποχρεωμένοι να τό ξέρετε, αλλά από άλλη θέση έχω από χρόνια υπερασπισθεί τά δικαιώματα τής μειονότητας.

Πολίτης: Θα μπορούσαμε να περιμένομε ότι θά καταθέσεις στην έθνική αντιπροσωπεία σχετική πρόταση νόμου;

Φ.Κ.: Ναι, βεβαίως. Και όχι μόνο αυτό, αλλά σκέφτομαι ότι έχω εϋθύνη ως βουλευτής να προωθήσω και άλλα προβλήματα που έχουν σχέση με τά δικαιώματα των πολιτών, διότι αυτό είναι τό ζήτημα. Κι έχω τήν άποψη ότι τά ανθρώπινα δικαιώματα και οι έλευθερίες δέν πρέπει να ύποκύπτουν σε μερικές και γεωγραφικές ιδιοτέλειες.

Πολίτης: "Εδώ θά πρέπει να σταματήσουμε τήν κουβέντα μας, όχι βέβαια γιατί εξαντλήθηκαν τα θέματα, αλλά γιατί πέρασε ό χρόνος. Σ' εύχαριστούμε, Φώτη, που είχες τήν καλωσύνη να κουβεντιάσεις μαζί μας, με τήν πεποίθηση ότι μεταξύ άριστερών, και άνεξαρτήτως διαφορών, ό διάλογος πρέπει να συνεχίζεται.

Τή συζήτηση με τον Φώτη Κουβέλη έκαναν ό "Αγγελος "Ελεφάντης και ό Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος.

Γιά έναν κομμουνιστικό αναθεωρητισμό

του Μάριο Τρόντι

Ύπῆρξε μία αναπόφευκτη, συγκεντρωτική και επιταχυνόμενη συσσώρευση γεγονότων, σαφώς καθορισμένη στο πλαίσιο ενός κοινωνικού και πολιτικού πεδίου. Δέν ἐπρόκειτο γιά χάος ἀλλά γιά ἀλληλουχία πραγματικῶν συμβάντων μέ μία λογική στήν ἐξέλιξή τους, τῆς ὁποίας δέν χρειάζεται ἡ καταγραφή —εἶναι ἄλλωστε τόσο προφανής— ἀλλά κατανόηση ὅσον ἀφορᾶ τή φύση, τά χαρακτηριστικά σημεῖα καί τήν ἐκβασή της. Ὄταν ὁ σεισμός εἶναι ἰσχυρός, λένε ὅτι πηδᾶνε οἱ βελόνες τοῦ σειсмоγράφου. Κάτι τέτοιο συνέβη, ὄχι μόνο στή συνείδηση τοῦ κομματικοῦ μέλους, ἀλλά καί στίς κατηγορίες τῆς σκέψης. Μέ μία διευκρίνιση. Τό ἐπίπεδο τῆς συζήτησης δέν εἶναι αὐτό πού ὑπάγεται στόν ὀρισμό «κρίση τῆς Ἀριστερᾶς». Αὐτή ὑπῆρχε στή Δύση, ἐδῶ καί μία δεκαετία. Ἡ κατάρρευση τῆς Ἀνατολῆς βάζει στήν ἡμερήσια διάταξη τό τέλος τοῦ κομμουνιστικοῦ πειράματος γιά τήν οἰκοδόμηση τοῦ σοσια-

λισμοῦ.

Ἀντιπαρετέθηκα μέ πάνω στό ζήτημα ἂν ἐπρόκειτο γιά ἤττα ἢ χρεωκοπία. Οἱ ὄροι τῆς συζήτησης ἔχουν ἤδη, ταχύτατα, ξεπερασθεῖ. Εἶναι σίγουρο ὅτι μία κοινωνική ἐμπειρία δέν καταρρέει ἀπό μόνη της λόγω ἀδυναμίας στή λειτουργία ἢ ἀνικανότητας στή διαχείριση, ἂν ἡ ἐμπειρία αὐτή δέν ἐμπλέκεται μέσα σέ ἕνα συσχετισμό δυνάμεων, μέ μία ἐναλλακτική καί ἀνταγωνιστική κοινωνική μορφή. Ὄμως τώρα ἐκεῖνο γιά τό ὁποῖο πρέπει νά νοιαστοῦμε εἶναι ἡ ἀντιπαράθεση στή θεωρία. Ἄν δέν ἐκτιμήσουμε αὐτή τήν ἀντιπαράθεση, τά γεγονότα παίρνουν μία μορφή ἀνεξέλεγκτη. Ἄν αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση στό ἐπίπεδο τῆς σκέψης ἦταν ἐξίσου καταστροφική μέ τή συνολική ἱστορική ἐμπειρία, δέν θά ὑπῆρχε πλέον ἐλπίδα.

Τό γεγονός ὅτι ὅλα ἀνελίχθηκαν ἀκολουθώντας ἐκεῖνο τό νῆμα τῆς σκέψης πού ξεκινούσε ἀπό τό ἔργο τοῦ Μάρξ, δέν ἦταν οὔτε ὄριο οὔτε μία κα-

κή ἀρχή. Ὅλοι οἱ μεγάλοι μετασχηματισμοί ἀκολουθοῦν αὐτή τή διαδρομή. Εἶναι οἱ ιδέες πού κάνουν τήν ἱστορία, ὅταν ἐνσαρκώνονται σέ ὑλικές δυνάμεις. Τό προλεταριάτο ὑπῆρξε πράγματι ὁ κληρονόμος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἀργότερα, ὄχι τώρα, θά χρειασθεῖ νά ξαναδιαβάσουμε τήν πτώση τῆς ἐργατικῆς τάξης, σάν τήν κατάρρευση τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς. Κάθε ἄλλο παρά ἁσιατικό πείραμα! Σ' ἐκείνη τή μεριά τῆς Γῆς, παιζόταν ἡ ἡγεμονία πάνω στόν κόσμο αὐτῶν τῶν θεμελιῶν τῆς σκέψης. Γιατί ἐκεῖ, τό ὀρθολογικό αἴτημα ἀνατροπῆς στήν πράξη, συναντιόταν μέ τήν ἀνάγκη γιά ἐπανάσταση τεράστιων ἀνοργάνωτων μαζῶν. Τόσο ὁ Λένιν ὅσο κι ὁ Μάο, δοκιμάζονται στήν πράξη καθώς ἐξηγοῦν στό λαό τή διαλεκτική τοῦ Χέγκελ. Στά ἴδια βήματα, πολιτικές πρωτοπορίες ἐπωμίζονται καί καθοδηγοῦν τίς τύχες ὑπαρκτῶν ἀντιθέσεων, πιέζοντας τίς καταστάσεις. Εἶναι εὐκόλο τώρα νά λέμε ὅτι αὐτά τά πράγματα πληρώνονται, γιατί ἡ ἱστορία ἐκδικεῖται ὁποῖους παραβιάζουν τούς νόμους τῆς μακρᾶς διαρκείας. Ὄμως θά μπορούσε ἄραγε, στή βάση αὐτῶν τῶν φιλοσοφικῶν ὑποθέσεων, νά μήν κλείσει ἡ Συντακτική Συνέλευση, ἐπειδή «ἡ φρουρά ἦταν κουρασμένη»; Θά μπορούσε νά μήν ξεκινήσει καθόλου ἡ «Μεγάλη Πορεία»; Ἄς ἀναλάβουμε λοιπόν τίς εὐθύνες τῆς θεωρίας: Πρῶτος ἀπό τούς «κακούς δασκάλους», ὁ Μάρξ. Καί στό παιχνίδι μπαίνει κατὰ πρότο λόγο τό «θερμό ρεύμα» τοῦ μαρξισμοῦ. Εἶναι αὐτό πού μέ ρεαλισμό ἀπαίτησε τό ἀδύνατο. Πράγματι, σήμερα ξαναρχίζει ἡ συζήτηση γύρω ἀπό κατηγορίες δυνατοτήτων, γιά ἕνα διαφορετικό τύπο μετασχηματισμοῦ.

Θά ἔπρεπε ἴσως —κι ὄχι γιά λόγους πνευματικῆς ὑπεροψίας, σήμερα ἄλλωστε δέν ὑπάρχει κανένας λόγος γιά τέτοια ὑπεροψία ἀπό τήν πλευρά ἑνός ἐπαναστάτη μαρξιστή— νά ἀφήσουμε τούς λογαριασμούς νά γίνουν κατὰ πρότο λόγο, στό πλαίσιο τοῦ μαρξιστικοῦ ὀρίζοντα σκέψης. Μόνο ὁποῖος ἔχει ζήσει κριτικά ἀπό τά μέσα, τό σύνολο τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς ἀποδεχόμενος τό σκοπό, ὑπομένοντας τίς μεταβολές, ἀπομακρυνόμενος ἀπ' τούς στόχους, μπορεῖ νά ἐπωμισθεῖ τό καθῆκον νά ξεμπερδέψει τό κουβάρι. Δέν πρόκειται γιά διεκδίκηση ἀποκλειστικότητας σ' ἕνα δικαίωμα. Εἶναι γιά τήν ἀκρίβεια ἡ ἀποδοχή τοῦ φορτίου ἑνός κοινωνικοῦ καθήκοντος. Καί πρέπει νά ποῦμε ὅτι ἡ ἱκανότητα κατανόησης τῶν γεγονότων ἀπό ἐκείνους πού τά ἔζησαν, πιθανολογεῖται μόνο, γιατί εἶναι πολλές οἱ ἀντιστάσεις, οἱ δυσκολίες, οἱ ἀπορρίψεις, μέ τίς ὁποῖες δοκιμάζεται καθημερινά ὁ καθένας μας.

‘Υπάρχει απόλυτη αδυναμία, όχι από την κυρίαρχη διάνοηση, αλλά από μία παρεμφερή της, σε γενικές γραμμές άριστη, ακόμα και να επιχειρήσει, απλώς, να καταλάβει. Είναι άπιστευτη ή σωρεία επιπολαιότητων, ευντελείας, ασάφειας και μαζί θράσους, που ξέσπασε πάνω στο χαρακτήρα και στη σημασία των γεγονότων. ‘Υπήρξε περισσότερος σεβασμός από πολιτικούς παράγοντες, τουλάχιστον σε επίπεδο πρωταγωνιστών της διεθνούς πολιτικής, παρά από πολιτιστικούς παράγοντες κριτικής και από προνομιούχους χώρους της διάνοησης. Τό να αντιδράσουμε σε αυτό τό κλίμα συζήτησης που μᾶς επέβαλαν, να ξεφύγουμε από τό άμυντικό σύνδρομο της αυτοκατηγορίας, τό να ξεκινήσουμε μία άντεπίθεση στο επίπεδο των ιδεών, τό να επανακτήσουμε αυτονομία άνάλυσης και έπεξεργασίας, όλα αυτά άποτελούν ουσιώδες μέρος για τήν άνάκτηση της πολιτικής πρωτοβουλίας και άναγκαία συνθήκη για τή διαδικασία άνασύνθεσης των πολιτικῶν και οργανωτικῶν μορφῶν.

‘Η ιστορία του εργατικού κινήματος έχει μία ιδιαιτερότητα και μία ταυτότητα που γίνονται δλο και πιό έντονες, όσο περισσότερο πλησιάζουμε σ’ εκείνο τό κομμάτι που στο πεδίο της μάχης με τόν ταξικό αντίπαλο επιχειρήσε να έπιλύσει τό συσχετισμό δυνάμεων όσο πολύπλοκος κι άν ήταν αυτός. Χωρίς άμφιβολία εκείνο που χαρακτηρίσε τήν κομμουνιστική πλευρά, ήταν μία βίαιη επέμβαση στις ι-

στορικές εξελίξεις. ‘Η φόρτιση και ή προσέγγιση του ζητήματος της έξουσίας έγιναν σύμφωνα με μία προϋπάρχουσα παράδοση του εργατικού κινήματος. Αυτό είχε τεράστιες συνέπειες στη συνέχεια του έγχειρματος. ‘Η χρησιμοποίηση της έξουσίας ως εργαλείου για να υπερπηδηθοῦν δλόκληρες φάσεις κοινωνικής άνάπτυξης γινόταν δλοένα και πιό άναγκαία.

‘Επάνω σε όλα αυτά βρήκε πρόσφορο έδαφος και κάτι σημαντικότερο από έναν άπλό εκφυλισμό των μορφῶν. Στην πραγματικότητα οικοδομήθηκε μία ιδιόμορφη μορφή αυταρχικής έξουσίας, του κόμματος-κράτους, ή όποια — σήμερα μπορούμε να τό δοῦμε — όχι μόνο δέν πραγματοποιήσε, αλλά εμπόδισε τήν οικοδόμηση του σοσιαλισμού, ακόμα και σε μία μόνο χώρα. Στο σημείο αυτό, οι δρόμοι της έρευνας θά μπορούσαν να είναι οι έξης δύο: ‘Ο πρώτος, ότι εκείνος ο τρόπος άσκησης της έξουσίας είναι ασύμβατος προς τήν ίδια τήν ιδέα του σοσιαλισμού. ‘Ο δεύτερος, ότι με δεδομένες τίς γεωπολιτικές και οικονομικοπολιτικές συνθήκες, αυτός ήταν ο μόνος πραγματοποιήσιμος τύπος σοσιαλισμού. Αυτή ή δεύτερη έρμηνεία είναι πιό ντετερμινιστική και ίσως πιό ρεαλιστική. ‘Η πρώτη διατηρεί μία κάποια δόση βολонταρισμού και μᾶς οδηγεί στο να θέτουμε υπό συζήτηση τίς πράξεις των ύποκειμένων.

‘Η κομμουνιστική παράδοση δημιουργείται γύρω από μία θεωρία για τό κόμμα κι αυτός ο θεωρητικός πυρήνας υπάρχει στον Μάρξ πριν άπ’

τόν Λένιν. Με αυτή τήν έννοια ο πολιτικός Μάρξ είναι κομμουνιστής από τό Μανιφέστο ως τους Ταξικούς άγώνες στη Γαλλία, τή 18η Μπρμαίρ, τά κείμενα για τήν Κομμούνα και τήν Κριτική του Προγράμματος της Γκότα. Και είναι ήδη κομμουνιστής ο φιλόσοφος Μάρξ, άπ’ τό νεανικό ξεκαθάρισμα λογαριασμών με τή Φιλοσοφία του δικαίου του Χέγκελ και των Χειρογράφων του ‘44. Κατά τή γνώμη μου, είναι επίσης και ο κριτικός της κοινωνίας Μάρξ που έμφανίζεται στα Grundrisse, καθώς και ο κριτικός του τρόπου παραγωγής που έμφανίζεται στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου. Δέν είναι τυχαίο ότι ο Μάρξ, των άναθεωρητῶν του Μάρξ, θά είναι εκείνος του δεύτερου και του τρίτου τόμου.

Δέν είναι άλήθεια, έπομένως, ότι ή κομμουνιστική θεωρία βρίσκεται σε ρήξη με τό έργο του Μάρξ. ‘Η διατύπωση του Γκράμσι για τήν «‘Επανάσταση έναντιόν του Κεφαλαίου» μόνο εν μέρει έρμηνεύει τόν ‘Οκτώβρη των μπολσεβίκων. Στην πραγματικότητα βρίσκουμε στον Μάρξ τήν πηγή και των δύο παραδόσεων, τόσο τή σοσιαλιστική-μεταρρυθμιστική, όσο και τήν επαναστατική-κομμουνιστική. Μία έπιστροφή στον Μάρξ σήμερα θά ήτανε θεωρητικά τό σημάδι μᾶς υπέρβασης του ιστορικού σχίσματος.

Πριν κάμποσα χρόνια, άνοιχτηκε μία καλή συζήτηση πάνω στην άπουσία από τόν Μάρξ μᾶς θεωρίας για τό κράτος. Στην οῦσία, τό κομμουνιστικό κίνημα κάλυψε αυτή τή θεωρητική αδυναμία, με ένα τρόπο άσκησης της έξουσίας. Σήμερα βρισκόμαστε στην άνάγκη να ξαναπιάσουμε εκείνο τό κομμένο μαρξιστικό νήμα, λαμβάνοντας ύπόψη μία εκ των πραγμάτων άρνητική έμπειρία. Τι είναι ή σημερινή σοβιετική άναστάτωση — ή όποια δημιουργήθηκε στη βάση του ίδιου οικονομικού μοντέλου που δέν λειτουργεί — άν όχι μία άπείρα άνασυγκρότησης μᾶς μορφής κράτους (που παίρνει ίσως παράδειγμα από τήν προσωπικότητα του Γκορμπατσώφ, αλλά ξεκίνησε πριν άπ’ αυτόν), σε άντικατάσταση μᾶς κομματικής έξουσίας; ‘Η σχέση λοιπόν του Μάρξ με τό σύνολο αυτής της έμπειρίας, κάθε άλλο παρά ειρηνική είναι. ‘Αλλά και τά κομμουνιστικά παράγωγα του μαρξισμού δέν είναι τόσο δμόφωνα και συμπαγή, όσο με χονδροειδή τρόπο έπιμένουν να μᾶς τά παρουσιάζουν. Πάνω σε αυτό τό συγκεκριμένο θέμα, ο ίδιος ο Λένιν παρουσιάζει μία δέσμη αντιφάσεων. ‘Ο θεωρητικός μονολιθισμός της κομμουνιστικής παράδοσης είναι ένας μύθος.

‘Η άπόδοση των πάντων στην τριτοδιεθνιστική κουλτούρα είναι ή άπλουστευση που χρησιμοποιούν όσοι, όχι μόνο δέν παρακολούθησαν τά γε-

γονότα, αλλά ούτε καν ενδιαφέρθηκαν να διαβάσουν κάτι στα βιβλία. Ήδη και πριν και μετά τόν Λένιν, υπήρξε θεωρητική διαμάχη μέσα στο κόμμα τών μπολσεβίκων, αλλά και πριν απ' αυτό. Άρκει να σκεφτούμε τή μεγάλη σύγκρουση γύρω από τή στρατηγική και πάνω στην ίδια τήν ιδέα του κόμματος και τής εξουσίας, ανάμεσα στον Λένιν και τήν Λούξεμπουργκ. Ή Ρόζα δέν είναι κι αυτή κομμουνιστική παράδοση; Και δέν είναι κομμουνιστική παράδοση πρόσωπα, έργα, ζωές, πού έκαναν διαδρομές και προσεγγίσεις τόσο άπομακρυσμένες μεταξύ τους όπως ο Μπουχάριν και ο Τρότσκι; Γρήγορα αυτή ή πάλη θά πάρει πιά άγριες μορφές. Θα γίνει θά πάρει πιά πυρός και σιδήρου, μεταξύ ιδεών. Ή νίκη τής ολοκληρωτικής όρθοδοξίας θά σημάνει τό τέλος τής εξέλιξης μιās σκέψης, πού μόνο κριτική θά μπορούσε να είναι. Γιατί πράγματι, ένα «κομμουνιστικό δόγμα» είναι μία αντίφαση έξ όρισμού. Ή σταλινική κατήχηση δέν ήταν ούτε σκέψη ούτε θεωρία, γιατί δέν ήταν έρευνα, ανάλυση, έπεξεργασία, ανακάλυψη. Δέν περιείχε δηλαδή, όλα εκείνα τά στοιχεία πού έδιναν ψυχή στην κουλτούρα, τήν ύψηλή κουλτούρα, μιās έπαναστατικής διαδικασίας με αντικειμενικό σκοπό τήν οικοδόμηση μιās κοινωνίας διαφορετικού τύπου, μιās διαφορετικής ιδέας για τήν έξουσία.

Στό πλαίσιο τής κομμουνιστικής θεωρίας, υπάρχει ένα δλόκληρο μαρξιστικό παρακλάδι — έξ άρχης αίρετικό και έπομένως τής μειοψηφίας — ριζωμένο στη Δύση, στην κουλτούρα τής, έκφραση μιās ζωντανής και ανοιχτής, έκφραση μιās ζωντανής και ανοιχτής άγωνιστικής δύναμης τής εργατικής τάξης και τών οργανώσεών τής, πού δέν είναι ούτε ύποταγμένη αλλά ούτε και άυταρχική. Είναι κομμουνιστικός μαρξισμός του Λούκατς τής δεκαετίας του '20, σε εκείνη τήν ύπεροχη διαδρομή από τήν *Ή ψυχή και οι μορφές* ως τήν *Ίστορία και ταξική συνείδηση* πού θά έκφραστεί σε μιιά ομάδα πολιτιστικής δουλειάς, με τό όνομα άκριβώς *Kommunismus*. Μετά από δεκαετίες, θά είναι ο ίδιος μαρξισμός του, πού θά κάνει τόν Λούκατς να έπανεξετάσει και να πάρει άποστάσεις από τόν ίδιο του τόν έαυτό, για κάτι πού γεννήθηκε από «ένα μίσος γεμάτο περιφρόνηση απέναντι στη ζωή μέσα στον καπιταλισμό». Είναι κομμουνιστικός ο μαρξισμός του Κόρς και του Μπλόχ, όπως κι εκείνος του Γκράμσι όταν όργάνωσε τά Συμβούλια κι όταν έγραφε τά *Τετράδια* και ακόμα ο νεομαρξισμός τής δεκαετίας του '60, πού δέν είναι τυχαίο ότι άκολούθησε αυτό τό αίρετικό παρακλάδι τής «βιωμένης σκέψης».

Ύπηρεξε λοιπόν «ο κομμουνιστικός

αναθεωρητισμός». Ύπηρεξε και γνώρισε τήν ήττα, τήν καταστολή. Και τό έρώτημα πού τίθεται είναι τό εξής: Ή ήττα / χρεωκοπία (συνενώνω τούς δύο όρους για να ύπογραμμίσω τήν πολιτική τραγικότητα των γεγονότων) τής οικοδόμησης του σοσιαλισμού από τούς κομμουνιστές πρέπει να περάσει σαν όδοστρωτήρας και πάνω από αυτές τις έσωτερικές εναλλακτικές λύσεις ή τις ξαναβάζει στο παιγνίδι σαν πιθανούς δρόμους πού δέν δοκιμάστηκαν, προς τήν κατεύθυνση ενός διαφορετικού σοσιαλισμού; Δέν έννοούμε ένα νέο ξεκίνημα από εκεί, γιατί καμιά από αυτές τις διαδρομές δέν μπορεί να ξαναπροταθεί σήμερα. Έννοούμε ένα νέο ξεκίνημα από εδώ, με τή θεωρητική συνείδηση ότι «ή ζωή μέσα στον καπιταλισμό» είναι ακόμα ζωή του μίσους και τής περιφρόνησης. Χωρίς αυτή τήν έπιλογή — όνομάστε την ήθική αν θέλετε, εγώ δέν τήν όνομάζω έτσι — δέν υπάρχει μορφή πολιτικής πάλης, ικανή να αλλάξει πραγματικά τά πράγματα, να αλλάξει δηλαδή τούς συσχετισμούς δυνάμεων ανάμεσα σε ύψηλά και χαμηλά ιστάμενους, ανάμεσα σε αυτούς πού μπορούν να διατάζουν κι αυτούς πού μπορούν να ύπομένουν, ανάμεσα σε κυβερνώντες και κυβερνωμένους. Γιατί *Kommunismus* δέν είναι ένα αίτημα πού τίθεται άποκλειστικά και μόνο σε επίπεδο ιδεών. Είναι εκείνη άκριβώς ή έπιλογή όργάνωσης τής πάλης στην πράξη.

Είναι ακόμα ζωντανή αυτή ή προοπτική; Τό βάρος τής άπόδειξης πέφτει σε όσους τό ύποστηρίζουν. Ή δυνατό-

τητα ή μή μιās θεωρητικής ανάκαμψης τών θεμελιωδών της θεμάτων, θά είναι άποφασιστικής σημασίας στα έπόμενα χρόνια, φυσικά πάντα σε αντίπαράθεση και διαμάχη με τήν άλλη άποψη, εκείνη τής εναλλακτικής Άριστερās αλλά και τής Άριστερās-άπολογητή του συστήματος. Ύπάρχει ένα χαρακτηριστικό τής θεωρητικής κομμουνιστικής παράδοσης, πού οι σημερινές συνθήκες δέν επιτρέπουν να τό βάλουμε στην άκρη. Άκόμα κι αν σήμερα, στο επίπεδο τών μαζών, ο κομμουνισμός δέν παρουσιάζεται πλέον ως αναγκαιότητα, ως ανάγκη για εκείνη τήν πορεία πού οδηγεί στην άνατροπή τής ύπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων. Ποιό είναι αυτό τό ιδεολογικό χαρακτηριστικό; Ούσιαστικά είναι μιιά συζήτηση επί τής αξίας, επί του περιεχομένου και επί τής ούσίας, στο θέμα τής πολιτικής έξουσίας. Τό ζωντανό τμήμα εκείνης τής παράδοσης, τοποθετήθηκε πάνω σε ένα έδαφος δύσκολο μαζί και γόνιμο, από τή μιιά μεριά έγγραφόμενο στη συνέχεια του μεγάλου ρεαλιστικού ρεύματος τής σύγχρονης πολιτικής σκέψης και, από τήν άλλη, ως κληρονόμος τών αιτημάτων τής κοινωνικής άνατροπής, πού υπήρχαν στις μεγάλες προωθητικές ιδέες τών λαϊκών ξεγέρσεων τής σύγχρονης εποχής, αλλά και όλων τών εποχών πού προηγήθηκαν. Πρόκειται λοιπόν για μιιά τοποθέτηση πολύ πρωτότυπη και, ίσως άκριβώς για αυτό, δύσκολα κατανοητή, γιατί βρίσκεται μεταξύ πολιτικού ρεαλισμού και κοινωνικής ούτοπίας. Πρέπει από εδώ, με αναπόφευκτα άλματα και

ἀσυνέχειες και λαμβάνοντας ὑπόψη ἡ, καλύτερα, ἀξιοποιώντας τὶς ἀπαντή-σεις τῆς ἱστορίας, νὰ οἰκοδομηθεῖ ἡ συνέχεια τῆς συζήτησης. Ἡ πρακτικὴ τῆς ἐξουσίας τῶν κομμουνιστῶν πρέπει νὰ ἀπορριφθεῖ, ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ ἐπιστρέψουμε στὶς θεωρητικὲς πηγές μίας πολιτικῆς ἐπανάστασης μέσα στὴ σκέψη. Ὁ φιλοσοφικὸς κόσμος βρίσκεται στὸ πῶς μία θεωρία ἐξ ὀρισμοῦ σὲ ἀρρηκτὴ σύνδεση μὲ τὴν πρακτικὴ (φιλοσοφία τῆς πράξης), εἶναι δυνατόν στὴ συνέχεια νὰ διαχωριστεῖ ἀπὸ αὐτὸν ἡ, ὅπως ἐπιδιώκουμε σήμερα, νὰ μὴν παρασυρθεῖ ἀπὸ τὴν πτώση, τὴν κατάρρευση μίας ἐμπειρίας.

Δικαίως ὁμως θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ, ὅτι ἡ συγκεκριμένη πρακτικὴ ἐξουσίας δὲν ἐπαληθεύει, ἀλλὰ ἀντίθετα ἀντικρούει ἐκεῖνο τὸ ἰδεολογικὸ νῆμα κομμουνιστικῆς πολιτικῆς καὶ θεωρίας, πού στίς καλύτερές του στιγμές καὶ μὲ τρόπο ἀντιεξουσιαστικὸ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐξουσίας. Ἐπαναλαμβάνω, αὐτὴ ἡ ἀντίφαση δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθεῖ ὅτε στὴ μοχθηρία τῶν ἀνθρώπων πού ἠγήθησαν τοῦ ἐγχειρήματος ὅτε ἀποκλειστικά καὶ μόνο στίς γεωπολιτικὲς συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες πραγματοποιήθηκε. Πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ ἐπίσης — μόλις σήμερα ἀρχίζουμε νὰ τὸ βλέπουμε — καὶ στὴ γενικότερη κατάσταση, στὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν πού ἐπικρατεῖ: θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, στίς ἐν γένει ἀνθρώπινες συνθήκες πού σηματοδοτοῦν τὴ σημερινὴ ἐποχὴ καὶ τὴν κάνουν — θὰ τὴν χρησιμοποιοῦμε τὴ λέξη — ἀνώριμη γιὰ ἐκεῖνο τὸ ἄλμα ἀπὸ τὴν προῖστορία στὴν ἱστορία, γιὰ τὸ ὅποιο μίλησε προφητικὰ ὁ Μάρξ. Αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ λάβουμε ὑπ' ὄψη μας μὲ ρεαλισμὸ καὶ πάνω του νὰ θεμελιώσουμε μία διαφορετικὴ ἰδέα γιὰ τὴ μετάβαση.

Συχνὰ ξεχνάμε ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς ἦταν μία διαδικασία, ἓνα πέρασμα, ἓνας ἐνδιάμεσος σταθμὸς πού θὰ μπορούσε νὰ καλύψει ἀκόμα καὶ μία ὀλόκληρη ἐποχὴ, μὲ κατεῦθυνση ἓνα συγκεκριμένο οὐτοπικὸ τέραμα, ἐκεῖ ὅπου τὸ ἴδιο τὸ γεγονός τῆς ἐξουσίας ὀδηγεῖται στὴν αὐτοδιάλυσή του. Ποιὰ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ πού κατέρρευσε; *Εἶναι αὐτὴ πού ἤθελε ὁσο τὸ δυνατόν περισσότερο κράτος, γιὰ νὰ βάλει τὶς βάσεις τῆς ἐξαφάνισής του.* Ἀλλὰ ἄς θυμηθοῦμε ὅτι, τὴν ἴδια ἐποχὴ, μία ὑπερεκτίμηση τῆς σημασίας τοῦ κράτους ὑπῆρξε καὶ στὴν καπιταλιστικὴ Δύση. Τὸ κοινωνικὸ κράτος, λειτουργήσε κι αὐτὸ μὲ τὸν τρόπο του ὡς μία μεταβατικὴ φάση πού ἀποκρυσταλλώθηκε σὲ πολιτικὴ δομὴ. Τὸ ἔσωσαν ἡ ἱκανότητα καὶ ἡ δυνατότητά του γιὰ ἀνακατανομὴ τοῦ πλοῦτου. Ἡ δυνατότητα καὶ ἡ ἱκανότητα ἀνακατανομῆς τῆς ἐξουσίας ἦταν τὰ μόνον

πράγματα πού θὰ μπορούσαν νὰ σώσουν τὸν σοσιαλισμὸ. Χρειαζόταν μία δευτέρη πολιτικὴ ἐπανάσταση. Πιθανόν ἡ στιγμή πού ἀκόμα προσφερόταν νὰ βρίσκεται γύρω στὸ '56. Ἀλλὰ ὁ Χρουστὸφ δὲν ἦταν Λένιν καὶ ἡ πολιτικὴ δὲν βρισκόταν πιά στὴν ἐποχὴ τῶν ἐπανάστασεων. Ἡ στιγμή πέρασε κι ἄρχισε ἡ παρακμὴ, δηλαδή μία θανάσιμη ἀπώλεια λαϊκῆς συναίνεσης γιὰ τὸ κόμμα. Τὸ σημεῖο ἐπανεκίνησης ἀποκτὰ λοιπὸν οὐσιώδη σημασία.

Τὸ γεγονός ὅτι, δύο αἰῶνες μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, εἶναι καὶ πάλι σὲ μεγάλη ἐπικαιρότητα τὸ φιλελεύθερο-δημοκρατικὸ αἴτημα γιὰ τὰ δικαιώματα, ἀποδεικνύει ὅτι, στὴ σύγχρονη ἐποχὴ, τὸ ζήτημα τῆς ἐξουσίας δὲν ἔχει ἐπιλυθεῖ. Ἐπομένως ἔχει ἀκόμα ἱστορικὴ σημασία, ἐκεῖνο τὸ ἰδεολογικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς θεωρητικῆς κομμουνιστικῆς παράδοσης. Ἄν βρισκόμαστε ἀκόμα σὲ ἐπίπεδο διεκδίκησης δικαιωμάτων, εἶναι γιὰ τὸν ὑπῆρξε μετατόπιση ἐξουσίας. Ἄν συζητᾶμε καὶ πάλι νὰ γίνῃ ὁ «citoyen», ὁ πολίτης, ὑποκείμενο, τότε σημαίνει ὅτι, μέχρι ἐδῶ, ὁ «bourgeois», ὁ ἀστός, ἔχει νικήσει. Οἱ πολιτειακοὶ φιλόσοφοι καὶ οἱ ὑπερασπιστὲς τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη, στὴν πραγματικότητα προωθοῦν μία ριζοσπαστικὴ κριτικὴ τῆς ἱστορίας τῶν δυτικῶν πολιτικῶν συστημάτων μέχρι σήμερα καὶ φτάνουν ὡς τὸ κατώφλι τῆς κομμουνιστικῆς δημοκρατικῆς προοπτικῆς ὅπου εἶναι γραμμένο ὅτι: δὲν ὑπάρχουν δικαιώματα χωρὶς ἐξουσίες καὶ δὲν ὑπάρχει ὅτε πρόκειται νὰ ὑπάρξει ὁ «πολίτης» ὅσο μέσα στὸν ἄνθρωπο θὰ ὑπερισχῇ ὁ «ἀστός». Τὸ ζήτημα τῆς ἀνακατανομῆς τῶν ἐξουσιῶν εἶναι τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς μετάβασης ὄχι μόνο στὴ μετασοσιαλιστικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν μετακαπιταλιστικὴ ἐποχὴ. Ὅχι πιά χωριστὲς καὶ ἀντιτιθέμενες οἱ τυπικὲς καὶ οἱ πραγματικὲς ἐξουσίες, οἱ ἐγγυήσεις καὶ ἡ δύναμη. Ἐνα σύμπλεγμα ἐξουσιῶν, μὲ τὸ μέρος τοῦ ἐξαρτημένου, τοῦ ὑποτελοῦς, τοῦ ἀδυνάτου, τοῦ τελευταίου. Ὅπως ὀδηγεῖται ὁ ψηφοφόρος πρέπει νὰ ἐπιλέγει ἀπ' εὐθείας αὐτὸν πού θὰ τὸν κυβερνήσει, χωρὶς ἐξουσιοδοτήσεις καὶ διαμεσολαβήσεις, ὁμως αὐτὸ θὰ παρέμενε τελείως τυπικὸ ἂν ὁ ψηφοφόρος δὲν εἶναι ταυτοχρόνα ὁ ὀργανωμένος πολίτης πού κάνει αἰσθητὴ τὴν παρουσία του στὴν κοινωνία τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς πληροφόρησης, ὁ συνειδητὸς ἐργαζόμενος πού κάνει νὰ βαραίνει ὁ ρόλος του πάνω στὰ συμφέροντα τῆς ἰδιοκτησίας τῆς ἐπιχείρησης ἢ πάνω στὴν ἀδιαφάνεια τῆς κρατικῆς μηχανῆς, ἢ γυναίκα πού κάνει αἰσθητὴ τὴ δύναμη τοῦ φύλου τῆς ἐκεῖ πού καθορίζονται οἱ τύχες ἐνὸς κόσμου καὶ γιὰ τὰ δύο φύλα, τὸ ὑποκείμενο τοῦ κινήματος πού ἐπιβάλλει μία ὄθηση ἀλλα-

γῆς ἀπὸ τὰ κάτω, γιὰ μία κοινωνία καθετοποιημένη καὶ ἱεραρχημένη. Ἐξουσίες ὀπως ὀδηγεῖται πλουραλιστικὲς. Αὐτὸ τὸ σύμπαν τῆς διαφορετικότητας, ὅπως ἐκφράζεται σὲ ἓναν κόσμον καὶ μία ἐποχὴ πού διακρίνονται ἀπὸ μία πλαστὴ παγκοσμιοποίηση, ὅπου ὑπερεθνικὸ στὴν καλύτερη περίπτωση σημαίνει ὄχι διεθνιστικὸ ἀλλὰ κοσμοπολιτικὸ, σ' αὐτὸ τὸ σύμπαν δὲν μπορεῖ παρά νὰ ἀξιολογηθοῦν αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ διαφορετικότητες. Τοπικισμοί, ἔθνικισμοί, ἔθνικες ταυτότητες, θρησκευτικὲς παραδόσεις, συμφέροντα συντεχνιῶν καὶ προνομιοῦχων, ἐνέργειες φατριῶν, ἀκόμα καὶ ἡ ἀναγέννηση τῆς οικογένειας, ὅλα αὐτὰ ἔχουν ἓνα ἀμφιλεγόμενο διπλὸ πρόσωπο. Εἶναι ἡ κληρονομιά ἐνὸς μακροχρόνιου καὶ σίγουρου παρελθόντος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ προσωπικὴ ἀναγνώριση μέσα στὸ σημερινὸ χάος.

Νὰ μία ἰδέα γιὰ ἐπένδυση, ἂν ἀκόμα ὑπάρχει περιθώριο ἐπένδυσης ἰδεῶν στὴν πολιτικὴ. Ἡ ἀπόπειρα ὑπερσυγκεντροποίησης τῆς ἐξουσίας στὸ σοσιαλισμὸ, ὡς δρόμος πού θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἐξαφάνιση τῆς ἐξουσίας στὸν κομμουνισμὸ, κατέρρευσε. Ἄς ἀποπειραθοῦμε τὸ ἀντίθετο: ἐδῶ καὶ τώρα ἄς ὀργανώσουμε τὴ διαδικασία διάλυσης τῆς ἐξουσίας. Πράγμα πού σημαίνει νὰ ξαναβροῦμε ἐκεῖνη τὴν ἀντιεξουσιαστικὴ ἐφεση πού ὑπῆρξε στίς πηγές τῆς κομμουνιστικῆς σκέψης. Αὐτὸ θὰ προκαλέσει μία δύσκολη μεταβατικὴ φάση, μιά βροχὴ ἀπὸ συντρίμια, μία συσσώρευση διαχωρισμῶν, μία νέα «κοινωνικὴ ἀντικοινωνικότητα», ἴσως κατὰ πολὺ ἀπλουστευμένη ἀπὸ τὴ συγκρούση Βορρά-Νότου. Γιὰ μία ἀκόμη φορά, ἡ ἀκυβερνησία τῆς Ἀνατολῆς λειτουργεῖ μεταφορικὰ πάνω στὰ πεπρωμένα τῆς Δύσης. Ἐκεῖνες οἱ καλὲς ψυχές, πού διακηρῦσσουν τὸ τέλος τῆς ἱστορίας καὶ τῶν βίαιων συγκρούσεων στὸν κόσμο, μοῦ φαίνονται, αὐτὲς μάλιστα, ἐξω ἀπὸ τὸν κόσμο. Στὴν ἱστορία, ἡ βία δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ παγκόσμιους πολέμους καὶ ὀλοκαυτώματα, γιὰ νὰ δείξει τὰ νύχια τῆς. Δὲν μπορούμε νὰ θέλουμε τὴ διαφορετικότητα καὶ νὰ μὴ θέλουμε τὶς συγκρούσεις. Μία διαφορετικὴ κριτικὴ τῆς ἐξουσίας στὴν πράξη πρέπει νὰ περάσει μέσα ἀπὸ συγκρούσεις καὶ ὄχι μέσα ἀπὸ αὐταρχισμούς. Ἐδῶ βρίσκεται τὸ πολιτικὸ θεμέλιο.

Δημοσιεύθηκε στὴ **Rinascita**.
Μετάφραση: Κώστας Ζαφείρης,
ἐπιμέλεια: Γιώργος Ρωμαῖος

Τά τριαντάχρονα του *New Left Review*: Χρόνια πολλά σύντροφοι

95

new left review

CRITICISM AND POLITICS

Terry Eagleton	Raymond Williams: an Appraisal
Boris Vušković	Social Inequality in Yugoslavia
Nicos Poulantzas	Controversy over the State
Sebastiano Timpanaro	Slips of the Freudians
Maxime Rodinson	A Marxist View of Arabia

\$2.90

Δέν μάθαμε άν γιόρτασε τά τριάντα της χρόνια σέ κάποιο λονδρέζικο πάμπ ή «Επιθεώρηση της Νέας Άριστεράς», δηλαδή τό γνωστό μας *New Left Review*, όπως έκανε ό Πολίτης στά δεκαπεντάχρονά του μέ τό γλέντι στην Πλάκα. Πάντως, μιά τέτοια γιορτή θά 'πρεπε νά γίνει, γιατί όσα κατάφερε τό μαρξιστικό αυτό περιοδικό όλο αυτό τό διάστημα δέν είναι και λίγα. Σέ μιά χώρα όπου στό χώρο της Άριστεράς κυριαρχεί παραδοσιακά τό Έργατικό Κόμμα, εμπνεόμενο από τό σοσιαλδημοκρατικό θετικισμό και όπου ή ανανέωση της κομμουνιστικής σκέψης έφτασε πολύ άργά, άφού τό μέχρι πριν λίγο καιρό φιλοσοβιετικό Κ.Κ. της Μεγάλης Βρετανίας περιοριζόταν, μέ έλάχιστες εξαιρέσεις, στην άναμάσηση του «μαρξισμού-λενισμού» από τό «θεωρητικό» του περιοδικό *Marxism Today*, ή παρουσία του *New Left Review* ήταν μιά δαση δημιουργικού μαρξιστικού προβληματισμού.

Άπο τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα, τό *New Left Review* παρουσίασε στό άγγλόφωνο άναγνωστικό κοινό τίς σημαντικότερες έπεξεργασίες της άνανεωτικής κομμουνιστικής και ευρύτερης Άριστεράς, καθώς και των «νέων κοινωνικών κινημάτων». Στά τεύχη του διαφώνησαν ό Νίκος Πουλαντζάς και ό Ράφ Μίλλιμαντ για τή φύση και τό ρόλο του κράτους στό σύγχρονο καπιταλισμό και τό ίδιο έγινε μέ τόν Έρνεστ Μαντέλ και τόν Άλεκ Νόουβ για τό «σοσιαλισμό της άγοράς». Άπό τό περιοδικό αυτό και τή συνεργασία του μέ τόν Έτιέν Μπαλιμπάρ πληροφορήθηκαν οι Βρετανοί ότι υπήρχε και ό Άλτουσερ και έδώ ό Φερνάντο Κλαουντίν και ό Άντρέ Γκοϋντερ Φράνκ μίλησαν κριτικά για τόν ευρωκομμουνισμό. Στό *New Left Review* παρουσιάστηκαν οι άπόψεις των «άντι-μοσειούμων του ύπαρκτου σοσιαλισμού» Ρούντολφ Μπάρο και Ρού Μεντβέντεφ, όπως και ή κριτική του Μπόρις Καγκαρλίτσκι στην γκορμπατσωφική περεστρόικα. Οι έπεξεργασίες του φεμινιστικού και του ειρηνιστικού κινήματος κάλυψαν διαδοχικά άφιερώματα, ενώ τό ίδιο έγινε μέ τό έργο του Γκράμσι και του Σράφα. Και ό κατάλογος, ευτυχώς, δέν έχει τέλος, πού τόν κοσμούν όνόματα όπως των Πέρυ Άντερσον, Έρικ Χομσμπίου...

Λένε ότι όταν κανείς τριανταρίζει, κοιτάζει κριτικά τό παρελθόν και στοχάζεται τό μέλλον. Αυτό άκριβώς κάνει τό *New Left Review* στό έπετειακό του τεύχος 180, Μαρτίου - Απριλίου 1990, τό όποιο άσχολείται μέ τίς συνέπειες πού προκύπτουν για τήν Άριστερά και τήν κοινωνία γενικότερα από τό τέλος του ψυχρού πολέμου.

Παρουσιάζοντας τά περιεχόμενα του τεύχους στην τακτική στήλη «Θέματα» («Themes»), ή συντακτική έπιτροπή του περιοδικού διακηρύσσει πολύ συνοπτικά τή σημερινή της πολιτική θέση. Άν άποφασίσαμε νά μεταφράσουμε και νά δημοσιεύσουμε αυτό τό μικρό «μανιφέστο» δέν είναι γιατί περιέχει σοφίες ή «νέες ιδέες». Κοινά πράγματα αναφέρει, γνωστά και σέ μās, πού επίσης τά 'χουμε πει παλιότερα, αλλά και πρόσφατα, όπως και κάποια άλλα μέ τά όποια μπορεί νά μή συμφωνούμε άπόλυτα. Αυτό πού μās τράβηξε τό ενδιαφέρον είναι μιά άμνηχανία και μιά άνησυχία, πού κι έμεις συμμεριζόμαστε, για όσα συμβαίνουν και θά συμβούν στόν κόσμο μας μετά τήν κατάρρευση των καθεστώτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» και τήν επικράτηση του καπιταλισμού ως παγκόσμιου συστήματος. Δέν είναι δά μικρό πράγμα νά ανακαλύπτεις σήμερα ότι ύπάρχουν κι άλλοι άριστεροί πού δέν έχουν βεβαιότητες, πού δέν θεωρούν πρόοδο τήν προσχώρηση στην σοσιαλδημοκρατία, ενώ άποκηρύσσουν μετά βδελυγμίας τόν λιγκατσωφισμό, πού τολμούν ακόμα νά μιλούν για καπιταλισμό και σοσιαλισμό, έχοντας άποφύγει τή σύνθλιψη τους από τόν ισοπεδωτικό όδοστρωτήρα της συναινετικής άποϊδεολογικοποίησης.

Έκτός από τήν «πολιτική θέση» του *New Left Review*, δημοσιεύουμε για τούς ίδιους λόγους τό κείμενο «Νέα Έποχή, Παλιά Προβλήματα», τμήμα άρθρου του ιστορικού Φρέντ Χάλλιντεϋ, για τό τέλος του ψυχρού πολέμου, πού, επίσης, περιέχεται στό τεύχος 180 του άγγλικού περιοδικού.

Χαράλαμπος Γολέμης

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΟΥ NEW LEFT REVIEW

Μιά από τις πιο χαρακτηριστικές πλευρές της στάσης της Νέας 'Αριστεράς τό 1960 ήταν ή ταυτόχρονη απόρριψη του κομμουνισμού και της σοσιαλδημοκρατίας. Μέ διαφορετικούς τρόπους αυτές οι δύο κυρίαρχες άριστερές παραδόσεις θεωρήθηκαν ότι διεφθάρησαν από τον κρατισμό και τον μιλιταρισμό του ψυχρού πολέμου και ότι άπαρνήθηκαν τις αξίες του σοσιαλιστικού ούμανισμού και της συμμετοχικής δημοκρατίας. 'Ορισμένα στοιχεία από αυτή την αντιπολιτευτική στάση άπέναντι στο σταλινισμό και τον έργατισμό συνεχίζουν από τότε να καθορίζουν την πολιτική στάση του *New Left Review*. "Αν και ύπηρεξαν πολλές διαφορές στην έμφαση και στη θεματολογία κατά τις διαδοχικές περιόδους ανάπτυξης του περιοδικού, πάντα τονιζόταν μέ σταθερότητα ή ανάγκη εξέυρεσης έναλλακτικών προτάσεων στην έξαντλημένη και συμβιβαστική πολιτική των άριστερών κομμάτων και κυβερνήσεων. Θα ήταν λάθος, βέβαια, να έξισωθεί πλήρως ό σταλινισμός μέ τη σοσιαλδημοκρατία. Τά φοβερά έγκλήματα του σταλινισμού, ή φρικιαστική καταπίεση στις χώρες που έπικράτησε και στο έξωτερικό δέν έχουν κάποιο σοσιαλδημοκρατικό ίσοδύναμο. 'Απ' τή φύση της ή σοσιαλδημοκρατία ήταν ένας πιο αδύνατος και «βολικός» σχηματισμός του οποίου οι κύριες παραλείψεις από τό 1914 άφορούσαν τή συγκατάθεσή του στα άπάνθρωπα άποτελέσματα του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού, όπως τά άναριθμητα θύματα των πολέμων αυτού του αιώνα, οι κρίσεις και οι λιμοί για τά περισσότερα άπ' τά όποια ό καπιταλισμός φέρει τήν κύρια ευθύνη.

"Όπως γράφει ό Φρέντ Χάλλιντεϋ, ή σημαντικότερη πρόκληση για τήν 'Αριστερά σήμερα είναι τό συνεχιζόμενο σφρίγγος του καπιταλισμού, σε μία στιγμή

πού ό έξωτερικός του άνταγωνιστής έχει καταρρεύσει. 'Ενώ αυτός ό άξιος θαυμασμού τρόπος παραγωγής δείχνει μία πρωτεϊκή ικανότητα να παίρνει νέες μορφές, να άπορροφά νέες δυνάμεις και να άποικιοποιεί νέες περιοχές της ζωής, έξακολουθεί να διατηρεί μία τρομερά διχαστική και καταστροφική δυναμική. Συνεχίζει να συσσωρεύει πλούτο στον έναν πόλο και φτώχεια στον άλλο. 'Ενθαρρύνει τήν άσυλλόγιστη έχμετάλλευση των ανθρώπινων πληθυσμών και των φυσικών πόρων. 'Η άσταθής και άεικίνητη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης διαθέτει μία τρομερή και άπεριόριστη όρμη και ύποδαυλίζει νέους άνταγωνισμούς, ενώ άπειλεί ταυτόχρονα τή βιωσιμότητα του πλανήτη μας. 'Αλλά προκαλεί επίσης και τά πιο διαφορετικά είδη αντίστασης, από τά νέα προλεταριακά προάστεια του Τρίτου Κόσμου μέχρι τά παρακμάζοντα κέντρα των πόλεων στον Πρώτο Κόσμο, από τά βιομηχανικά πάρκα ύψηλής τεχνολογίας μέχρι τις φθίνουσες πειροχές των σκουριασμένων έργοστασίων της παραδοσιακής βιομηχανίας, από τους εργάτες των άεροδρομίων και των νοσοκομείων μέχρι τις καταπιεζόμενες μειονότητες και τους άπογοητευμένους έπαγγελματίες, από τά κινήματα που έχουν σκοπό τή διεύρυνση της δημοκρατίας μέχρι αυτούς που νοιάζονται για τήν προστασία του περιβάλλοντος, για να αναφέρουμε μερικές άπ' τις δυνητικές ή πραγματικές δυνάμεις άμφισβήτησης. 'Ορισμένες φορές ή Νέα 'Αριστερά έκανε τή λαϊκιστική ύπόθεση ότι οι αντίπαλοι του καπιταλισμού ήταν ένωμένοι σε μία φυσική και προκαθορισμένη συμμαχία, θεωρώντας περιττή τήν ανάγκη για άνάλυση, πρόγραμμα και τακτική. Αυτό ήταν μία στάση που τό *New Left Review* δέν συμμερίστηκε ποτέ. Συνεχίζουμε να πιστεύουμε ότι σήμερα περισσότερο παρά ποτέ είναι έπειγον να βρούμε πιο έπαρκεις και άποτελεσματικές μορφές άντικαπιταλιστικού «γενικού συμφέροντος», που θα είναι κάτι περισσότερο από τό άθροισμα των διαφόρων έπιμέρους άντικαπιταλιστικών κινήμάτων.

άπόσπασμα από τά «*Themes*», *New Left Review*,
180, March - April 1990

ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ, ΠΑΛΙΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

του Φρέντ Χάλλιντεϋ

Τό σημείο καμπής στη νεότερη ιστορία, που συμπίπτει με το τέλος της δεκαετίας του 1980, και η έπλυση των συνεπειών των δύο παγκοσμίων πολέμων γίνονται δεκτά με σχεδόν καθολική αγαλλίαση σ' 'Ανατολή και Δύση. Το τέλος του ψυχρού πολέμου, ή εφοδος μιᾶς νέας εποχής διεθνούς αρμονίας και, υπό μιᾶ νεογεγγελιανή έννοια, ακόμα και το τέλος της ιστορίας, είναι οι καινούργιες υποσχέσεις. Τό λιγότερο που μπορεί να πει κανείς είναι ότι η ένδεχόμενη επιστροφή στον κόσμο που υπήρχε πριν από τό 1914 ἐμπεριέχει ὀρισμένους ὀρατούς κινδύνους. Αὐτός ὁ κόσμος τῶν ἐνδοκαπιταλιστικῶν συγκρούσεων, ἀνενόχλητος λόγω τῆς ἀνυπαρξίας κάποιου ἄλλου ἀνταγωνιστικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόσμου, ληλάτησε γιά δεκαετίες ὀλόκληρες τίς ἀποικίες και προκάλεσε τόν ἴδιο τό μεγάλο πόλεμο. Αὐτός ὁ κόσμος ἦταν πού ὀδηγήσε σέ ὀ,τι κάποιοι ὀνόμασαν εὐρωπαϊκό ἐμφύλιο πόλεμο τῶν ἐτῶν 1914-1945, ἀλλά πού στήν πραγματικότητα ἦταν, ὀπως κάθε Κινέζος ἢ Βιετναμέζος μπορεί βásiμα νά ὑποστηρίξει, κάτι πολύ περισσότερο. Οἱ ἀνησυχίες πού ἐκφράζονται γιά τή γερμανική και τήν ἰαπωνική ἰσχύ δέν ὑπόσχονται ἕναν ἡρεμο εἰκοστό πῶτο αἰῶνα. Πιό κοντά μας, ὀμως, χρονικά ὑπάρχει ἢ ἀξανάμενη ἕξαρση μιᾶς ἄλλης, λιγότερο ὀρατῆς, πῶκλήσης στή διεθνή εἰρήνη, οἱ ἕθνικές και περιφερειακές συγκρούσεις. Ἡ κατάρρευση τῆς σοβιετικῆς δύνανμης συνοδεύτηκε ἀπό τό ξέσπασμα τοῦ ἕθνικισμοῦ και ἀπό τίς συγκρούσεις ἕθνοτήτων σέ ὀλη τήν Ἐνατολική Εὐρώπη και στήν ἴδια τήν ΕΕΣΔ. Ταυτόχρονα, τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ μετααποικιακοῦ Τρίτου Κόσμου ὑποφέρει ἀπό τήν ἕθνικιστική βία γιά τήν ὀποία δέν ὑπάρχουν σημάδια ὀτι θά σταματήσει. Πράγματι, ἂν ἕνα ἀπό τά χαρακτηριστικά τῆς τελευταίας περιόδου τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 ἦταν τό τέλος τοῦ ψυχροῦ πολέμου, τό ἄλλο ἦταν ἢ ἀναβίωση τοῦ ἕθνικιστικοῦ συναισθήματος στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀναπτυγμένου και τοῦ ὑπανάπτυκτου κόσμου. Ἐπό τίς σωβινιστικές ὑπερβολές κατὰ τή διάρκεια τῶν ἀθλητικῶν ἐκδηλώσεων στή Βρετανία μέχρι τήν ἀναβίωση τῆς μεγαλοδυναμικῆς ἀλαζονείας στίς ΗΠΑ, τήν Ἰαπωνία και τή Γερμανία, αὐτή ἢ ἀναβίωση εἶναι σήμερα τό κοινό σημεῖο τῆς πολιτικῆς στίς ἀναπτυγμένες χῶρες. Ὁ ἕθνικισμός, ὀμως, ὑποφῶσκει και ἄλλοῦ. Ἐπό τήν ἀναίτια συγκατάβαση στή μεταμφιεσμένη σέ ἀντιρατσισμό θρησκευτική μισαλλοδοξία τήν ὀποία δείχνουν τμήματα τῆς φιλελεύθερης διανόησης, μέχρι τήν ἀναζήτηση «ἕθνικῶν παραδόσεων» ἀπό πῶην συνιστάσεις τοῦ διεθνούς κομμουνιστικοῦ κινήματος.

Fred Halliday: «New Era, Old Problems», ἀπό τό «The Ends of Cold War» τοῦ ἴδιου, New Left Review, 180, March-April 1990.

Πίσω ἀπ' αὐτές τίς πολιτικές συγκρούσεις και τάσεις βρίσκεται τό οὐσιαστικότερο ἀπό ὀλα τά ζητήματα, αὐτό πού γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ δημιουργήθηκε τό κομμουνιστικό κίνημα και τό ὀποῖο, με τό τέλος τοῦ ψυχροῦ πολέμου και τήν ἀσφυξία τοῦ «κομμουνιστικοῦ» μπλόκ πού εἶχε συνδεθεῖ μαζί του, τίθεται σήμερα ὑπό ἀμφισβήτηση. Τό θεμελιῶδες αὐτό ζήτημα ἀφορᾶ τίς πολιτικές δυνατότητες και ἰδιαίτερα τό βαθμό στον ὀποῖο τό μοντέλο τοῦ προηγμένου καπιταλισμοῦ πού βρίσκεται σήμερα σέ ἀνοδο μπορεί νά ὑποστει κριτική στό ὀνομα μιᾶς ἐπιθυμητῆς και βίωσιμης ἐναλλακτικῆς πῶτασης. Ἡ κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ ἦταν τό σημεῖο ἐκκίνησης τοῦ μαρξισμοῦ και τοῦ σοσιαλισμοῦ και εἶναι τό σημεῖο στό ὀποῖο αὐτή ἢ παράδοση πῶπει τώρα νά ἐπιστρέψει. Εἶναι ἐντυπωσιακό πῶς, με τόν καταναλωτικό καπιταλισμό νά θριαμβεύει, ἢ πιθανότητα ὑπαρξης παραλογισμῶν σ' αὐτό τό σύστημα ὑποβαθμίζεται στό ὀνομα μιᾶς νέας διεθνούς πολιτικῆς και πολιτιστικῆς συναίνεσης. Οἱ πάντες προσβλέπουν και ὑποτίθεται ὀτι νίοθετοῦν μιᾶ σύγχρονη διεθνική οὐτοπία πού ἀποστάζεται (και καθορίζεται) ἀπό τόν τρόπο ζωῆς τῆς Καλιφόρνιας, τῆς περιοχῆς Ρῆνου-Βεσφαλίας και τοῦ Σάρρει. Τό ὀτι αὐτή ἢ νέα οὐτοπία περιλαμβάνει διαρθρωτικές ταξικές, φυλετικές και περιφερειακές ἀνισότητες, ὀπως και ἀνισότητες μεταξῶ τῶν δύο φύλων, εἶναι φανερό, ἀλλά ἀποσιωπάται στίς περισσότερες ἀπό τίς ἐπικρατοῦσες δημόσιες διακηρύξεις. Ἡ πιεστικότητα με τήν ὀποία αὐτή ἢ οὐτοπία σχεδιάζεται και γίνεται ἀντικείμενο ὑπεράσπισης, με τήν ἀναφορά γεγονότων ἀλλά και τήν παρουσίαση στατιστικῶν, θά ἦταν ἀπό μόνη τῆς ἀρκετή νά δείξει ὀτι πῶκειται γιά ἕνα εὐάλωτο και τεχνητό κατασκευάσμα. Ἡ ἐπικράτησή τῆς, ὀμως, σημαίνει ὀτι οἱ ἐναλλακτικές λύσεις ἀποκλείονται και δυσφημοῦνται.

Στήν ἀτακτη ὑποχώρηση ἀπ' τόν ὀρθόδοξο κομμουνισμό, πολλά ἀπ' ὀσα ἦταν θετικά και ἀναγκαῖα ἐγκαταλείπονται: ἢ ἀφοσίωση στίς ἀξίες τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, ἢ πῶθηση ἀπό τό κράτος τῆς ἰσότητας ἀνδρῶν-γυναικῶν, ὀ διεθνισμός και ἢ ἀλληλεγγύη εἶναι τέσσερα μόνο ἐνδεικτικά παραδείγματα. Ἡ ὑποστήριξη τῆς ἀνάγκης παρέμβασης με σκοπό τό σχεδιασμό και τή διεύθυνση τῆς ὀικονομικῆς δραστηριότητας ἀπορρίπτεται σήμερα σχεδόν ἀπ' ὀλους, τή στιγμή πού ἢ «κοσμική» καταστροφικότητα τῆς παραγωγῆς ποτέ δέν ἦταν τόσο φανερή. Αὐτό πού συμβαίνει στα συγκεκριμένα μέτωπα στίς «κομμουνιστικές» χῶρες δέν εἶναι μιᾶ πῶοδος, ἀλλά μιᾶ ὑποτροπή ἱστορικῶν διαστάσεων. Πῶπει κανείς νά ψάξει πολύ στίς στήλες μιᾶς ὀποιασδήποτε ἐκδοσης τῶν, κατὰ τά ἄλλα δροσερῶν, *Νέων τῆς Μόσχας* γιά νά βρεῖ νά ἀναφέρεται κάτι ἀπό τό μολοσεβικό παρελθόν και τήν μολοσεβική παράδοση πού νά ἀξίζει κάποιον ἕπαινο. Στόν προηγμένο καπιταλιστικό κόσμο ἐξαφανίστηκαν ὀλοι οἱ ἀξιοπῆστοι πολιτικοῖ και πολιτιστικοῖ φορεῖς ἀλλαγῆς. Ἡ ἐργατική τάξη σ' ἕνα σημαντικό βαθμό περιθωριοποιήθηκε και καταμήθηκε, οἱ δυνατότητες ὀργάνωσῆς τῆς και οἱ νομικές τῆς κατακτήσεις μειώθηκαν. Τά «νέα κοινωνικά κινήματα» πού σηματοδότησαν και ἀμφισβήτησαν ξεχασμένες μορφές καταπίεσης,

δυνάμεις όμως των οποίων ή συνοχή και ή δυναμική είχαν πολύ υπερτιμηθεί, διασκορπίστηκαν. Νέες κοινωνικές δυνάμεις της ριζοσπαστικής Δεξιάς, πολιτικές και θρησκευτικές, εμφανίζονται στά περισσότερα απ' αυτά τά κράτη. Κατά τόν ίδιο τρόπο δέν παράγονται πιά ιδέες πού νά αναφέρονται στόν τρόπο μέ τόν όποιο μιά σύγχρονη κοινωνία θά έπρεπε και θά μπορούσε νά οργανωθεί σέ μιά διαφορετική πολιτική και οικονομική βάση. Ούτε απ' τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τής Δύσης, ούτε απ' τίς γκορμπατσωφικές αλλαγές στην 'Ανατολή προκύπτει κάποια διαυγής και αξιόπιστη κριτική του σύγχρονου καπιταλισμού.

Αυτή είναι μιά περίεργη και δυσοίωνη εξέλιξη, ένας θρίαμβος τής ιδεολογικής άπλοποίησης. Στο κάτω κάτω, ό καπιταλισμός μιάς όδηγησε τό δέκατο ένατο αιώνα στίς σφαγές των αυτόχθονων πληθυσμών σέ τρείς ήπειρους και προκάλεσε δύο πολέμους τόν είκοστό αιώνα. 'Ο καπιταλισμός είναι αυτός πού μέ αξιοσημείωτο τρόπο άπέτυχε νά διαχύσει τόν πλούτο του, ώστε νά μειώσει τό χάσμα πλούσιων και φτωχών σέ παγκόσμια κλίμακα και πού συνεχίζει νά διεξάγει μέ μιά έφηβική φρενίτιδα και άνοησία τίς εργασίες του στην αγορά, για τίς όποιες πληροφορούμαστε κάθε στιγμή μέ τό πρόσχημα τής μετάδοσης των «οικονομικών νέων». Τό κομμουνιστικό κίνημα ήταν μιά προσπάθεια άμφισβήτησης αυτού του συστήματος και τής οικοδόμησης ενός άλλου περισσότερο έπιθυμητού και βιώσιμου, πού θά αντικαθιστούσε τήν άναρχία και τή φαυλότητα του καπιταλισμού μέ μιά πιο ανθρώπινη και σχεδιασμένη μορφή οικονομικής δραστηριότητας. Για έπτά δεκαετίες κατάφερε νά άποτελέσει μιά τέτοια πρόκληση, αλλά στό τέλος βούλιαξε. Μέ τή μορφή πού εμφανίστηκε, στά μάτια τής συντριπτικής πλειοψηφίας των μαζών στην 'Ανατολή και τή Δύση, δέν είναι ούτε ένα περισσότερο έπιθυμητό ούτε ένα περισσότερο βιώσιμο σύστημα άπό τόν προηγμένο καπιταλισμό. 'Ο όρμητικός χείμαρρος των νέων ανθρώπων πού φεύγουν άπό τή Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία πρós τή Δύση και οι όποιοι άπορρίπτουν τήν καταπίεση και τούς περιορισμούς πού ταυτίστηκαν μέ τό σοσιαλισμό, περιέχει ένα βαρυσήμαντο ιστορικό μάθημα. 'Ακόμα και στό πεδίο τής μεγαλύτερης του έπιτυχίας, τό στρατιωτικό άνταγωνισμό, τό σύστημα αυτό μόρεσε νά συναγωνιστεί τόν καπιταλισμό μόνο μερικώς και κατά διακοπτόμενα διαστήματα.

Είναι ίσως πρόωρο νά δώσει κανείς μιά άκριβή έρμηνεία βασισμένη στόν ιστορικό όλισμό τής φύσης του κομμουνιστικού πειράματος. 'Ηταν μιά μερική, άνυπόμονη και στρεβλή άμφισβήτηση του κυρίαρχου συστήματος τής εποχής μας, μιά άμφισβήτηση πού ή ανάπτυξη και ό θάνατός της έπιβεβαιώνει άπολύτως τό αρχικό ένστικτο του Μάρξ ότι μιά πρόκληση στόν καπιταλισμό για νά πετύχει θά έπρεπε νά ξεσπάσει και νά σταθεροποιηθεί σέ παγκόσμια κλίμακα. Στο όνομα μιάς μεγαλοποιημένης οικονομικής και πολιτικής δυναμικής και μιάς λανθασμένης έσχατολογίας, οι κομμουνιστικές κοινωνίες παρουσιάστηκαν σάν κοινωνίες άνώτερες και ιστορικά πέραν του καπιταλισμού. «Μή-καπιταλιστικές» βεβαίως ήταν, αλλά

«μετά-καπιταλιστικές» δέν ήταν. 'Από πολλές άπόψεις φέρνουν στην σκέψη μορφές πρώιμου καπιταλισμού, μέ τή στήριξή τους στην στρατιωτική και καταπιεστική ισχύ, τήν άποτυχία τους νά παράγουν τεχνολογικές αλλαγές και τήν άπουσία λειτουργικών μηχανισμών διεθνούς οικονομικής όλοκλήρωσης. Μετά άπό δεκαετίες μερικής έπιτυχίας, φαίνεται ότι τώρα ύπέκυψαν σ' έναν τρόπο παραγωγής και ένα πολιτικό σύστημα πολύ ισχυρότερο απ' αυτές, τό όποιο δέν φαίνεται νά οδηγείται πρós κάποια προκαθορισμένη έξάντληση ή κρίση.

Είναι, λοιπόν, άναγκαίο και ταυτόχρονα δίνεται ή εύκαιρία σήμερα νά γίνει μιά έπανεκτίμηση και έπαναφορά στην όρθή πορεία όχι μόνο του μαρξισμού και του σοσιαλιστικού κινήματος, αλλά και των ριζοσπαστικών και επαναστατικών παραδόσεων στό σύνολο τής Δυτικής κοινωνίας. 'Οξύς μελετητής των πολιτικών έξεγέρσεων στην Γερμανία και μέ άταλαντευτη πίστη στην καθοριστική σημασία των κοινωνικοοικονομικών παραγόντων, ό Μάρξ τουλάχιστον δέν θά είχε έκπλαγεί τόσο πολύ άπό τά γεγονότα των τελευταίων λίγων μηνών. Μετά άπό τή μακρά και έπώδυνη ιστορική της λοξοδρομηση, ή κομμουνιστική παράδοση μπορεί τώρα νά έπιστρέψει στις ρίζες της, τήν κριτική και τήν άμφισβήτηση τής καπιταλιστικής πολιτικής οικονομίας. Τό κεντρικό έρώτημα είναι άν, και σέ ποιό βαθμό, ύπάρχει μιά έναλλακτική πρόταση στό κυρίαρχο καπιταλιστικό μοντέλο και, άν ναι, ποιό είναι οι κοινωνικοί φορείς πού μπορούν νά κινητοποιηθούν δημοκρατικά για νά τή φτιάξουν και νά τή διατηρήσουν. Τό μεγαλύτερο μέρος τής επανεκτίμησης του κλασικού μαρξισμού έχει πάρει τή μορφή τής οικοδόμησης νέων δεσμών ή τής επανασύνδεσης μέ τίς σύγχρονες μορφές αντίστασης πού μέχρι σήμερα ήταν χωριστές άπό τή μαρξιστική παράδοση, όπως ή σοσιαλδημοκρατία πού άπορρίφθηκε τό 1914 και διάφορα ρεύματα πού αναπτύχθηκαν μετά τό 1945, μεταξύ των οποίων ό φεμινισμός, ή οικολογία και ό αντιρατσισμός. 'Ισης σημασίας, όμως, είναι ή άναγνώριση του πόσο σημαντικά μπορεί νά είναι τά προμαρξιστικά ριζοσπαστικά ρεύματα, ειδικά σήμερα πού αναζωπυρώνονται ό κληρικαλισμός, ό έθνικισμός και ό άνορθολογισμός. Είναι τό ίδιο σημαντικό νά φέρουμε πίσω τά άποξενωμένα ξαδέλφια μας του είκοστού αιώνα, όσο και τούς ύποτίθεται «πεπαλαιωμένους» πεφωτισμένους προγόνους μας του δέκατου όγδοου αιώνα. 'Αν τό τέλος του ψυχρού πολέμου καταφέρει νά δώσει λύση σ' αυτό τό πρόβλημα και νά άπελευθερώσει τό σοσιαλισμό άπό λανθασμένες και ντετερμινιστικές άπαντήσεις και άπό καταδικασμένες νομιμοφροσύνες, θά έχει έτοιμάσει μιά ουσιαστική ήμερήσια διάταξη για τόν είκοστό πρώτο αιώνα. Τό καθήκον του στοχασμού, θεωρητικού και πολιτικού, πάνω στα γεγονότα τής τελευταίας φάσης τής δεκαετίας του 1980 μόλις άρχισε και ή άνάλυση τής σπουδαιότητάς τους δέν μπορεί παρά νά είναι προσωρινή. Τό μόνο πράγμα πού δέν είναι δυνατόν νά ύποτιμηθεί είναι ή πρόκληση πού αυτά θέτουν.

(Μετάφραση: Χ. Γολέμης)

Δειλή συνηγορία του «ἀναγωγισμού»

του Γιώργου Καρρά

Σέ αντίθεση με τη δίδα Μπουβιέ του περασμένου τεύχους, είμαι τοπογράφος και δέν έχω δυνατότητα να αλλάξω ἐπάγγελμα. Όσο κι αν αυτό δέν μέ τιμᾶ, τό γεγονός παραμένει: γνωρίζω περισσότερο γιά τή Μαριόρη ἀπό ὄσα γιά τόν Ντεριντά, γιά μένα Λάκατος είναι τό νούμερο 7 τῆς Ἐθνικῆς Ρουμανίας. Δέν ὑπῆρξε, ἔτσι, εὐκολη γιά τό ἀτομό μου ἡ παρακολούθηση τοῦ διαλόγου πού διεξάγεται στό περιοδικό ἀνάμεσα σέ συντρόφους ὑστερους, πρώιμους, ὑπότροπους, ψυχαναλυτές καί φοιτηῶντες. Ὡστόσο ὄλοι καταλάβαμε, μέσες ἄκρες, περί τίνος ἐπρόκειτο. Καί ἐνδεχομένως καταλάβαμε — ἂν καί οἱ διαλεγόμενοι δέν ἔκαναν πάντοτε ὅ,τι μπορούσαν σέ αὐτή τήν κατεύθυνση— ὅτι ἐκεῖνο γιά τό ὁποῖο πρόκειται μάς ἀφορᾶ ἐξίσου ὄλους τοὺς ὑπόλοιπους.

Ἄς ἐπιτραπεῖ, λοιπόν, ἡ συνεισφορά τῶν κάτωθι ἀπό τή σκοπιᾶ μιᾶς διπλῆς ιδιότητος: ἐκείνης τοῦ ἐμπειροτέχνη τῆς ἀνώνυμης πολιτικῆς καί ἐκείνης τοῦ «σχεδόν σχιζοφρενοῦς», ὅπως εἶστοχα (ἂν ἡ ἔμφαση βρίσκεται στό σχεδόν) μάς χαρακτήρισε ὁ ψυχαναλυτής Γιαννακόπουλος ἐκείνους πού «ἀπό τή μιά παραδέχονται ὅτι ὑπάρχει πρόβλημα καί ἀπό τήν ἄλλη λένε ὅτι οἱ βασικές ἀρχές τοῦ μαρξισμοῦ παραμένουν σωστές καί ἀπαραβίαστες». Τό πρόβλημα δέν τό δημιουργεῖ ὅτε ὁ «ὑστερος σύντροφος» τοῦ τεύχους 104 (ἀφοῦ θά πρέπει νά τοῦ ἀναγνωριστεῖ ἡ ὠριμότητα τῆς ἐπανεξέτασης) ὅτε ἡ δῖς Μπουβιέ τοῦ τεύχους 106 (μεταξύ ἄλλων καί γιά τὴν ἔχει τόσον ἐκλεκτοῦς δασκάλους). Τά προβλήματα τά δημιουργεῖ ὁ εὐρισκόμενος στά πρόθυρα ἡρωικῆς κατακόρυφης βουτιάς σύν-

τροφος τοῦ τεύχους 103, ὁ χαρακτηρισθεῖς καί ὡς πρώιμος, καί ὁ ψυχαναλυτής τοῦ τεύχους 105 πού θέλησε νά τόν ἐπανεπικαιροποιήσει ἀναπαλαιώνοντας τόν ὕστερο. Ἄκριβέστερα, τά προβλήματα τά δημιουργεῖ —ὡς συνήθως— ἡ πολιτική, ὄχι τά κείμενα.

Τό ποιός είναι ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ μαρξισμοῦ (ἐκεῖνο τό πᾶ σῶ, πού τήν ἀνάγκη του δέχεται καί ὁ ψυχαναλυτής) δέν είναι βέβαια εὐκολο νά τό ὀρίσει κανείς γενικῶς. Ἄπό τή σκοπιᾶ τῆς πολιτικῆς, ὄμως, νομίζω ὅτι ἀκρογωνιαῖο λίθο συνιστᾶ ἐκεῖνο τό ὁποῖο είναι κυρίως σέ θέση νά συγκροτήσῃ (νά συγκρατήσῃ, καλύτερα...) τοὺς ἀριστεροῦς καί νά σύρει τή διαχωριστική γραμμή τῆς ιδιαιτερότητάς τους. Ὁ μαρξισμός δέν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικά (ὅτε κυρίως) θεωρητικό-ἐπιστημονικό πρόβλημα. Καί ἡ ἴδια ἡ σύγκρουση γιά τήν «ἐρμηνεία» καί τήν ιδιοποίηση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας είναι πολιτική, γιά τὴν πολιτικά είναι καί τά ἀποτελέσματα τῶν ἐκβάσεών της, ἀνεξάρτητα ἐν πολλοῖς ἀπό τίς προθέσεις τῶν φιλοσόφων καί τῶν θεωρητικῶν. Ἄπό τή σκοπιᾶ τῆς πολιτικῆς λοιπόν (ἀκριβέστερα: ἀπό τή σκοπιᾶ τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης τῶν ἀριστερῶν σήμερα· ἀκριβέστερα: ἀπό τή σκοπιᾶ τῶν ὑποκειμενικῶν ἀναγκῶν τοῦ σχεδόν σχιζοφρενοῦς γράφοντος), ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ μαρξισμοῦ είναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς πού ὁ ὑπό αὐτοκτονία σύντροφος καί ὁ ψυχαναλυτής ἀπό κοινού ὀνόμασαν «τό μεγάλο λάθος τοῦ Μάρξ»: τό μοντέλο βάσης-ἐποικοδομημα καί ἡ «τελευταία ἀνάλυσή» του. Καί ἡ ἐπακόλουθη βασική θέση ὅτι «τό κοινωνικό είναι καθορίζει τήν κοινωνική συνείδηση».

Πρόκειται, λοιπόν, γιά ἐκείνες τίς ἀφετηριακές ἀρχές, τίς ὁποῖες καλοῦμαστε νά ρίξουμε ἀπό τή γέφυρα στή θέση τοῦ παρ' ὀλίγον αὐτόχειρος συντρόφου. Ἴσως γιά τὸ τελευταῖος καί ὁ ψυχαναλυτής Γιαννακόπουλος θεωροῦν, ὅπως γράφουν, ὅτι ἡ ἐπίθεση είναι ἡ καλύτερη ἀμυνα. Δέν είναι. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν είναι σήμερα. Ἡ ἐπίθεση είναι ἡ χειρότερη ἀμυνα, δέν είναι καν ἀμυνα, ὅταν τά νῶτα δέν είναι στοιχειωδῶς ἐξασφαλισμένα — πολύ περισσότερο ὅταν ἀμφισβητεῖται ἡ ἴδια ἡ ἀνάγκη γιά ἀνθεκτικά νῶτα. Τά νῶτα τῶν μαρξιστῶν καί τῶν κομμουνιστῶν σήμερα είναι, νομίζω, τό μοντέλο βάσης καί ἐποικοδομήματος. Χάνοντας τά νῶτα χάνουν τόν προσανατολισμό, τό τί είναι μπρός καί τί πίσω. Τότε ἐκεῖνο πού μοιάζει μέ ἐπίθεση μπορεῖ κάλλιστα νά είναι ὀπισθοχώρηση πίσω ἀπό τό μὴ παρέκει.

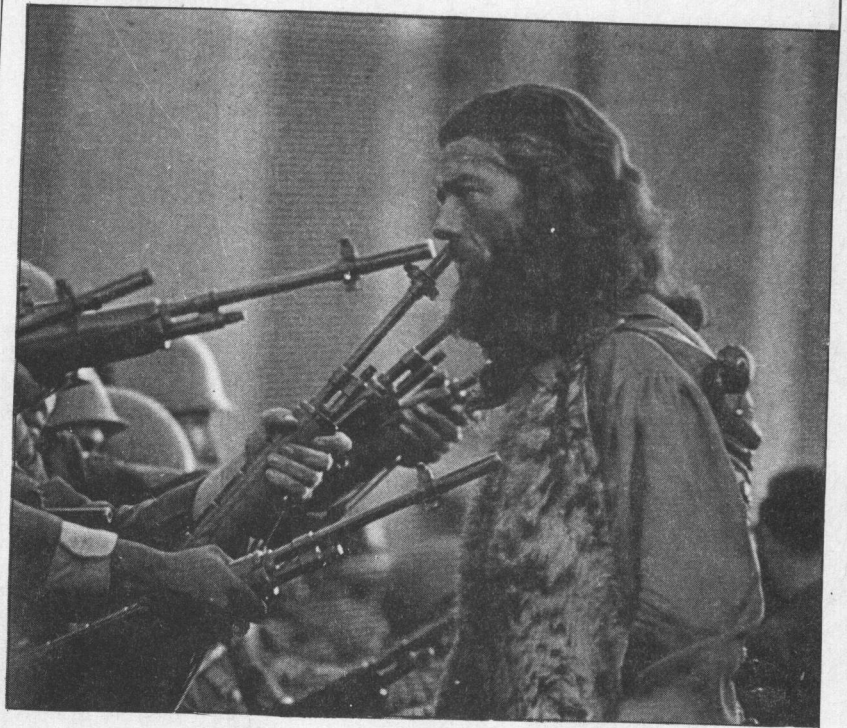
Ἡ σχέση ἀνάμεσα στά δύο στοιχεῖα, τοὺς δύο πόλους, τοῦ μοντέλου δέν είναι προφανῶς αὐτονόητη. Καί ὁ ψυχαναλυτής Γιαννακόπουλος ἀπαριθμεῖ (μέ κάποια ἀδικαιολόγητη ἀπό τίς περιστάσεις εἰρωνεία, ἂν κατάλαβα) τά διάφορα ρήματα καί οὐσιαστικά πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ γιά νά τή συλλάβουν. Δέν εἶμαι προφανῶς σέ θέση νά λύσω τό πρόβλημα. Τό ζητούμενο δέν είναι ὄμως ἐν προκειμένῳ αὐτό, ἀπό τή στιγμή πού ἡ σχέση βάσης-ἐποικοδομήματος θεωρεῖται ὅτι τελικά δέν ὑφίσταται καν, ὅτι εἶναι ἐξωτερική, ὅτι δέν ἀποτελεῖ συστατικό στοιχεῖο τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Ἐπ' αὐτοῦ μποροῦν νά λεχθοῦν μεταξύ ἄλλων τά ἐξῆς.

Πρῶτον. Ἡ ἔννοια «ἀναγωγισμός» (σχετικῶς πρόσφατος ὄρος νομίζω, ἀγγλοσαξωνικῆς προέ-

λευσης· παλιότερα τό λέγαμε οικονομικός ντετερμινισμός), πέρα από τήν αναμφισβήτητη αλήθεια πού κρύβει ή κριτική της στό σοβιετογενή « μαρξισμό », σήμερα είναι έξίσου αναμφισβήτητα καί μιά έννοια - μπαμπούλας πού θεωρώ ότι λειτουργεί πλέον έντελώς ισοπεδωτικά. Παράδειγμα: αν άποκαταστήσω μιά άμεση σχέση (άπευθείας «άντανάκλασης», αν θέλετε) ανάμεσα στή νομική ιδεολογία —τελικά τόν σκληρό πυρήνα τής άστικής ιδεολογίας— μέ τά «έλεύθερα καί ίσα» άτομά της καί τά έξίσου «έλεύθερα καί ίσα» άτομα πού προσέρχονται στην άγορά έργασίας μέ τό γνωστό έμπόρεμά τους, θά είμαι τάχα ένοχος άναγωγισμού; Έγώ θά είμαι ό χυδαίος «άναγωγέυς» καί όχι ή ίδια ή άρθρωση βάσης-έποικοδομήματος;

Δεύτερον. Έ κριτική του παρ' όλίγον αυτόχειρος συντρόφου καί του ψυχαναλυτή στό μοντέλο βάση-έποικοδομήμα (όπως τήν κατάλαβα) είναι τουλάχιστον άδικη καί έν πάση περιπτώσει συσκοτίζει τά πράγματα διευκολύνοντας άθέμιτα τήν άποσύνδεση των δύο πόλων. Οί διάφοροι μαρξισμοί έχουν όλοι τους χρησιμοποιήσει δύο λέξεις-κλειδιά: καπιταλιστικός-άστικός. Άκριβώς σέ αυτό τό ζευγάρι καθρεφτίζεται μέ σαφήνεια ή κατ' άρχήν συνείδηση των μαρξιστών ότι α) βάση καί έποικοδομήμα δέν είναι ένα καί τό αυτό, β) βάση καί έποικοδομήμα δέν είναι δύο όλοκληρωτικά άσύνδετες διαστάσεις του κοινωνικού σχηματισμού. Τό πρόβλημα δέν ήταν ποτέ —γιά τήν κομμουνιστική ανανέωση τουλάχιστον— ότι ταύτιζε τίς δύο έννοιες. Τό πρόβλημα αντίθετα είναι ότι τώρα μάς καλούν από πολλές μεριές νά τίς άποσυνδέσουμε πλήρως, άνάγοντας μάλιστα αυτή τήν άποσύνδεση σέ λυδία λίθο τής άπελευθέρωσής μας από τό σταλινισμό (καί τελικά τά Γκουλάγκ). Έ όλοκληρωτική αυτή άποσύνδεση, καί όχι ό «άναγωγισμός», είναι ή άπειλή πού αντιμετωπίζουμε σήμερα. Φοβάμαι ότι οι δύο σύντροφοι στους όποιους αναφέρομαι σ' αυτό τόν κίνδυνο είναι έκτεθειμένοι.

Γιατί όμως τόση έπιμονή στην πολιτική; Γιατί εκεί φαίνεται καθαρότερα από όπουδήποτε άλλου αυτή ή άποσύνδεση βάσης-έποικοδομήματος, καπιταλιστικού-άστικού. Για νά μείνουμε στά έλληνικά: ή ίδια ή συγκρότηση τής ΕΑΡ καί έπειτα του Συνασπισμού, οι διάφορες οίκουμενικές, ή παγκοσμιακή συναίνεση στά των «θεσμών μας», ή ιδεολογική άνοχή τόσων άριστέρων στην νεοφιλελεύθερη επίθεση, όλα αυτά έντάσσονται σέ μιά καθαρή «πολιτική έποικοδομήματος», ενός έποικοδομήματος άμιγούς, αυτόνομου τάχα καί αυτοπροσδιοριζόμενου. Ένός έποικοδομήματος, στό πλαίσιο του όποιου ή ΝΔ φερ' είπείν δέν είναι καπιταλιστική (αυτό άφορά «τό έργοστάσιο»), αλλά «άπλως» άστική — στό κάτω κάτω άστική δημοκρατία δέν φτιάχνεται εκεί πού γνώρισαν τή γλύκα του «άναγωγισμού»; Ένός έποικοδομήματος, στό πλαίσιο του όποιου οι «ιδέες» του κ. Σουφλιά (έποικοδομήμα) γίνονται νόμος του κράτους (έπίσης έποικοδομήμα), ώστε νά έξυπηρετηθούν οι άνάγκες τής καπιταλιστικής παραγωγής (βάση). Έ μήπως δημιουργούνται τάχα τίποτα νέες «πρωτογενείς κοινωνικές σχέσεις» καί δέν τό καταλάβαμε; Άπό τή γόνιμη άμηχανία τής έκφρασης «σχετική άυτονομία» περνάμε στην πλή-

ρη άυτονόμηση.

Έ άποσύνδεση βάσης-έποικοδομήματος, καπιταλιστικού-άστικού (όπου τό κεφάλαιο καί ό καπιταλιστής μέ τό πούρο μπορούν νά είναι αντίπαλοί μας, οι πολιτικο-θεσμικοί καί ιδεολογικοί όροι τής άναπαραγωγής τους νά είναι όμως κάτι έντελώς άλλο) δέν είναι παρά ένα καθοριστικό βήμα πρós τήν άποσύνθεση ενός βλέμματος κατά τό δυνατόν *ένιατου* πάνω στην κοινωνία. (Έ Άλλωστε τό ότι ή άποσύνδεση αυτή άφορά όντως πόλους μή άποσυνδέσιμους οδηγεί στό κάποιον, οι πιό «όξυδερκείς», νά περνούν τελικά στην πράξη από τήν άποδοχή του άστικού στην σταδιακή άποδοχή καί του καπιταλιστικού, δηλαδή όλόκληρου του «πακέτου». Καί πιθανότατα ό λόγος είναι ότι δέν τους άρκει νά σταθούν στην θεωρία, όπου οι διαφυγές είναι περισσότερες, αλλά θέλουν νά έμπλακούν καί άμεσα στην πολιτική, όπου όμως τά πράγματα, σχεδόν πάντα λέγονται, μέ τά πραγματικά τους όνόματα).

Δέ θέλω, πρós Θεού, ούτε καν νά ύπαινηθώ έστω ότι ό πονεμένος παρ' όλίγον αυτόχειρας σύντροφος, πού έχει φάει τά χαστούκια τής ζωής του, ή ό μαρξιστής ψυχαναλυτής, πού δουλειά του είναι νά αναλύει τά χαστούκια των άλλων, συγχρωτίζονται μέ τέτοιες λογικές. Κάθε άλλο. Νομίζω όμως ότι παραγνωρίζοντας έντελώς τήν πολιτική καί άλγεβροποιώντας τό πρόβλημα του σοσιαλισμού καταλήγουν σέ μιά τοποθέτηση έντελώς εύάλωτη, άφομοιώσιμη από τους συρμούς τής περιρρέουσας κοινωνικής διεργασίας. Άλλά τό στοιχείο τής πολιτικής πρέπει όπωσδήποτε νά εισαχθεί στην συζήτηση

Βάση καί έποικοδομήμα δέν ταυτίζονται, δέν άνάγονται εύθύγραμμα τό ένα στό άλλο, αλλά καί δέν είναι άποσυνδεμένα τό ένα από τό άλλο.

Ἡ ἀποσύνδεση τῶν ἐννοιῶν βάσης καί ἐποικοδομήματος ὁδηγεῖ στήν κατάργηση τῆς πολιτικῆς ἀπό τή σκοπιὰ τῆς Ἀριστερᾶς.

καί γιά ἕναν ἄλλο λόγο. Ὁ ψυχαναλυτής χρησιμοποιεῖ τή μεταφορά βάση-ἐποικοδόμημα μέ τήν ἔννοια τελικά τῆς διάκρισης «φάμπρικα» (ἀπό τή μιὰ) καί «χώρος τῶν ἰδεῶν» (ἀπό τήν ἄλλη). Ἀνάμεσα ὁμως στή φάμπρικα καί τόν χώρο τῶν ἰδεῶν μεσολαβοῦν τέρατα καί σημεῖα. Παράδειγμα: τό κράτος. Βάση ὑποθέτω («φάμπρικα») δέν εἶναι. Οὔτε καθαρός χώρος τῶν ἰδεῶν (ἡ ἔννοια δακρυγόνο δέν τσοῦζει τά μάτια καί ἡ ἔννοια δικαστήριο δέ σέ κλείνει μέσα). Ὑποθέτω ὅτι καί ἐκεῖνος θά τό κατατάσσει στό ἐποικοδόμημα μέ τήν ἐρύτερη ἔννοια (ἀλλίως ἀπό τή διαρχία θά περνοῦσε στήν τριαρχία). Ἀλλά πῶς θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ μέ ἀξιώσεις ἡ θέση περὶ ἑνός ἐντελῶς αὐτόνομου πολιτικοῦ-θεσμικοῦ ἐποικοδομήματος, π.χ. ἑνός οὐδέτερου κράτους, ξένου πρὸς τίς καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγῆς; Ἡ πολιτική ἀπουσιάζει (δέν μπορεῖ παρά νά ἀπουσιάζει) ἀπό τό μοντέλο βάσης-ἐποικοδομήματος. Γιατί εἶναι στήν πολιτική πού ἡ ἄρθρωση τῶν δύο μπορεῖ νά φανεῖ πιά ἀπτά ἀπό ὅπουδήποτε ἄλλοῦ. Μό-

λις χθές ὁ κ. Ἀνδριανόπουλος μιλώντας γιά τό γνωστό νομοσχέδιο (ἐποικοδόμημα) στό κοινοβούλιο (ἐποικοδόμημα) διατύπωσε ἀγριεμένος τήν ἀκόλουθη ἰδέα (ἐποικοδόμημα): ἡ ἔννοια τῆς συλλογικότητας, εἶπε, καταρρεῖ διεθνῶς, τώρα εἶναι ἡ ὥρα τῆς ἀτομικότητας. Βάση καί ἐποικοδόμημα ἔλαβαν τά διασταυρούμενα μηνύματα.

Μέ δύο λόγια. Μιλώντας ἀπό τή σκοπιὰ τῆς σχιζοφρένειας τῶν ἐμπειρικῶν μαρξιστῶν, θέλησα ἁπλῶς νά ἐπισημάνω ὅτι — ὅσο καί ἂν ἡ φιλοσοφία ἢ ἡ ἐπιστημολογία εἶναι ὁ τόπος τέτοιων διαλόγων — πρόκειται τελικά καί γιά παρεμβάσεις στήν πολιτική. Θά πρέπει παράλληλα ἴσως καί οἱ ἄλλοι, οἱ μὴ εἰδικοί σέ τέτοιους τομεῖς, νά ὀργανώσουμε κάπως καί τίς δικές μας «πολιτικές παρεμβάσεις στή θεωρία». Σήμερα, ἔτσι πού ἔχουν τά πράγματα, τά ἀνακλαστικά τῶν ἀριστερῶν εἶναι ἴσως ἡ μόνη στέρεη βάση γιά τέτοιες παρεμβάσεις. Τά ἀνακλαστικά — δηλαδή κυρίως, κατά τή γνώμη μου, ὁ πολύτιμος «ἀναγωγισμός» τους.

ΜΙΑ «ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ» ΤΟΥ ΕΝΓΚΕΛΣ

«Σύμφωνα μέ τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ὁ καθοριστικός παράγοντας εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἡ παραγωγή καί ἡ ἀναπαραγωγή τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Οὔτε ὁ Μάρξ, οὔτε ἐγώ δηλώσαμε ποτέ τίποτε παραπάνω. Ἄν μετά κάποιος βασανίζει αὐτή τήν πρόταση γιά νά τήν κάνει νά λέει ὅτι ὁ οικονομικός παράγοντας εἶναι ὁ μόνος καθοριστικός, τότε τή μεταβάλλει σέ μιὰ κούφια, ἀφηρημένη καί ἡλίθια φράση. Ἡ οικονομική κατάσταση εἶναι ἡ βάση, ἀλλά τά διάφορα στοιχεῖα τοῦ ἐποικοδομήματος — οἱ πολιτικές μορφές τῆς πάλης τῶν τάξεων καί τά ἀποτελέσματά της, οἱ νομικές μορφές, ἀκόμα καί οἱ ἀντανάκλασεις ὄλων αὐτῶν τῶν πραγματικῶν ἀγῶνων στό μυαλό τῶν συμμετεχόντων, οἱ πολιτικές, νομικές, φιλοσοφικές θεωρίες, οἱ θρησκευτικές ἀντιλήψεις καί οἱ μετέπειτα ἐξελιζέις τους σέ δογματικά συστήματα — ἐπιδρῶν στήν πορεία τῶν ἱστορικῶν ἀγῶνων καί σέ πολλές περιπτώσεις καθορίζουν, κατά κύριο λόγο, τή μορφή τους. Ὑπάρχει δράση καί ἀντίδραση ὄλων αὐτῶν τῶν παραγόντων κι ἀνάμεσά τους ἡ οικονομική κίνηση τελικά βρῖσκει τό δρόμο της, σάν ἕνα ἀναγκαῖο στοιχεῖο μέσα ἀπό τό ἄπειρο πλῆθος τῶν τυχαίων συμβάντων. (...)

Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι φτιάχνουμε τήν ἱστορία μας, ἀλλά μέ ὀρισμένες προϋποθέσεις καί σέ συνθήκες σέ μεγάλο βαθμό καθορισμένες. Ἀνάμεσα σ' ὅλες αὐτές τίς συνθήκες, οἱ οικονομικές εἶναι τελικά καθοριστικές. Ἀλλά οἱ

πολιτικές καί λοιπές συνθήκες, ἀκόμα καί ἡ παράδοση πού στοιχειώνει τό μυαλό τῶν ἀνθρώπων, παίζουν ἐπίσης ἕνα ρόλο, ὄχι ὁμως ἀποφασιστικό...

Ὁ Μάρξ κι ἐγώ ὁ ἴδιος φέρουμε, ἐν μέρει, τήν εὐθύνη τοῦ ὅτι καμιά φορά οἱ νέοι δίνουν παραπάνω βάρος ἀπ' ὅ,τι θά ἔπρεπε στήν οικονομική πλευρά. Ἀπέναντι στούς ἀντίπαλούς μας, ἀναγκαζόμαστε νά ὑπογραμμίζουμε τήν οὐσιώδη ἀρχή πού αὐτοί ἀρνιόνταν καί δέ βρῖσκαμε πάντα τό χρόνο, τόν τόπο ἢ τήν εὐκαιρία νά δώσουμε τή θέση τους στούς ἄλλους παράγοντες πού συμμετέχουν στό συλλογικό γίγνεσθαι». (Κ. Marx, F. Engels, *Etudes Philosophiques*, Editions Sociales, Paris 1974, σσ. 237-239).

Ἐπιστολή τοῦ Φρ. Ἐνγκελς στόν I. Bloch, 21 Σεπτεμβρίου 1890

ΚΑΙ Ο ΓΚΡΑΜΣΙ...

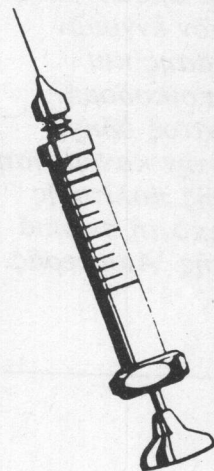
Ἀργότερα ὁ Α. Γκράμσι ἔγραψε (*Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, Editori Reuniti, Roma 1971, σ. 112): «Πρέπει νά καταπολεμηθεῖ μέ τήν αὐθεντική μαρτυρία τοῦ Μάρξ ἡ ἀξίωση (πού ἐμφανίζεται σάν οὐσιώδες ἀξίωμα τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ) νά ἐμφανίζεται καί νά ἐρμηνεύεται κάθε ἀλλαγῆ, πολιτικῆ ἢ ἰδεολογικῆ, σάν ἄμεση ἐκφραση τῆς δομῆς...»

ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ

Τό όπιο μιās ναρκωμένης κοινωνίας

του "Αγγελου Έλεφαντη

Οί άριθμοί είναι πράγματι άνατριχιαστικοί. Οί χρήστες ήρωίνης στην Έλλάδα ύπολογίζονται σέ 80.000. Δέν πρόκειται πιά γιά μιά μορφή κοινωνικής ύστερίας πού δημιουργούν κινδυνολογώντας τά μέσα μαζικής έπικοινωνίας, ήθικολόγοι καί περιδεείς μικροαστοί, δέν πρόκειται άπλά καί μόνο γιά έκείνο τό φόβο του ένδεχόμενου κινδύνου πού ένεδρεύει δίπλα στον καθένα, αλλά γιά μιά έμπεδωμένη πραγματικότητα. Τά κρούσματα άπό ναρκωτικά, ό λευκός θάνατος άπό ήρωίνη κι άπό ένα σωρό άλλα ύποκατάστατα, έχουν ξεπεράσει τό όριο του γενικού κινδύνου κι άπό στατιστικό ένδεχόμενο βρίσκονται πιά παντού.

Πανικόβλητη ή «κοινωνία» μοιάζει νά 'χει συνειδητοποιήσει τον κίνδυνο άποσάθρωσης λόγω της τοξικομανίας καί λέει ότι άμύνεται. Άπό τον πόλεμο των ναρκωτικών του Μπους στις ΗΠΑ ως την Κολομβία μέ τις θεαματικές στρατιωτικές έπιχειρήσεις καί τά προγράμματα άντιντρόγκ των χωρών της ΕΟΚ, άπό τις τηλεοπτικές καί άλλες έκστρατείες κατά του λευκού θανάτου ως τή σκλήρυνση των σχετικών νομοθεσιών, άπό τον έκσυγχρονισμό καί τή διόγκωση των δικωτικών άρχων ως τήν κεντρική θέση πού καταλαμβάνει τό ζήτημα στά πολιτικά προγράμματα όλων των κομμάτων, άπό τον πολλαπλασιασμό των έπιστημονικών, προπαγανδιστικών, δημοσιογραφικών καί πάσης φύσεως δημοσιευμάτων ως τις κινητοποιήσεις σωματείων, κομμάτων, κινήσεων, πολιτικών νεολαιών καί έξειδικευμένων ιδρυμάτων, όλα πείθουν ότι τό πρόβλημα των ναρκωτικών έχει γιά τά καλά γραφτεί στά κύτταρα της κοινωνίας, ό φόβος καί ή έγνοια έπαψαν, άπό καιρό, νά έχουν χαρακτήρα φιλολογικό, «άνθρωπιστικό», ή μόνο προπαγανδιστικό. 'Η «κοινωνία», πράγματι, άνησυχεί, λέει ότι άμύνεται, θωρακίζεται, λαμβάνει μέτρα, αλλά, νομίζω, άπλως φλυαρεί ή ήθικολογεί.

'Η κουβέντα αυτή, ότι, τελικά, ή «κοινωνία» άπλως φλυαρεί, είναι έξαιρετικά ύπερβολική, σχηματική καί κινδυνεύει νά φανεί, στην καλύτερη περίπτωση, ως μιά άκόμη έκδήλωση έπαρσης ή ότι τήν ύποκινεί σαρκαστική διάθεση. Συμμερίζομαι ώστόσο άπολύτως τους λόγους της «κοινωνίας» πού τόσο έχει θορυβηθεί άπό τό διάχυτο κίνδυνο, πράγμα πού, ως πούμε, τό κάνω γιά νά δείξω ότι είμαι κι έγώ άπό τή μεριά του καλού. Ποιός όμως είναι άπό τή μεριά του κακού;

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ;

"Αν κανείς άναλογιζόταν τά όσα έχει άκούσει καί διαβάσει, εκεί πού διαμορφώνονται τά μεγάλα ρεύματα της κοινής γνώμης, δέν θά δυσκολευόταν νά διακρίνει πώς ζωγραφίζεται τό πρόσωπο του έχθρου. Είναι ένα τεράστιο άπαγωγικό σχήμα πού ίχνογραφεί τά χαρακτηριστικά του. Ξεκινά άπ' τους «εμπόρους του θανάτου», τους μεγάλους των διεθνών κυκλωμάτων, άμεσα συνδεδεμένους μέ τους βαρώνους της κοκαΐνης στην Κολομ-

βία καί της ήρωίνης στη Μέση καί τήν Άπω Άνατολή. Μ' αυτούς συνεργάζονται κυκλώματα μεγαλοχηματιστών, άστυνομικών, άκόμη καί της ΣΙΑ, ένδιάμεσων εμπόρων πού διακινούν τό εμπόρευμα σ' όλες τις γωνίες της ύφηλίου, έρχονται στη συνέχεια τά έπιτόπια πρακτορεία των κοσμοπολιτικών κυκλωμάτων πού άναλαμβάνουν τή διακίνηση στις έπιμέρους άγορές, οι έμποροι κατόπιν της λιανικής, τά κακόφημα κέντρα, οι πιάτσες, τά «βαποράκια» καί, τελευταίος τροχός της άμάξης, πού είναι καί ό στόχος αυτής της γιγάντιας έπιχείρησης, ό χρήστης: τό άνυποψίαστο κι άνήξερο θύμα, νέος ή νέα κατά κανόνα, γιά τό όποιο ή πρώτη φορά, έτσι άπό περιέργεια, άπό κάποια ψυχολογική στέρση, γιά πλάκα ή γιά νά κάνει όπως κι οί άλλοι, γίνεται δεύτερη, τρίτη, συνήθεια κι ύστερα άγκυρώνεται σ' εκείνη τήν άξεπέραστη ψυχοσωματική έξάρτηση. «Πράμα» κακής ποιότητας, μολυσμένες σύριγγες, μεγάλες δόσεις θά οδηγήσουν συχνά στό θάνατο, ή στέρση στην ύστερία, συχνά στό έγκλημα, γιά νά εξασφαλισθεί τό χρήμα γιά τή δόση, θά έγκαταλειφθούν άλλα ένδιαφέροντα, ή ζωή θά κρέμεται συνέχεια άπό μιά κλωστή. Κι έπειδή τά κοσμοπολιτικά καί τά ντόπια κυκλώμα-

τα χοντραίνουν βυζαίνοντας απ' το αίμα του κόσμου, όλο και περισσότερη ποσότητα ναρκωτικών πέφτει στην αγορά, όλο και περισσότερο ή προσφορά αυγατίζει την κατανάλωση. Τό σχήμα είναι απλό: "Από την παραγωγή-έμποριο στην κατανάλωση.

Βέβαια, ξέρουμε από στοιχειώδεις γνώσεις πολιτικής οικονομίας ότι τουτό τό σχήμα τρέφει γενικώς την άγορά, ότι είναι ή παραγωγή π.χ. αυτοκινητών που δημιουργεί την κατανάλωση αυτοκινήτων κι όχι ή ζήτηση, είναι ή παραγωγή-πώληση (κέρδος) που δημιουργεί την κατανάλωση. Ίσχυει όμως αυτό τό σχήμα στην περίπτωση των ναρκωτικών; Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι, έπειδή πολλαπλασιάστηκαν τά καπνοχώρια στό 'Αγρίνιο και τίς Σέρρες, γι' αυτό οι άνθρωποι βαλθήκαμε να καπνίζουμε σάν άράπηδες μήν τυχόν και μείνει άδιάθετη ή παραγωγή καπνού; Μπορούμε να ισχυριστούμε μέ σοβαρότητα ότι, έπειδή υπάρχουν οι παραγωγοί της Κολομβίας που παράγουν κοκαΐνη κι όχι πατάτες, έπειδή υπάρχουν τά έμπορικά κυκλώματα που τή διακινούν, γιά τόυτό κάποιιο νέιο στή Ν. 'Υόρκη, τό Παρίσι ή τά 'Εξάρχεια τήν καταναλώνουν; Κι έπειδή, βέβαια, παρ' όλη τήν άπλοϊκότητα του σχήματος και τό έξωπραγματικό του, αυτή είναι ή άπάντηση που δίνεται, έπειδή τελικά ό κίνδυνος θεωρείται έξωγενής κι ό έχθρός έξωτετικός, όλη ή άμυνα της «κοινωνίας» κατατρέπει σέ δευτερεύοντα μέτωπα αφήνοντας άφύλακτες τίς κύριες πύλες. Μοιάζει έτσι ή «κοινωνία» μέ φρούριο που γύρω του άλωνίζουν οι όρδές των βαρβάρων, στίς πολεμιστρες οι πολεμιστές μάχονται άπεγνωσμένα, πίσω τά γυναικόπαιδα σκούζουν κι όλοφύρονται, οι προύχοντες της πόλης συσκέπτονται νύχτα μέρα, άλλα όλο και κάποια κερκόπορτα μένει άνοιχτή, όλο και κάποιος Πήλιος Γούσιας θά προδώσει τά μυστικά περάσματα, όλο και κάποιος 'Εφιάλτης θά φέρει μέσα στην άνοχύρωτη πόλη τόν εφιάλτη που μάς άπειλει. Καί τότε οι συνετοί αυξάνουν τήν «ένημέρωση», τά διαφημιστικά σπότ στην τηλεόραση, τίς συναυλίες στό γήπεδο, τά παιδιά τό ρίχνουν στόν άθλητισμό γιά να άποφύγουν τά ναρκωτικά, ή ΚΝΕ πολλαπλασιάζει τά φυλλάδια, ό δήμαρχος μοιράζει έπαθλα, οι διωκτικές άρχές διογκώνονται, ή νομοθεσία γίνεται πιο αυστηρή.

Αυτό τό σχήμα εξήγησης - πρόληψης - καταστολής (και θεραπείας) μοιάζει έξωπραγματικό, άδόκιμο έρμηνευτικά και άτελέσφορο πρακτικά. "Οχι γιατί δεν θά 'πρεπε να υπάρχουν διωκτικές άρχές, όχι γιατί ή πολιτεία δεν θά 'πρεπε να έξαρθρώνει, άν τό μπορεί, τά έμπορικά κυκλώματα, όχι γιατί δεν θά 'πρεπε να υπάρχουν κατα-

στολή των ποινικών πράξεων μιά και ή παραγωγή - έμπορία ναρκωτικών θεωρείται, και όρθως, ποινικό άδίκημα, όχι γιατί δεν θά 'πρεπε να υπάρχει έννημέρωση του κόσμου και ιδιαίτερα των νέων. 'Αλλά, έπιτέλους, πρέπει να καταλάβουμε ότι ένώ υπάρχουν όλα αυτά —και ή τάση είναι να γίνουν περισσότερα— τά άποτελέσματα είναι από μέτρια ως άπογοητευτικά. "Ολοι οι δείκτες που σχετίζονται μέ τήν τοξικομανία εύμερούν, στόν τόπο μας και διεθνώς.

"Ας άναποδογυρίσουμε λοιπόν τό σχήμα, τό έρμηνευτικό κατ' άρχήν: αίτια της τοξικομανίας, ως κοινωνική συμπεριφορά και ιδεολογία, είναι ένδογενής. 'Υπάρχει μιά αυξημένη και ταχύρρυθμα αυξάνουσα κοινωνική ζήτηση, είναι ή ίδια ή «κοινωνία» που ζητά τά ναρκωτικά και γι' αυτό αυτά έρχονται, και γι' αυτό οι πύλες του όχλου μένουν τελικά άφύλακτες. "Αν δεν τά ζητούσε κανείς στή Ν. 'Υόρκη, στό Παρίσι, στή Ρώμη, στή Ν. Σμύρνη, τότε στην Κολομβία θά καλλιεργούσαν πατάτες κι όχι κόκα και στην 'Ανατολία καλαμπόκι κι όχι παπαρούνες. Τό πρόβλημα είναι αυτή ή κοινωνική συμπεριφορά και ή συνάδουσα ιδεολογία που τήν έκτρέφει, γιά τήν όποία θά προσπαθήσω να άραδιάσω δύο - τρεις σκέψεις παρακάτω. 'Εδώ άς κρατήσουμε ότι, παρά τά δρακόντεια κατασταλτικά μέτρα, παρά τά έξευγενισμένα προγράμματα, παρά τήν έννημέρωση της κοινής γνώμης κι ιδιαίτερα των νέων, οι δείκτες κατανάλωσης των τοξικών ουσιών δεν λένε να ύποχωρήσουν. 'Υπάρχει κάτι σάν έφεση γιά τήν τοξικομανία, όπως στό Μεσαίωνα γιά τή μαύρη μαγεία και τά αυτομαστιγώματα της θρησκομανίας και της δαιμονολογίας, που κάθε έλλοπαρά τά περιόριζε ή πυρά της 'Ιεράς 'Εξέτασης ή τά κηρύγματα των μοναστικών ταγμάτων.

ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ;

Πολλοί έχουν ύποστηρίξει και ύποστηρίζουν ότι, άκριβώς ή ποινικοποίηση της χρήσης, ή άπαγόρευση, τό μυστήριο δεν δημιουργούν μόνο κινδύνους έπιπλοκών, άλλα ότι είναι ή αίτια της τοξικομανίας. Γι' αυτό, σέ όρισμένες χώρες, τά όνομαζόμενα «μαλακά» πωλούνται έλεύθερα, άποποινικοποιήθηκε όχι μόνο ή χρήση, άλλα και ή έμπορία. Τά άποτελέσματα ήταν πενιχρά ('Ολλανδία) ή άρνητικά ('Ισπανία και γι' αυτό άπαγορεύτηκαν και πάλι, παρ' όλο που ό ίδιος ό Γκονζάλεθ, στή Βουλή, πριν από πέντε χρόνια είχε συνηγορήσει υπέρ της άποποινικοποίησης, δηλώνοντας ότι λίγη κοκαΐνη είχε βοηθήσει και τόν ίδιο στίς δύσκολες ώρες).

"Από τήν άλλη μεριά στέκουν οι ύπέρμαχοι της ποινικοποίησης και της καταστολής. Αυτοί μιλούν τή γλώσσα του κράτους τους που χωρίζει τόν κόσμο σέ καλό και κακό, άνταμείβει τό πρώτο και πατάσει τό δεύτερο. Είναι οι φύλακες του νόμου και της ήθικης, άνθρωποι συντηρητικοί ή κι αντιδραστικοί απ' τόν Μπούς ως τόν Μητσοτάκη. "Ετσι οι πολέμιοι των ναρκωτικών, ή «κοινωνία» όλόκληρη, έχουν χωριστεί σέ δύο παρατάξεις, τους προοδευτικούς και τους συντηρητικούς. Τό ζήτημα έχει άκρως πολιτικοποιηθεί. Οι πρώτοι μέ σειρά σοβαρών έπιχειρημάτων είναι κατά της ποινικοποίησης της χρήσης των «μαλακών»* γιατί ούτε έπιβλαβή είναι ούτε έξάρτηση προξενούν και διότι δεν υπάρχει κανένα ύποχρεωτικό πέραςμα του χρήστη από τά μαλακά στά σκληρά.

"Αντίθετα, οι συντηρητικοί, κι αυτοί μέ τά δικά τους σοβαρά έπιχειρήματα, θέλουν να προστατεύσουν τήν κοινωνία μέ σκληρότητα των κατασταλτικών μέτρων, έπισείοντας τήν ποινή ως φόβητρο γιά τήν ειδική και τή γενική πρόληψη.

Φυσικά, δεν θά έβαζα έντός εισαγωγικών τή διάκριση προοδευτικών και συντηρητικών γιατί οι ιδεολογικές και οι πρακτικές διαφορές μεταξύ τους είναι σημαντικές και δεν είναι τυχαίο ότι οι πρώτοι στρατολογούνται από τίς γραμμές της 'Αριστοράς και οι δεύτεροι από τίς γραμμές της Δεξιάς. Καί μόνο τό γεγονός ότι ή ιδεολογική άπάντηση που γνωρίζει ή Δεξιά σέ κοινωνικά προβλήματα, όπως και τά ναρκωτικά, είναι ή κατάχρηση, ή άστυνόμευση, ή καταστολή, ή ποινικοποίηση, δημιουργεί ένα χάσμα άπέναντι σ' εκείνους που διακονούν τό διάλογο, τήν άνοχη, τά πολιτικά δικαιώματα, τίς προσωπικές έλευθερίες και σέβονται τίς προσωπικές ιδιαιτερότητες. Καί απ' αυτή τήν άποψη κάθε άλλο παρά θά θεωρούσα έπιβεβλημένη τήν άναθεώρηση του νόμου γιά τά ναρκωτικά που ζητά ή κα ύπουργός Προνοίας και που θέλει να επαναφέρει τήν ποινική δίωξη της χρήσης άδιακρίτως. "Αν μεταξύ χρήσης και έμπορίας (τό μικροπώριο, στην πραγματικότητα, του φουκαρά) συχνά υπάρχει σύγχυση ρόλων, αυτό είναι ζήτημα που έχει να κάνει μέ τήν έξακρίβωση των πραγματικών περιστατικών και δεν μπορεί να ύπαχθει ό χρήστης στην όπωσδήποτε κολάσιμη κατηγορία του έμπορου.

* 'Εδώ, ως προς τήν έμπορία των μαλακών, τά πράγματα είναι μπλεγμένα: άλλοι, εκ των προοδευτικών, ύποστηρίζουν τήν άποποινικοποίηση και της έμπορίας, άλλοι θέλουν τή δουλειά αυτή να τήν κάνει τό κράτος, τά νοσοκομεία κ.λπ., να είναι έλεύθερη μέν, άλλα έλεγχόμενη.

Ωστόσο, μεταξύ προοδευτικών και συντηρητικών υπάρχει νομίζω ένα κοινό στοιχείο. Και οι δύο μεριές είναι κατά των ναρκωτικών και οι δύο, ή καθεμιά με τα μέσα της, θέλει ειλικρινά να εξαλείψει αυτή τη θεομηνία. Φοβάμαι όμως ότι η ομοιότητα προοδευτικών και συντηρητικών δεν βρίσκεται μόνο σ' αυτό τό σημείο. Πάει παραπέρα, αν και είναι αρνητική. Και οι δύο θεωρούν ότι η εξάπλωση των ναρκωτικών έχει εξωγενείς αιτίες, και οι δύο δεν πρόσεξαν όσο θα 'πρεπε ότι η ναρκομανία προκύπτει από μία κοινωνική ζήτηση με παγκόσμια χαρακτηριστικά, αλλά και πολλές εθνικές ιδιομορφίες. Τα δύο στρατόπεδα είναι, πιστεύω, εξίσου αναποτελεσματικά ν' αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο που τα ίδια θεωρούν υπαρκτό και η τοξικομανία θα διαωνίζεται.

ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΗΤΗΣΗ ΕΙΝΑΙ Η ΑΙΤΙΑ

Χρησιμοποίησα πιά πάνω τόν δρο «κοινωνική ζήτηση» και τή συνάδου-

σα ιδεολογία που τήν εκτρέφει. Στην πραγματικότητα είναι τό ίδιο πράγμα. Μιά ιδεολογία ζωής, ένας τρόπος ζωής είναι τά ναρκωτικά που αγκαλιάζει, σχεδόν πιά διαταξικά, τήν «κοινωνία», γεννά τις πρακτικές τής χρήσης, που με τή σειρά τους οδηγούνται στη ζήτηση, ή ζήτηση απευθύνεται στό εμπόριο, στό κύκλωμα, στόν κοσμοπολιτικό χορό των δισεκατομμυρίων δολλαρίων και από κεί στην Κολομβία και τήν Άνατολία, τά απόκρυφα ή και φανερά εργαστήρια χημικών σκευασμάτων — υποκαταστάτων των φυσικών ουσιών.

Ξέρω βέβαια ότι όλοι, και με ιδιαίτερη έμφαση οι προοδευτικοί, θά συνολογούσαν ότι τά ναρκωτικά είναι όντως ζήτημα κοινωνικό, ότι οι αιτίες είναι κοινωνικές, ότι τούτη ή άλλοτριωμένη-άλλοτριώνουσα τόν άνθρωπο κοινωνία δημιουργεί στερήσεις ψυχολογικές και κοινωνικές υστερήσεις, ότι δεν υπάρχουν όράματα, ως εκ τούτου, άτομα που για προσωπικούς λόγους — π.χ. παιδιά διαζευγμένων, άνθρωποι με «ψυχολογικά» προβλήματα όπως λένε, λές και υπάρχουν άνθρωποι χωρίς ψυχολογικά προβλήματα, κ.λπ. — βιώνουν πιά έντονα τήν έλλειψη κοινωνικότητας, ιδανικών,

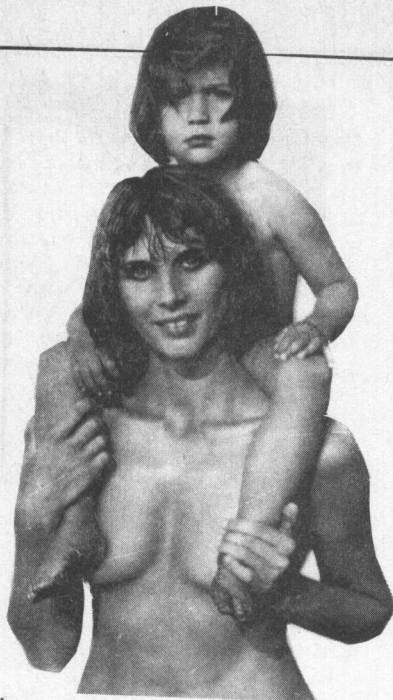
προσπαθούν να βρουν διέξοδο στόν ψυχεδελικό κόσμο τής παραίσθησης, να «τή βρουν» με τά ναρκωτικά στη φαντασίωση, στό απείκασμα ζωής που αυτά δημιουργούν. Σίγουρα όλοι θά πουν ότι, πράγματι, τό ζήτημα είναι κοινωνικό, και οι προοδευτικοί θά προσθέσουν επιπλέον ότι τό παράγουν οι δομές τής κοινωνίας, ότι ή κοινωνία πρέπει να αλλάξει, κι αλλάζοντας θά εξαλειφθεί ή μάστιγα. Άπλοποιώ βάνουσα, αλλά αυτό είναι τό ζουμί, με πολλές παραλλαγές που αντιστοιχούν στις αποχρώσεις τής Άριστερās από τούς σκληροπυρηνικούς τής πάλαι ποτέ «δογματικής» κομμουνιστικής Άριστερās μέχρι τούς Οικολόγους - Έναλλακτικούς και τούς αντιμεξουσιαστές.

Δέν πρέπει ωστόσο να 'μαστε τόσο ικανοποιημένοι προσθέτοντας στους συλλογισμούς μας ότι τό ζήτημα είναι «κοινωνικό», και εδώ πιά δέν με ενδιαφέρουν ούτε τά αντιντρόγκ προγράμματα τής ΕΟΚ ούτε ή κα Κουτσίκου ούτε ό δήμος Άθηναίων που προτρέπει τά παιδιά να κάνουν τρεχάλα τό γύρο τής Άθήνας για να μην τό ρίξουν στα ναρκωτικά.

Τί πάει να πεί, εδώ, «κοινωνικό»; Ότι αυτό τό άνθος του κακού φύεται μέσα στην κοινωνία μας, ότι έχει δυσάρεστες έως άποσαθρωτικές για άτομα και τό σύνολο συνέπειες; Μά τόσο πολύ μακριά πάει ή αναλυτική μας δεινότητα που εκλαμβάνει μία εξωτερική περιγραφή φαινομένων ως εξήγηση του αυτου τους;

Σκόπιμα πιά πάνω έβαλα εντός εισαγωγικών τή λέξη «κοινωνία». Δέν βουλευί αυτή ή κατηγορία γιατί ίσοπεδώνει, άπλοποιεί, γενικεύει, γιατί τελικά βάζει όλους στό ίδιο τσουβάλι, όλες τις ιδεολογίες, όλα τά στρώματα, όλες τις συμπεριφορές, όλα τά άτομα. Έτσι, γενικά, όλοι κοινωνία είμαστε, όλοι μετέχουμε σ' αυτή τήν «άτιμη κοινωνία» του Καζαντζιδη, είμαστε όλοι ένοχοι. Η «κοινωνία» όμως δέν ζει και δέν υπάρχει χωρίς έναν ίστό, χωρίς ιδεολογία που συνεχίζει, αρθρώσει, «τσιμεντάρει», που έλεγε ό Γκράμισι τά έτερόκλητα και έν πολλοίς αντιφατικά της στοιχειά. Θά συμφωνούσαν επίσης οι προοδευτικοί ότι αυτή ή ιδεολογία δέν είναι άλλη από εκείνη τής κυρίαρχης τάξης, τήν άστική. Τί έλεγε ή άστική ιδεολογία για να τσιμεντάρει τις συμπεριφορές των ανθρώπων, για να τις έντάξει φαντασιακά, συμβολικά, και στό τέλος πρακτικά σε ένα πεδίο όπου μπορεί να κυριαρχεί; Ποιό κοινό «δραμα» προσέφερε, κοινό για να 'ναι σεβαστό σε πλούσιους και φτωχούς, άστους κι έπαρχιώτες, εργαζόμενους και ραντιέρηδες;

Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια. Πάνε τώρα δύο τρεις δεκαετίες που οι τότε

νέες γενεές έγραψαν στά παλιά τους παπούτσια και τήν πατρίδα και τή θρησκεία και πάνω απ' όλα τήν οικογένεια. "Αν ό κόσμος μέσα απ' αυτά τρία δόγματα, τίς ήλικές και συμβολικές άξίες πού αντίπροσώπευαν, έβρισκε τήν ψυχική του ασφάλεια, τά άξιακά πρωτόκολλα ζωής και συμπεριφοράς, άν μέσα απ' αυτά βίωνε τίς συγκεκριμένες συνθηκές ύπαρξής του, άν μέσα από τό σύνολο των παραστάσεων και των άναπαραστάσεων τής πραγματικής ζωής πού του προσέφερε τό δόγμα «πατρίς - θρησκεία - οικογένεια», έσωτερικεύοντάς τες, όργωνε και υπέμενε τή δική του ζωή, αυτή ή ένέργεια έξαντλήθηκε. Γιατί οί κοινωνίες είναι, άς πούμε, σάν τίς μηχανές: «δουλεύουν» μέ ιδεολογία όπως οί μηχανές μέ βενζίνη.

Η αντίδραση στό δόγμα άποτυπώθηκε πολύ καθαρά στην όνομαζόμενη «άμφισβήτηση» μέ τίς πολλές παραλλαγές των δεκαετιών του '60 και του '70. Αναδείχθηκαν νέες άξίες, ή ατομικότητα, ή σεξουαλική άπελευθέρωση, ό ένδυματολογικός άντικομορμισμός, ή σχετικοποίηση τής άξίας τής εργασίας, ή άρνηση τής καριέρας, ένα βαθύτερο άντιθρησκευτικό κλίμα, άνθησε ή άμφισβήτηση τής έπιστήμης, τής μεγάλης τέχνης, οί μονογονεϊκές οικογένειες, καταλύθηκαν έμπρακτα προαιώνιες κοινωνικές ιεραρχίες, υπεραξιολογήθηκε ή ατομική παρέα, ή μικροομάδα, σέ αντίθεση πρός τά άντικειμενικά σύνολα (όπως τά κόμματα, τά συνδικάτα, οί όργανώσεις), οί αθθεντίες πάσης φύσεως δέχθηκαν σκληρά πλήγματα, τελετουργίες πού όργανώνονταν γύρω απ' τό χορό και τή μουσική τής λόγιας ή τής λαϊκής παράδοσης άντικαταστάθηκαν από τή μάζα τής συναυλίας και τήν ύποκατάσταση του συγκροτήματος. Θά ήταν μακρύς ό κατάλογος των φαινομένων και των έκφάνσεων

του νέου πνεύματος, ενός πνεύματος ρήξης κι άνταρσίας, πού σκόπευε τήν πατρίδα, τή θρησκεία, τήν οικογένεια.

«ΕΝΑΣ ΑΛΛΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ»

Η άνταρσία δέν έφερε τή ρήξη ούτε τήν άνατροπή. Άφισε όμως στά παιδιά των μαχών τό πτώμα τής Άριστερās πού έπίσης, ως άνατρεπτική πού ήταν —τόν καιρό πού ήταν— από τή δική της μεριά, έβαλλε κατά του δόγματος «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια», αλλά δέν τά κατάφερε νά φέρει στόν κόσμο αυτόν τόν άλλο κόσμο πού εδωγγελιζόταν και χάθηκε στή βανασότητα του ύπαρκτου σοσιαλισμού και τήν άνεκτική μικροπρέπεια τής σοσιαλδημοκρατίας.

Στά παιδιά, όμως, αυτών των περασμένων μαχών, κι από άνθρώπους πού δέν βολεύονταν ούτε απ' τό άστικό δόγμα τής καλβινιστικής, τής καθολικής ή τής όρθόδοξης ύποκρισίας και άστηρότητας ούτε απ' τά δόγματα τής παλαιάς Άριστερās ούτε απ' τά έφήμερα κι έν πολλοίς σχηματικά πετάγματα των Νέων Άριστερών πού έτρεφε ή άμφισβήτηση, έβγαине προοδευτικά ένας «άλλος τρόπος ζωής». Αυτός ό άόριστος, συγκεκριμένος, ά-περίγραπτος, άφατος τελικά «τρόπος ζωής» είναι τό πρόβλημά μας.

Δέν θέλω νά τόν περιγράψω και, πολύ περισσότερο, δέν προτιθέμαι νά τόν αξιολογήσω. Σκέφτομαι μόνο ένα άντικομορμιστικό πνεύμα, πού άκόμη έπιζει ως μαζική συμπεριφορά, καιτοι οί καταβολές του και οί λόγοι πού τόν γέννησαν είναι μακρυνό παρελθόν, άν και μόλις χτεσινό. Τό σχολείο τό βιώνει ως καταπίεση και είναι στό σπίτι πλήξη, βαρύνεται ή γλώσσα του είναι επιφανηματική· γυρίζει στά νησιά τό καλοκαίρι κάτω απ' τ' άρμυρικά, τό χειμώνα στά μάρ, τά βράδυα στά στέκια των πλατειών· φρικάρει· οί «γέροι» του είναι μακρυνοί, ή δουλειά δουλεία· στό δικό του σπίτι, σάν σέ ξενώνα· έντονο τό κυνήγι των ήδονών· έντονότερη ή έπιθυμία για τήν άπελευθέρωση τής έπιθυμίας· ένας ευδαιμονισμός· ή μεγάλη λογοτεχνία, τό βαρύ μυθιστόρημα του Μπαλζάκ και του Ντοστογιέφσκι μένει στά ράφια, τό άστυνομικό περνάει πολύ· ή πολιτική άδιάφορη, μάλλον προοδευτικός, πάντα άντιεξουσιαστής, συχνά άνατρεπτικός και βίαιος· ή παρέα ρευστή, ύδράργυρος· οί πολιτικοί μαλάκες· δέν θέλει προϊκα· δέν παντρεύεται ή, όταν παντρεύεται, χωρίζει μία στίς δύο· τά παιδιά σέ άνταυταρχικό σχολείο· δέν τά ντύνουμε στά μικροαστικά έτοιματζίδικα· μουσική είναι μόνο ή ρόκ, ή ντίσκο· κινηματογράφος μόνο ό πρωτοποριακός, ό ένδοσκοπικός, τά θρίλερ.

Σημεία είναι όλα αυτά, συχνά χωρίς νοήματα. Μιά κουλτούρα. Πού έδράζεται κοινωνικά; Σίγουρα όχι μόνο εκεί πού ύπάρχει ή μεγαλομπουρζουαζία και πολύ λιγότερο όχι εκεί πού βασιλεύει ή φτώχεια. Στά μεσοστρώματα κυρίως άναπτύσσεται αυτή ή κουλτούρα, σύμικτη όπως αυτά, μέ θραύσματα μνήμης απ' τήν έποχή τής «άμφισβήτησης», μέ νέες παραδοχές πού έρχονται από τή γιγαντιαία άντεπίθεση του άστισμού, κυρίως από τή θεαματοποίηση τής ζωής και τό βομβαρδισμό των ΜΜΕ. Μιά κουλτούρα τής στέρησης, τής ύποκατάστασης, των μικροσυγκρούσεων, του τέλους των ιδεολογιών, όπως λένε. Έκεί, όμως, στό τέλος των ιδεολογιών πού δέν έχουν ποτέ τέλος, γεννιέται μία νέα ιδεολογία ατομικιστική και ατομοκεντρική, πού όργανώνει τά άτομα μέ τήν ψευδαίσθηση τής ατομικότητας και τήν παραίσθηση τής ύποκειμενικής έπιλογής.

Αυτός ό «τρόπος ζωής» δέν έχει μέσα του τά στοιχεία τής αυτοανίρεσής του. Μπορεί ίσως, άβριο, νά σαρωθεί από άλλους τρόπους ζωής και ιδεολογίες. Σήμερα εκκρίνεται απ' τούς άδένες του άστισμού πού χτύπησε άμείλικτα τίς συλλογικότητες, τήν πολιτική συμμετοχή, τά άπελευθερωτικά συλλογικά όράματα, πού άτομοποιεί, κατακερματίζει. Η Άριστέρα είναι άνίκανη νά του άντισταθεί γιατί κι αυτή, έξευγενισμένη, πέταξε μαζί μέ τό βρώμικο νερό και τό παιδί. Η Δεξιά, τόν θέλει. Σίγουρο είναι ότι Άριστέρα και Δεξιά, προοδευτικοί και συντηρητικοί, δέν θέλουν τίς συνέπειες. Κανείς δέν μπορεί νά συμβιβασθεί μέ τήν ιδέα ότι τά παιδιά του μπορεί νά καταλήξουν στόν Κορυδαλλό.

Και, λοιπόν, τί γίνεται; Δέν ύπάρχει λύση στό μυστήριο. Σέ μία ναρκωμένη κοινωνία ή τοξικομανία θά άνθει. Άς είμαστε τουλάχιστον λιγότερο βάνουσοι μέ τίς συνέπειες είτε στόν Κορυδαλλό είτε στά Έξάρχεια, είτε μέ τόν έαυτό μας. Στόν Άταρταστο του Κόππολα έλεγε ένας παλαιός των συμμοριών ότι τά ναρκωτικά έδιωξαν τίς συμμορίες. Κάτι ήξερε κι εκείνος και ό Κόππολα. Παραφράζοντας, θά μπορούσαμε νά πούμε:

Κάθε κόβα πού φτιάχνεται ή άκόμα ζει για νά δικαιώνει τους τεχνικούς πολιτικής, άν και άριστερή και από άριστερούς, είναι άνίσχυρη άπέναντι στα ναρκωτικά. Ηθικολογεί.

Κάθε κόβα* πού διαλύεται καταστρέφει ένα άνάχωμα στα ναρκωτικά. Συνθηκολογεί.

* για τούς άμύητους στό ιδίωμα: κομματική όργάνωσης βάσης.

Ποδόσφαιρο σημαίνει πόλεμος

του Ίγνάσιο Ραμονέ

Τούς αγώνες του Μούντιαλ, που τελείωσαν στις 8 Ίουλίου, τούς είδαν πάνω από 15 δισεκατομμύρια τηλεθεατές. Κανένα άλλο γεγονός, οίουδήποτε είδους, δέν αναζωπύρωσε τέτοια πάθη στους κατοίκους αυτού του πλανήτη. Τό θέαμα αυτό ενδιαφέρει επίσης τούς μεγάλους επιχειρηματίες που μετέτρεψαν αυτό τό μαζικό σπόρ σέ άπλό μέσο διαφήμισης. Άλλά, γιά τούς φιλάθλους, τό ποδόσφαιρο είναι κάτι παραπάνω από σπόρ, είναι ή καλύτερη άποκάλυψη τών «άρετων του ξθνους»· κάθε σύγκρουση που βιώνεται μέσα στον παροξυσμό, είναι ένας «τελετουργικός πόλεμος».

«Ο στρατός, ό λαός
μαζί μέ τόν Μαντανί!»

Όγδόντα χιλιάδες θεατές στοιβαγμένοι στό στάδιο του Άλγερίου γιά νά παρακολουθήσουν τόν τελικό του κυπέλλου κραυγάζουν αυτό τό σύνθημα, που δέν έχει καμιά σχέση μέ τό ποδόσφαιρο. Αυτό συνέβη τόν προηγούμενο Άπρίλιο, πρίν από τή μεγάλη διαδήλωση του Ίσλαμικού Μετώπου Σωτηρίας (FIS) και ένώ τά έπίσημα μέσα μαζικής ενημέρωσης έλαχιστοποιοϋσαν τήν έπιτροπή του Άμπασι Μαντανί. Τά μαζικά σπόρ, και ιδιαίτερα τό ποδόσφαιρο, στίς χώρες όπου ή επικοινωνία έλέγχεται από τήν έξουσία, επιτρέπουν νά συσπειρώνονται οι όπαδοί γιά νά εκφράσουν μιά πολιτική θέση. Παρέχουν μιά ευκαιρία στην τηλεόραση νά άπευθύνει στη χώρα ένα άντιμήνυμα.

Στήν Άλγερία, όπως και σέ πολλές άλλες χώρες, ποδόσφαιρο και πολιτική είναι στενάτατα συνδεμένα μεταξύ τους. Πρίν από τήν ανεξαρτησία, τό

FLN είχε τήν έμπνευση νά δημιουργήσει μιά «έθνική ομάδα» από παίκτες που είχαν εγκαταλείψει τήν ομάδα τους στη Γαλλία. Η προσφυγή στό ποδόσφαιρο ως ύποκατάστατο της πολιτικής είναι μιά σταθερά της πολιτικής ζωής στην Άλγερία, πολύ περισσότερο που ή λογσκρισία που είχε έπιβληθεί γιά είκοσι έξι χρόνια από τό κόμμα-κράτος, τροφοδοτούσε κάθε παρέκκλιση. Στήν πρωτεύουσα της Καμπυλίας, τήν Τίξι-Ούζου, ή τοπική ομάδα (JSK) ένσωματώνει τόν βερβερίνικο έθνικισμό· ή υποστήριξη αυτής της ομάδας ίσοδυναμεί μέ τήν κατάπαυση του άπαγορευμένου. Οι εκδηλώσεις μετά τό τέλος κάθε αγώνα—έκδηλώσεις ουσιαστικά πολιτικές—προσλάμβαναν τέτοιο μέγεθος, ώστε τό 1980 οι άρχές άπαίτησαν τήν άλλαγή του όνόματος της ομάδας. Γιά τούς ντόπιους έθνικιστές όμως δέν άλλαξε τίποτα και όλοι γνώριζαν ότι ή νέα ομάδα ήταν ή «έθνική ομάδα» της Καμπυλίας. Τόν περασμένο Μάιο, κατά τή διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας γιά τίς τοπικές εκλογές,

Βερβερίνοι έθνικιστές, έχθρικοί πός τούς Άραβοϊσλαμιστές του Μετώπου Έθνικής Σωτηρίας, ξεδίπλωσαν ένα τεράστιο πανώ στό γήπεδο του Όράν, ένώ τό μάτς μεταδιδόταν από τήν τηλεόραση, όπου όλη ή Άλγερία μπορούσε νά διαβάσει: «Ζήτω ή Ένωση της μαγκρεπίνικης Καμπυλίας» (ήταν γραμμένο γαλλικά, άραβικά και στα Ταμαλίγκ). Ό λόγος ήταν ότι κυκλοφορούσε ή φήμη πώς τό Μέτωπο ήταν έναντίον του ποδοσφαίρου κι ότι ένα από τά πρώτα μέτρα που θά 'παιρνε τό κόμμα στό Μαντανί θά ήταν ή άπαγόρευση του ποδοσφαίρου.

Ένισχυτής των έθνικών παθών

Αυτές οι φήμες βασίζονταν στη στάση που είχε υιοθετήσει ή ισλαμική επανάσταση στό Ίράν άπέναντι στό ποδόσφαιρο. Ήδη τό 1979, πράγματι, ό ιμάμης Χομεϊνί δήλωνε: «Τό παιχνίδι άπαγορεύεται έστω και άν είναι διασκεδαστικό». Άμεση συνέπεια ήταν ή άπαγόρευση του μπόξ και του σκακιού, καθώς και της κολύμβησης, επειδή οι άθλητές εμφανίζονται αρκετά γυμνοί. Μία επαναστατική έπιτροπή θεώρησε ακόμα σκόπιμο νά άποχρεώσει τούς ποδοσφαιριστές νά φορούν παντελόνι αντί γιά σόρτς. Πολύ γρήγορα όμως τό καθεστώς (που άπαγορεύει στίς γυναίκες νά πηγαίνουν στό γήπεδο) άποχρεώθηκε νά δεχθεί τή μεγάλη λαϊκότητα αυτού του άθλήματος, χωρίς νά πάψει νά δυσπιστεί άπέναντί του. Πόσο μάλλον που τά γήπεδα διευκολύνουν τίς εκδηλώσεις διαμαρτυρίας. «Στίς άρχές της δεκαετίας του '80», σύμφωνα μέ όσα άποκάλυψε ό παλιός άρχηγός της ιρανικής ομάδας, «πολλοί αγώνες κατέληγαν σέ διαδηλώσεις. Οι άνθρωποι, έπωφελού-

μενοι τής άνωθυμίας του πλήθους, διαδύλωναν τήν αντίθεσή τους στον Χομεινί¹.

Άλλά και σε άλλες χώρες τό ποδόσφαιρο δίνει τήν εύκαιρία γιά τήν έκρηξη κοινωνικών αντίδράσεων. Γιά παράδειγμα στην Κίνα, όπου τά έπεισόδια είναι συχνά. Τόν Μάιο του 1988, μιά βίαιη διαδήλωση προκάλεσε τεράστιες ζημιές (καταστροφή άστυνομικών τμημάτων, φωτιές σε όλόκληρες συνοικίες) στην πόλη Νανσόνγκ τής έπαρχίας Σιχουάν, έπειτα από έναν ποδοσφαιρικό άγώνα. Οί διαδηλωτές, νέοί άνεργοι, εξέφραζαν τή λαϊκή δυσαρέσκεια στις άνισότητες πού προκάλεσαν οί μεταρρυθμίσεις.

Άν, ως προς κάποια χαρακτηριστικά, τό ποδόσφαιρο λειτουργεί έκτονωτικά ως προς τά κοινωνικά προβλήματα και, φαίνεται, ως σύγχρονο ύποκατάστατο τής θρησκείας², παραμένει έντούτοις θεμελιακά ένας ένισχυτής των έθνικών παθών. Κατά ένα μέρος οί παίκτες ένσωματώνουν τις «ἀρετές του έθνους» — τήν άρρενωπότητα, τή νομιμοφροσύνη, τήν πίστη, τό πνεύμα τής θυσίας, τήν ένταξη στην κοινότητα και ο άγώνας — πραγματικό δράμα θυσίας — είναι καθεαυτός μιά από τις σπάνιες εύκαιρίες όπου εκφράζεται συλλογικά ένα κοινό μορφωτικό έλάχιστο, πού σφραγίζει τήν ένταξη σε μιά κοινότητα με τις ἀρετές πού προσωποποιούν οί παίκτες³. Τό ποδόσφαιρο γίνεται καθρέφτης των κοινωνιών μας. «Ο τίτλος του πρωταθλητή», έπισημαίνει μιά έκθεση τής ΕΟΚ, «δέν κατακτάται μόνο από μιά ομάδα, αλλά από μιά κοινωνία τής όποιος αποτελεί μέρος. Η συλλογικότητα προβάλλεται έτσι στην ομάδα και άποθέτει σε αυτή τις έλπίδες της γιά κατάκτηση, τήν ενεργητικότητά της γιά τή νίκη, αλλά και τις προσωπικές άπωθήσεις της, καθώς και τήν επιθετικότητά της⁴. Τό ποδόσφαιρο έννοει λοιπόν όλες τις μυθικές επενδύσεις, τις φανταστικές προβολές και τούς πατριωτικούς φανατισμούς. «Συνεισφέρει στη διατήρηση ενός ύπολειμματικού έθνικισμού», γράφει ο ιστορικός Πιέρ Μιλζά, «δίνοντας τόπο σε σκληρές και εφήμερες ώθήσεις του σωβινιστικού πάθους κατά τή διάρκεια μεγάλων διεθνών συγκρούσεων⁵.

Έτσι, κάθε σύγκρουση παίρνει τά φαινομενικά χαρακτηριστικά ενός τελετουργικού πολέμου με επικλήσεις έθνικών άρχηγών κρατών, καθώς και προσφυγή σε μεταφορές πολεμικού τύπου: «επίθεση», «άμυνα», «κατάκτηση», «άρχηγος», «έδαφος», «τακτική», «νίκη»... «Ένας καλός ποδοσφαιρικός άγώνας θεμελιώνεται πάνω στις μεγάλες άρχές τής στρατηγικής», δηλώνει ο Χένρυ Κίσιινγκερ. «Είναι πασίγνωστο ότι ή δυτικογερμανική ομάδα σχεδιάζει τούς άγώνες της

όπως τό γερμανικό έπιτελείο σχεδίαζε τις επιθέσεις του, φροντίζοντας δηλαδή και τήν παραμικρή λεπτομέρεια⁶. Οί τέτοιου είδους συσχετισμοί είναι άναριθμητοι. Άς θυμηθούμε τή θέση του Άμερικανού προέδρου Τζέραλντ Φόρντ — «μιά άθλητική επιτυχία μπορεί νά ύπηρετήσει ένα έθνος όσο και μιά στρατιωτική» — ή τήν πρόσφατη δήλωση του παίκτη του Καμερούν, του Ροζέ Μιλζά, πού πέτυχε δύο γκόλ στον άγώνα τής ομάδας του με τή Ρουμανία — «είμαι ένας έπίσημος άναπληρωματικός, περήφανος πού ύπηρετώ τή χώρα μου εδώ και είκοσι χρόνια». Άς προσέξουμε άκόμα τις δηλώσεις του Ζοζέ Ναζαζί, αυτού του θρυλικού Ούρουγουανού παίκτη, πού ή ομάδα του έχει κατακτήσει δύο φορές τό παγκόσμιο κύπελλο: «Η έθνική ομάδα είναι ή ίδια ή πατρίδα» ή τή δήλωση του Ογγυρου Κόσις γιά τήν ιδιαίτερα σκληρή συμπεριφορά των αντίπαλων: «Αυτοί δέν ήταν ποδοσφαιριστές, αλλά στρατιώτες πού υπεράσπιζαν τήν πατρίδα τους μέχρι θάνατου⁷.

Τό πρώτο καθεστώς πού έκανε τό ποδόσφαιρο εργαλείο ήταν τό φασιστικό καθεστώς του Μπενίτο Μουσσολίνι. Τό 1934, ή Ίταλία όργάνωσε τό δεύτερο παγκόσμιο κύπελλο (και τό κέρδισε), παρέχοντάς της τήν εύκαιρία γιά μιά προπαγάνδα χωρίς προηγούμενο στην ιστορία, πριν από τή διοργάνωση των Όλυμπιακών άγώνων στο Βερολίνο από τή χιτλερική Γερμανία τό 1936. Οί φασίστες θεωρούσαν ότι τό ποδόσφαιρο επιτρέπει τή συγκέντρωση «τεράστιου πλήθους σε έναν χώρο πού επιδέχεται σκηνοθεσία, άσκώντας πάνω του μιά ισχυρή πίεση και τροφοδοτώντας τά έθνικιστικά ένστικτα των μαζών⁸. Ο Μουσσολίνι ήταν ο πρώτος πού άποκάλεσε τούς ποδοσφαιριστές τής Ιταλικής ομάδας «στρατιώτες στην ύπηρεσία του έθνικού χρέους».

Στήν Ίσπανία, τό καθεστώς του Φράνκο και σε αυτό τό σημείο προσπάθησε νά μιμηθεί τή φασιστική Ίταλία. Συγκρούσθηκε όμως με τούς τοπικούς έθνικισμούς (βασκικό, καταλανικό, γαλιτικό), οί όποιοι χρησιμοποιήσαν τό ποδόσφαιρο γιά λογαριασμό τους. Η ομάδα του Μπιλμπάο, ή Άτλέτικο Μπιλμπάο (πού υπό τό φρανκικό καθεστώς θά κρατήσει μόνο τό Άτλέτικο) έγινε έπίσημα ή βασική «έθνική ομάδα» και στις τάξεις της έχει μόνο Βάσκους. Τό νά πηγαινε κάποιος στο γήπεδο, παρ' όλα τά έμπόδια, και νά ύποστηρίξει τήν Άτλέτικο εκείνη τήν περίοδο ήταν μιά μορφή έπιβεβαίωσης του έθνικισμού του.

Τό ίδιο συνέβαινε και στην Καταλώνα με τήν ομάδα τής Μπαρτσελόνα, καθώς και στη Γαλικία με τήν Κέλταντέ Βίγκο, τής όποιος οί παίκτες φορούσαν στολές με τά χρώματα τής

άπαγορευμένης γαλικινής σημαίας (μπλέ, γαλάζιο και λευκό). Κάτω από τή φαινομενικότητα ενός ειρηνικού και συγκεντρωτικού κράτους, ή Ίσπανία παρέμενε μιά πολυεθνική χώρα και κάθε Κυριακή στα γήπεδα έρχονταν άντιμέτωποι και συγκρούονταν οί διάφοροι τοπικοί πατριωτισμοί.

Μιά άρκετά παρόμοια κατάσταση ύπήρχε στη Σοβιετική Ένωση και σε κάποιες Άνατολικές χώρες. Όσοι παρακολουθούσαν τήν εξέλιξη του ποδοσφαίρου στη Σοβιετική Ένωση δέν εξέπλάγησαν από τή σημερινή έκρηξη των έθνικισμών. Συχνές ήταν οί βίαιες έθνικιστικές συγκρούσεις, όταν ομάδες από διαφορετικές δημοκρατίες έδιναν έναν ποδοσφαιρικό άγώνα. Οί ποδοσφαιρικές συναντήσεις κυρίως ανάμεσα στη Σπάρτακ Μόσχας με τή Δυναμό του Τριπλίσι ή τή Δυναμό Κιέβου⁹ κατέληγαν μετά τόν άγώνα¹⁰ σε συγκρούσεις και διαδηλώσεις. Μια από τις πρώτες αποφάσεις πού έλαβε ή Λιθουανία μετά τή διακήρυξη άνεξαρτησίας της ήταν ή άποσυρση των ομάδων της από τή σοβιετική ποδοσφαιρική όμοσπονδία. Πράγμα πού μόλις έκανε και ή Γεωργία, πού έλπίζει νά διοργανώσει τοπικό πρωτάθλημα και κύπελλο και νά ένταχθεί άπευθείας στη διεθνή ποδοσφαιρική όμοσπονδία (FIFA)¹¹.

Τέτοιου είδους προβλήματα υπάρχουν και στη Γιουγκοσλαβία. Τά πολιτικά μίση και τά έθνικιστικά πάθη δίνουν και παίρνουν στα γήπεδα¹². Στις 13 του περασμένου Μαΐου στο Ζάγκρεμπ (Κροατία), στον άγώνα τής τοπικής Δυναμό με τόν Έρυθρό Άστέρ Βελγγραδίου (Σερβία), προηγήθηκαν μεγάλες διεθνικές συγκρούσεις (61 τραυματίες, από τούς όποιους 21 άστυνομικοί), πού ήταν άποτέλεσμα

1. *Le Monde*, 4 Février 1989.
2. Marc Auge, *Football, de l'histoire sociale a l'anthropologie religieuse*, in *Le Debat*, no 19, Février 1982.
3. Alain Hayot et Christian Mariottini, *La passion pour le football a Marseille et a Turin*, in *Terrain*, no 8, Avril 1987.
4. *Documents de seance*, no A2 — 21587, 12 Novembre 1987.
5. Pierre Milza, *Le football italien*, in *Vingtieme siecle*, no 26, Avril-Juin 1990.
6. Henry Kissinger, *Voici le match des nations*, in *Paris-Match*, 21 Juin 1990.
7. *El Pais*, Madrid, 11 Juin 1990.
8. Pierre Milza, *op.cit.*, p. 54.
9. Δυναμό είναι τό δνομα των ομάδων του ύπουργείου Έσωτερικών, ένω Έρυθρός Άστέρας του ύπουργείου Άμυνας.
10. *Le Monde*, 20 Avril 1989.
11. *Le Monde*, 14 Mars 1990.
12. Paul Yankovitch, *Nationalisme, sport et histoire en Yougoslavie*, *Le Monde*, 4 Novembre 1985.

της έκλογικής νίκης του τοπικού εθνικιστικού κόμματος, της Κροατικής Δημοκρατικής Ένωσης (CDC), που καθοδηγείτο από τον παλιό στρατηγό Φράντζο Τουρτζμάν, γνωστό για τον αντισερβικό σφωβινισμό του.

Αλλά και στην Τσεχοσλοβακία οι Σλοβάκοι ύποστηρικτές της Σλόβαν Μπρατισλάβα και οι Τσέχοι όπαδοί της Σπάρτα Πράγας συγκρούονται κανονικά, στη βάση εθνικιστικών ανταγωνισμών.

Έτσι, το ποδόσφαιρο αναδεικνύει σε σημείο παροξυσμού τις εθνικιστικές κρίσεις και όλο και περισσότερο κατακτά έδαφος η ιδέα ότι η εθνική ομάδα είναι σημαντικό στοιχείο για την ανεξαρτησία ενός κράτους-έθνους, είναι κάτοχος μιας τεράστιας συμβολικής επένδυσης και συνθέτει τις «μεγάλες πατριωτικές αρετές». Αυτός είναι εξάλλου ο λόγος αυτής της μυθικής ισότητας (ένα έθνος, μία ομάδα), που επιτρέπει στη Λιθουανία, τη Γεωργία, τη Σλοβακία ή την Κροατία να ελπίζουν ότι μπορούν να οργανώσουν τη δική τους εθνική ομάδα, όπως ο ίδιος είναι ο λόγος που η Δυτική και η Ανατολική Γερμανία αποφάσισαν να συγχωνεύσουν τις εθνικές τους ομάδες.

Στις ζώνες των ένδημικών συγκρούσεων ή των πολέμων, το ποδόσφαιρο έπειδή κινητοποιεί τά πλήθη και εξαργυρώνει τά πάθη, αντανακλά πιστά τη βία των ανταγωνισμών. Στο Ισραήλ, για παράδειγμα, οι μεγάλες ομάδες είναι ύποκαταστήματα των πολιτικών κομμάτων: Η ομάδα Μπετάρ έξαρτάται από τό Χερουτ (εθνικιστική δεξιά), η Μακκαμπί από τό Φιλελεύθερο κόμμα, η Χαποέλ από τό εργατικό κίνημα και η Έλιτζούρ από τούς θρησκευτικούς, και μόνο στά βόρεια της χώρας (Γαλιλαία) οι ομάδες κυριαρχούνται από Άραβες. Στά κατεχόμενα (Γάζα και Ύπεριορδανία) οι ποδοσφαιρικές συναντήσεις απαγορεύτηκαν από τό ξέσπασμα ήδη της Ίντιφάντα, έπειδή οι άρχες φοβόντουσαν ένδεχόμενες συγκρούσεις μετά τό τέλος των άγωνων. Η Όργάνωση για τήν Άπελευθέρωση της Παλαιστίνης δημιούργησε —ήδη από τό 1964— μία «εθνική ομάδα» της Παλαιστίνης, που δίνει παιχνίδια στο έξωτερικό, όπως είχε κάνει τό άλγερινικό FLN. Πόσο μάλλον που τό παλαιστινιακό ποδόσφαιρο είναι παλιό και η ομάδα της Παλαιστίνης συμμετείχε στο παγκόσμιο κύπελλο του 1934, πριν άκόμα θεμελιωθεί τό κράτος του Ισραήλ.

Άλλος τόπος όπου έκδηλώνεται η κρίση είναι η Βόρεια Ίρλανδία. Τό θρησκευτικό σχίσμα ανάμεσα στους καθολικούς και τούς προτεστάντες που κυριαρχεί στην πολιτική ζωή αντανακλάται και στά γήπεδα. Η ομάδα του Μπέλφαστ, η Λίντφλντ, όπου «διοίκηση, παίκτες και όπαδοί είναι

αποκλειστικά προτεστάντες», άπαγορεύεται νά άντιμετωπίσει, για λόγους άσφαλείας, τή μοναδική καθολική ομάδα της πόλης, τήν Κλίφτονβιλ, στο γήπεδό της, γιατί αυτό βρίσκεται στο έδαφος των καθολικών. Οι δύο μεταξύ τους άγώνες διεξάγονται, κάτω από ισχυρά μέτρα άσφαλείας, σε ούδέτερο γήπεδο, στο Ούνδσορ Πάρκ.

Η θρησκευτική αυτή άντίθεση ανάμεσα σε καθολικούς και προτεστάντες είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του βρετανικού ποδοσφαίρου. Τήν άντίθεση αυτή τή συναντάμε και στην Σκωτία και στην Άγγλία και είναι αυτή που προκαλεί μεγάλες έχθρότητες, που κατά ένα μέρος βρίσκονται στην βάση του χουλιγκανισμού¹³. Έτσι στην Γλασκώβη, οι άγώνες ανάμεσα στην καθολική Σέλτικ και τήν προτεσταντική Ρέντζερς καταλήγουν σχεδόν πάντα σε άκρότατες και βίαιες έκδηλώσεις (έξήντα ξι θάνατοι και έκατό τραυματίες στις 2 Ίανουαρίου 1971). Στο Λίβερπουλ οι συναντήσεις ανάμεσα στην προτεσταντική Λίβερπουλ και τήν τοπική καθολική Έβερτον τελειώνουν παραδοσιακά με παρόμοιες έκδηλώσεις.

Τό λαϊκό ντελίριο μέχρι τό παράλογο

Συγκρίσιμες με αυτές τις έκδηλώσεις είναι και αυτές που συνοδεύουν τούς άγώνες ανάμεσα στις εθνικές βρετανικές ομάδες. Τό Ήνωμένο Βασίλειο είναι η μόνη χώρα στον κόσμο που κατόρθωσε νά συμμετέχει στην FIFA με τέσσερις ομάδες (Βόρεια Ίρλανδία, Σκωτία, Ουαλία και Άγγλία) αντιπροσωπεύοντας ένα μόνο κράτος¹⁴. Ίδιαίτερα οι «φιλικές» συναντήσεις ανάμεσα στην Άγγλία και τή Σκωτία τελειώνουν με βίαιες συγκρούσεις (ένας θάνατος και ένενήντα τραυματίες στις 21 Μαΐου 1988). Οι Άγγλοι όπαδοί φέρουν όλη τήν υπερεθνικιστική πανοπλία της άκρας Δεξιάς —άπό τό μπουλντόγκ, ζωική μασκώτ των υπερεθνικιστών, ως τή βρετανική σημαία (που δέν είναι αυτή της Άγγλίας) και τά πολεμικά τραγούδια— και άρκετοί είναι δραστήρια μέλη του Έθνικού Μετώπου¹⁵.

Στό έσωτερικό τους γεννήθηκε τό φαινόμενο σκίνχεντς και έπεκτάθηκε σιγά σιγά στην Εύρώπη, όπου γύρω από όρισμένες εθνικές ομάδες βρίσκουμε τήν ίδια γοητεία για τή βία, για σφωβινιστικά και ρατσιστικά θέματα, όπως και για τις ναζιστικές ιδέες.

Άπό αυτό τό πλαίσιο δέν ξεφεύγει και ο ύπόλοιπος κόσμος. Στην Κεντρική Άμερική, τον Ίούνιο του 1969, από άφορμή ενός άγώνα ανάμεσα στο Έλ Σαλβαντόρ και τήν Όνδούρα,

προκλήθηκε ρήξη στις διπλωματικές σχέσεις τους και επέμβαση του στρατού του Σαλβαντόρ στο έδαφος της Όνδούρας. Στη Λίμα, στις 23 Μαΐου 1964, ένα άκυρωμένο γκολ στον άγώνα Περού - Άργεντινής προκάλεσε γενική συμπλοκή, όπου εκφράστηκαν η έχθρότητα και οι εθνικιστικοί άνταγωνισμοί. Άπολογισμός: τριακόσιοι έικοσι νεκροί και πάνω από χίλιοι τραυματίες...

Ταυτίζοντας μία ποδοσφαιρική ομάδα με ένα έθνος πολλαπλασιάζονται οι άντιθέσεις, που εξαγριώνονται από τό λαϊκό ντελίριο και από τά μέσα μαζικής ενημέρωσης, άγγίζοντας τό παράλογο.

Δέν παίζουν για τό παιχνίδι, αλλά για νά κερδίσουν. Τό ποδόσφαιρο ίκανοποιεί έτσι τή διεστραμμένη έπιθυμία έπίθεσης κατά του έχθρου ή νά όρυσθεί καλύτερα η έθνική ταυτότητα. Τό μίσος για τό μίσος προστίθεται στην άποστροφή, χωρίς λόγο και αίτια. Για τήν αναθέρμανση, συχνά, μιας νεκρής ιδέας για τό έθνος.

13. Patrick Mignon, "Supporters et hooligans en Grande Bretagne depuis 1871", in *Notre Histoire*, pp. 37 à 47.

14. Στους Όλυμπιακούς άγώνες η Βρετανία συμμετέχει με μία αντιπροσωπεία, ίδου ένας επιπλέον λόγος που υπογραμμίζει τήν εθνικιστική διάσταση του ποδοσφαίρου.

15. John Williams, Eric Dunning et Patrick Murphy, *Hooligans Abroad*, Routledge, Londres, 1984.

Μετάφραση: Α.Π.
Δημοσιεύθηκε στον
Monde Diplomatique,
Ίούλιος 1990

σημειώσεις

Βήρων Λεοντάσης: Έπανόστασι και όραμα — *Γεφ. Ανικαρδόπολης*: Ρομανός, η περι της ταμπάκας — σημειώσεις: Άλ. Ίανόρος Μπάρας.

Μάριος Μαρκιάδης: Προσωπογραφία — Ήρακλής Δ. Λογοθέτης: Γλωσσολογία, η λόγος άλλης — Μάριος Μέσος: Ο μεσοπόλεμος της ποιήτριας Άνθούλας Σταθοπούλου-Βαρσοπούλου — Τάσος Πορφύρας: Τά ποιήματα της τελευταίας σελίδας.

Στέφανος Ροζάνης: Λόγος είσαγωγικός σε μία σύζηση — Μάριος Μαρκιάδης: Η μαγανεία του Βεβίλου — Βήρων Λεοντάσης: Γραφή και Βιβλίο — Γιάννης Πατάσης: Η γλώσσα της λογοτεχνίας στην έκπαίδευση.

35

ΙΟΥΝΙΟΣ 1990

Δημοτικές εκλογές

*τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων
ἀναμένεται νέα νίκη*

Παρά τήν ἀνομβρία καί τή λειψυδρία, τό νέφος καί τή νεφοπληξία, τή ζέστη καί τή θερμοπληξία, τίς πυρκαγιές, τόν ἀπεργιακό πυρετό καί τίς θερμές ἀντιπαραθέσεις κυβέρνησης κι ἐργαζομένων, ἡ κομματική κινητικότητα γιά τίς δημοτικές ἐκλογές τοῦ Ὀκτωβρίου παραμένει ἔντονη, ἀνεπηρέαστη καί ἀπτόητη μπρός στά συμβαίοντα στή φύση καί τήν κοινωνία.

τοῦ
Σταύρου Λιβαδά

Οἱ κ. Παπανδρέου καί Φλωράκης φαίνεται νά ἐκτίμησαν πῶς δέν ἔχουν καί πολλά νά συνεισφέρουν στήν ἀντιμετώπιση τῶν φυσικῶν καί κοινωνικῶν ἀντιξοοτήτων, ξόδεψαν τά ὑδάτινα ἀποθέματά τους στήν κατάσβεση τῶν ἀπεργιακῶν κινητοποιήσεων, ἔριξαν πέτρα πίσω τους (σύν τοῖς ἄλλοις καί ὡς ταφόπετρα σέ ὄσες θεωρητικές, ιδεολογικές, πολιτικές καί δικαστικές διαμάχες τούς χώρισαν στό πρόσφατο παρελθόν) καί, μέ χειραψίες καί χαμόγελα, ἐγκαινίασαν τή νέα περίοδο σχέσεων. Νέα κατάσταση, νέα καθήκοντα καί, ὡς ἐκ τούτου, ἀναβίωσαν καταδικασμένες ἐκατέρωθεν καί στήν κοινή συνείδηση «στρατηγικές» τοῦ παρελθόντος: «συσπείρωση καί ἐνότητα τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων» γιά ν' ἀντιμετωπιστεῖ ἡ Δεξιά.

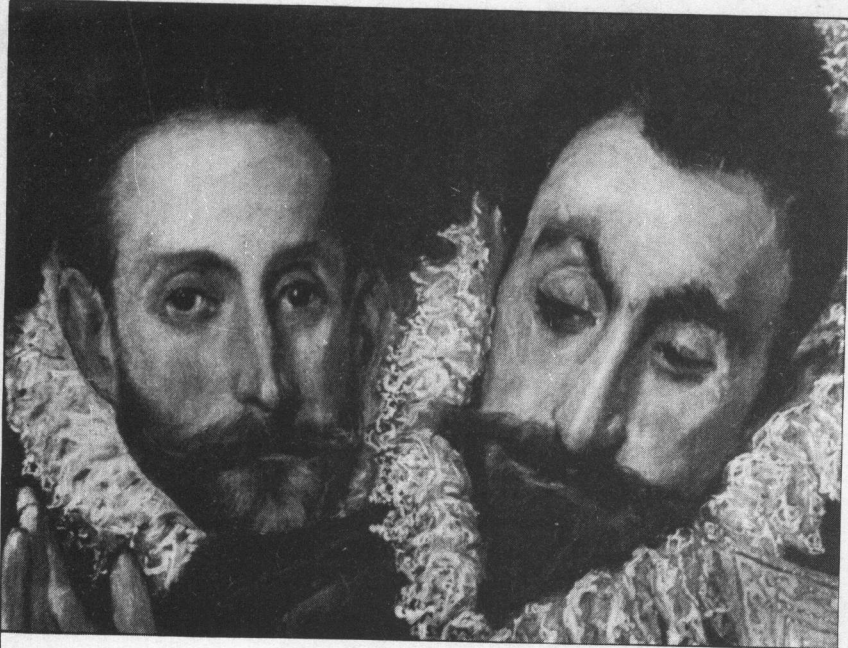
Η «ΕΝΟΤΗΤΑ»

Πρῶτο καί κρίσιμο πεδίο ἐφαρμογῆς τῆς «ρετρό» στρατηγικῆς οἱ δημοτικές ἐκλογές, διότι δέν προσφέρονταν ὡς ὀδηγός πρακτικῆς στίς πρόσφατες ἐργατικές κινητοποιήσεις. Ἰδιομορφία αὐτῆς τῆς στρατηγικῆς εἶναι ὅτι ἀποδίδει κυρίως στό πολιτικό ἐπίπεδο, γιά τήν ἀκρίβεια καταναλί-

σκει κοινωνική δυναμική γιά ν' ἀποδώσει πολιτικά ἀποτελέσματα. Στίς δημοτικές ἐκλογές, μάχη κατ' ἐξοχήν πολιτική, ἐνδεχόμενη ἤττα τῆς Ν.Δ. κλονίζει τήν κυβέρνηση, οἰκοδομεῖ ἀναγκαῖες προϋποθέσεις καί δημιουργεῖ βάσιμες ἐλπίδες γιά νέες βουλευτικές ἐκλογές καί τότε... βλέπουμε.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό κυβερνῶν κόμμα ἀντιλαμβάνεται τούς κινδύνους, σέ μιά στιγμή μάλιστα πού στήνει τίς βάσεις μακρόχρονης κυριαρχίας του: ὑπογράφει τίς βάσεις, δίνει κάρτα ἀπεριορίστων ἀεροπορικῶν διαδρομῶν στόν πρωθυπουργό του γιά νά περάσει τίς «διεθνεῖς ἐξετάσεις», καί κάνει γενική κινητοποίηση τῶν σωμάτων ἀσφαλείας γιά νά διασφαλίσει τήν ἀσφάλεια καί τήν τάξη στίς ἐδῶ ἐξετάσεις, μετατρέπει τό «χριστιανό» κ. Κούβελα σέ ἀμοραλιστή ἐκλογομάγειρο καί ἐμπροσθοφύλακα τρομοκρατικῆς κρούσεως, ἄριστο μαθητή τῆς κουτσογιωργικῆς σχολῆς, μεταμορφώνει τόν εὐτραφή καί «μπουλντόζα» κ. Ἐβερτ σέ εὐέλικοτο χορευτή πού ζαλίζει μέ τίς «κατριβάνειες» προτάσεις του τήν ἀντιπολίτευση, ἐνῶ, ταυτόχρονα, διασφαλίζει τή συνεχή ροή πρὸς τούς λίγους τοῦ κοινωνικοῦ πλεονάσματος καί τῆς ἐν γένει ὕλης, θεσμοθετώντας ἀντίστοιχες «ἀναπτυξιακές» — γιά ὑπανάπτυκτους — ρυθμίσεις, μέ νομοσχέδια ἐφ' ὅλης τῆς σχετικῆς ὕλης.

Μέσα σ' αὐτό τό πλαίσιο, κατά τό ὁποῖο ἡ λίαν προσφάτως λησμονηθεῖσα συναίνεση

αναβρίσκει —έστω σιωπηρῶς— περιεχόμενο, καθώς ὄλοι συναινοῦν πὼς ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὴν πολιτικὴ καὶ τὴν κοινωνία πραγματοποιεῖται μόνο μέσω καὶ διὰ τῆς ἐξουσίας, εἶναι μοιραῖο στὶς δημοτικές ἐκλογές τὰ προβλήματα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης νὰ γενικευθοῦν στὶς ἐναλλακτικές λύσεις καὶ τίς κόντρες γιὰ τὸν Μίμη, τοὺς Στέλιους, τὸν Θόδωρο, τὸν Ἄντωνάκη ἢ τὴ Μελίνα.

Ἄπο μιά ἀποψη αὐτὴ ἡ «μετεξέλιξη» καὶ «ἀναβάθμιση», ταυτόχρονα, τῶν σχετικῶν μέ τὴν Αὐτοδιοίκηση προβλημάτων βολεῦει περισσότερο γιατί, ὅπως καὶ νὰ τὸ κάνουμε, παρ' ὄλο πού οἱ πλείστοι τῶν προαναφερθέντων εἶναι ἐξασκημένοι νὰ γλυστροῦν ὡς χέλια καὶ νὰ μεταμορφώνονται ὡς χαμαιλέοντες, πῖο εὐκόλα, σέ τελευταία ἀνάλυση, «κουμαντάρονται» ἀπὸ τίς ἀβίωτες πόλεις καὶ τὸ νέφος, τὴν ἀπίσχυανση τῆς ὑπαίθρου καὶ τὴν ἀστυφιλία, τὴν ἐκχύμωση τῆς περιφέρειας καὶ τὴν ὑπερτροφία τῆς πρωτεύουσας.

Βλέπετε, στὶς μέρες μας, οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ κοινωνικὴ πρόοδος, δημοκρατία κι ἐλευθερία, κατὰ τὸ κυρίαρχο κοινωνικὸ πρότυπο, προϋποθέτουν τὴ συγκέντρωση καὶ συγκεντροποίηση τῆς ἐξουσίας σέ ὑπερκρατικά καὶ ὑπερεθνικά πεδία. Τὰ πολλά κέντρα δημιουργοῦν ἀρρυθμίες, οἱ πολλές περιφέρειες ὑπὸ ἐνιαῖο κέντρο διασφαλίζουν τὴ γενικευμένη ἁρμονία. Καὶ αὐτὸ ὄλοι τὸ ἀποδέχονται καὶ συναινοῦν.

ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ

Σέ αὐτές λοιπόν τίς ἐγχώριες καὶ διεθνεῖς συνθηκὲς συγκλινουσῶν ἀντιλήψεων καὶ πρακτικῶν ἢ, μέ μιά διαφορετικὴ ἀνάγνω-

ση, σ' αὐτὴ τὴν εὐτυχή συγκυρία κατὰ τὴν ὁποία μειώνεται τὸ εὖρος τῆς ψαλίδας μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξης, θά διεξαχθοῦν καὶ οἱ δημοτικές ἐκλογές καί, ἀναλόγως, θά ἀντιμετωπισθοῦν καὶ τὰ σχετικὰ μέ τὸ θεσμό καὶ τὸ περιεχόμενό του ζητήματα. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ γιὰ τὴν ἄρση κάθε παρεξηγήσεως, μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν ἐπιμέρους διαφορές στοῦ θέματος μεταξὺ τῶν βασικῶν ἀντιπάλων, ὥστόσο διαπιστώνεται μιά σύγκλιση, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ σκοπιά τῆς πρακτικῆς, ἡ ὁποία κυρίως καθορίζει καὶ τὰ ἀποτελέσματα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο, ἡ πασοκικὴ ὀκταετία ἐξαντλήθηκε κατὰ κύριο λόγο στὴ θεραπεία θεσμικῶν δυσλειτουργιῶν, οἱ ὁποῖες δέν ἐπέτρεπαν ἀποφάσεις καὶ ἐπιλογές τοῦ κέντρου νὰ ὑλοποιῶνται στὴν περιφέρεια. Οἱ περιφερειακοὶ μηχανισμοὶ καὶ οἱ μηχανισμοὶ τῆς αὐτοδιοίκησης τονώθηκαν τόσο ὥστε νὰ ὑλοποιῶνται καλύτερα ἀποφάσεις, νὰ γίνονται γρηγορότερα καὶ ταχύτερα ἔργα, ἀλλὰ νὰ μὴ διαταράσσεται ἡ παραδοσιακὴ ἀντίληψη τοῦ κράτους, στὴν κορυφὴ τοῦ ὁποίου κινοῦνται οἱ ἐξουσίες καὶ οἱ κατευθύνσεις. Νέοι θεσμοὶ εἰσήχθησαν, ἀλλὰ μόνο τόσοι καὶ τόσο ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται καὶ μόνον ἡ διευρυμένη ἀναπαραγωγή τῶν μηχανισμῶν τοῦ Κινήματος, μέ ἄλλες περισσότερο νομιμοποιημένες μορφές καὶ στοῦ ἐπίπεδο τοῦ κράτους (βλέπε π.χ. νομαρχιακὰ συμβούλια, ὅπου οἱ ἐκπρόσωποι τῶν «κοινωνικῶν φορέων», ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀντίστοιχοι «κλαδικάριοι», ἀποφάσιζαν περιφερειακῶς ὑὸ τὸ βλέμμα καὶ τὴν σπάθη τοῦ ἀντίστοιχου κομματικοῦ ἐκπροσώπου-νομάρχου).

Ἡ περίοδος τῶν οἰκουμεικῶν ὑπῆρξε πολὺ σύντομος καὶ δέν «πρόκαναν» τότε οἱ ἄνθρωποι τοῦ Συνασπισμοῦ νὰ δώσουν ἀποτελεσματικὴ λύση στοῦ σχετικὸ πρόβλημα. Κάτι οἱ προετοιμασίες καὶ οἱ παραστάσεις περινοῦν σώου τῆς καθάρσεως, κάτι οἱ προετοιμασίες τῶν φετινῶν τηλεοπτικῶν σήριαλ καθάρσεως μέ μαζικὴ καὶ εὐχάριστη κατανάλωση Ἰθνασοπουλείου καλαμποκιοῦ καί, ὅπωςδῆποτε, ἡ προτεραιότητα τὴν ὁποία ὀρθῶς ἔδωσαν στὴν πραγματοποίηση τῆς «ἐπανάστασης τῶν δικαστικῶν κωδίκων» καὶ τοῦ «λαϊκοῦ ἐλέγχου» στὶς διοικήσεις τῶν Ὄργανισμῶν (γιὰ νὰ μπορεῖ σήμερα νὰ ἀθωώνεται ὁ κ. Νάτσιουτζικ καὶ νὰ διορίζεται ἀπὸ τὴ Βουλὴ διοικητὴς τῆς Ἄγροτικῆς ὁ «βετεράνος τῆς δημοκρατίας» κ. Κεφαλογιάννης) δέν τοὺς ἔδωσαν τὸ χρόνο νὰ ὀλοκληρῶσουν καὶ αὐτὴ τὴν ἐπανάσταση. Ἔτσι μπορεῖ σήμερα ὁ κ. Κούβελας, «νομίμως» πλέον, νὰ ἀπειλεῖ ὡς θεσμούς τῆς δευτεροβαθμίου Αὐτοδιοικήσεως, τὰ ἀναβαθμισμένα «ἐπαρχεῖα».

Παραμένοντας λίγο ἀκόμη στὸν τομέα τῶν θεσμικῶν ἀντιλήψεων, πρέπει νὰ ὁμο-

λογήσουμε πώς για τή Ν.Δ. τά πράγματα υπήρξαν πάντοτε πλέον απλά και καθαρά, ως μηδέποτε έμπλακείσα σέ θεσμικούς προβληματισμούς και πειραματισμούς, διαφορετικούς από αυτούς πού άπορρέουν από τούς αντίστοιχους νόμους του κεφαλαίου.

Στόν τομέα του περιεχομένου του θεσμού και τής πολιτικής, πρós τούτο, πρακτικώς οί βασικοί αντίπαλοι έμφανίζονται μεγαλύτερες συγκλίσεις και όμοιότητες. Καθόσον *verba volent*, στίς διακηρύξεις έπιστρατεύονται μεγαλύτερες άποκλίσεις, στήν πράξη όμως, όπου διαφορετικές πρακτικές ενέχουν και μεγαλύτερες συνέπειες, προέχει ή φειδώ, ή σύνεση και ή περίσκεψη. "Έτσι, αν ή έννοια τής αυτοδιοίκησης άποκτá ένα διαφορετικό περιεχόμενο μέ τήν άποκέντρωση, αυτή πλέον ούδέποτε και από κανέναν έπιχειρήθηκε. Λέγοντας δέ άποκέντρωση έννοούμε μία προοπτική περιφερειακής ανάπτυξης, όπου εκεί αναπτύσσονται παράλληλα πρωτογενής, δευτερογενής και τριτογενής τομέας, ως τομείς «αυτοδύναμοι» —όχι κλειστοί και περιχαρακωμένοι— αλλά άποκτούντες ύπόσταση από τόν ίδιο και για τόν ίδιο τόν τόπο, γεγονός πού συνεπάγεται αντίστοιχη κοινωνική ανάπτυξη, ανάπτυξη νέων έξουσιών, όποσδήποτε όμως σέ κλίμακα πío προσεγγίσιμη στόν πολίτη - κάτοικο, ό όποιος σέ τέτοιες συνθήκες θά είχε μεγαλύτερα περιθώρια ένεργου παρουσίας, έμπρακτης διεκδίκησης και άσκησης τής δημοκρατίας, απ' ό,τι σήμερα, όπου ή ζωή και οί τύχες του καθορίζονται άλλοι.

ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΛΥΜΠΙΑΔΑ

Πρόσφατο και έπίκαιρο ζήτημα πολιτικής περί τήν άποκέντρωση, ή διεκδίκηση τής «χρυσής Όλυμπιάδας», για τήν όποία υπάρχει θαυμαστή όμοφυχία και τυχόν άντεγκλήσεις έξαντλούνται στήν κριτική τής άνεπαρκούς από τήν πλευρά τής κυβέρνησης προετοιμασίας. Άκόμη και ό Τρίτης θυμήθηκε τόν παλιό έαυτό του του δεκαθλητή - άκοντιστή και καβαλήσας τό καλάμι (νά γίνει πρώτος Άθηναίος πολίτης) τό χρησιμοποίησε για νά μεταπηδήσει από ένα ισχυρό «όχι» του παρελθόντος σ' ένα ένθερμο «ναί» στήν Άθήνα του '96, και ταυτόχρονα ν' άνέλθει στήν πασαρέλα τών ύποψηφίων δημάρχων.

Η Όλυμπιάδα όμως δέν άποτελεί κεντρικό ζήτημα μόνο για τόν πρώτο δήμο τής χώρας, αλλά κεντρική πολιτική έπιλογή για όλόκληρο τόν τόπο, του όποιου θά κα-

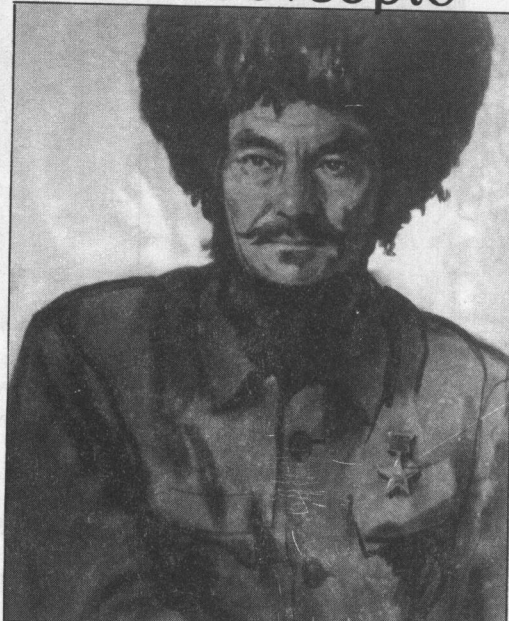

θορίσει μακροπρόθεσμα τίς τύχες και τά χαρακτηριστικά του. Οί συνέπειες για τήν Άθήνα, ή όξυνση τής οικολογικής κρίσης και τής πολεοδομικής άσφυξίας, ή ύπερσυγκέντρωση λειτουργιών, ή άσύστολη επέκταση τών έπιχειρήσεων του τουρισμού, του θεάματος, τής διαφήμισης, ό ύδροκεφαλισμός τής πρωτεύουσας, είναι ή μία όψη του προβλήματος. Η Άλλη, ή άθέατη και πío όδυνηρή πλευρά, είναι τό θάνασιμο πού δίνεται στήν προοπτική τής άποκέντρωσης, ή νομοτελειακή περαιτέρω έγκατάλειψη και έρήμωση τής περιφέρειας και τής ύπαιθρου. Κεφάλαια, έπενδύσεις, νέες τεχνολογίες αίχμης κατευθύνονται πρós τήν πρωτεύουσα και, αντίστοιχα, άποστεροούνται από τήν ύπαιθρο, αλλά και καλοούνται νά έξυπηρετήσουν τίς παντοειδείς βιομηχανίες θεάματος και μηχανισμούς παθητικοποίησης τών ανθρώπων, νά μετατρέψουν συνολικά τόν τόπο σέ χώρα γκαρσονιών και όχι νά άμβλύνουν κοινωνικές άνισομέρειες και νά καλύψουν ανθρώπινες ανάγκες.

Κεντρική έπιλογή ή χρυσή Όλυμπιάδα δέν δίνει τά περιθώρια νά άντιμετωπίζεται ως έπί μέρους έπιλογή, άνίσχυρη νά διαταράξει πολιτικές συμμαχίες, όπως αναφέρει σ' άλλες σελίδες αυτού του τεύχους ό νέος γραμματέας τής ΕΑΡ: είπαμε πώς ή έθελοτυφλία συνδράμει τήν τρέχουσα πολιτική, αλλά όχι κι έτσι βρέ «κουμπάρε»!

Μέ αυτές τίς προϋποθέσεις και προοπτικές, όπως τίς διαμορφώνουν ύποκειμενικός παράγων και άντικειμενικές συνθήκες, βαδίζουμε πρós τίς δημοτικές εκλογές. Είναι άγνωστο αν θά προκύψει από τίς κάλπες «θρίαμβος τών δημοκρατικών δυνάμεων», είναι όμως εκ τών προτέρων γνωστές οί «σημαντικές» έπιπτώσεις τους στή δημόσια ζωή. Άλλωστε, οί «κατσικοκλέφτες» καλά κρατούν....

ΕΣΣΔ

Τό 28ο, τελευταίο συνέδριο
του ΚΚΣΕ;

«Αυτός που οδήγησε στο αδιέξοδο, κατά την επιστροφή πορεύεται τελευταίος», έγραφε ένα πλακάτ διαδηλωτών έξω από το Κρεμλίνο. Ο λόγος βέβαια για το ΚΚΣΕ και για την απαίτησή του να καθοδηγήσει την πορεία της χώρας προς τον εκδημοκρατισμό και την οικονομία της αγοράς, ό,τι κι αν σημαίνουν ή δεν σημαίνουν οι όροι αυτοί για τους Σοβιετικούς. Την ίδια ώρα οι εργάτες των ορυχείων απαντώντας στην έκκληση του κόμματος να μην πραγματοποιήσουν την προγραμματισμένη απεργία και να μη θέσουν σε κίνδυνο τη διαδικασία της περестρόικα, ήταν αρκετά σαφείς: «δέν μπορεί να πιάσει τόπο μιά έκκληση που προέρχεται από εκείνους έναντιόν των οποίων στρέφεται ή απεργία».

Αλλά λοιπόν διαδραματίζονται μέσα στο 28ο συνέδριο και άλλα έξω από αυτό. Μέσα στην αίθουσα οι πάνω από τεσσαρσήμισι χιλιάδες σύνεδροι χωρίζονταν μεταξύ τους σε τρεις χοντρικά (δπως πάντα) φράξιες, τους δεξιούς, που αντιπροσώπευαν περίπου το 30% των συνέδρων, τους κεντρώους, ή, πιο σωστά, τους πιστούς στην ήγεςία, όποια κι αν είναι αυτή, και σε ύπολογίζονταν γύρω στο 50% και σε ένα 20% που θεωρούνται άριστεροί-δημοκρατικοί και στους όποιους δέν περιλαμβάνονται μόνον οι όπαδοί της Δημοκρατικής Πλατφόρμας. Οι τελευταίοι, σύμφωνα πάντα με σοβιετι-

κές δημοσκοπήσεις, απολαμβάνουν την ύποστήριξη του ενός τρίτου περίπου της βάσης του κόμματος, μέσα στο συνέδριο όμως αντιπροσωπεύονταν μόλις σε ποσοστό 5%.

Μέ αυτό τό συσχετισμό των δυνάμεων μέσα στην αίθουσα του συνεδρίου ή διαχωριστική γραμμή ήταν ανάμεσα στις δύο κύρια αντιπροσωπευόμενες ομάδες, τους «γκορμπατσωφικούς» και τους «λιγκατσωφικούς» — τουλάχιστον έτσι προέλεγε σύμπας ο τύπος. Όσο προχωρούσε όμως κανείς εκτός της αίθουσας οι συσχετισμοί άλλαζαν. Είπαμε ήδη ότι ή Δημοκρατική Πλατφόρμα έχει μιάν απήχηση της τάξης του 30% στη βάση του κόμματος. Έκτός κόμματος, στην κοινωνία δηλαδή, τά πράγματα είναι ακόμα πιο ζόρικα (για τό κόμμα). Ποίος αντιφρονών και γενικά αντιπολιτευόμενος δήμαρχος ύπάρχει που νά έβαλε ύποψηφίότητα και νά μήν εκλέχτηκε; Βέβαια συγκροτημένη αντιπολίτευση δέν ύπάρχει στη Σοβιετική Ένωση, οι Σοβιετικοί πολίτες ένθουσιάζονται και ακολουθούν διάφορα άτομα, εύκολα μάλιστα ξεγελιούνται στις επιλογές τους. Αυτό όμως που μετράει είναι τό κλίμα που επικρατεί στο λαό. Και είναι φυσικό τό κλίμα αυτό να υπεπροσδιορίζει τό συνέδριο μεταφέροντας τελικά τις διαχωριστικές γραμμές άλλου από εκεί που θά βρίσκονταν αν

μπορούσε κανείς νά θεωρήσει τό συνέδριο ένα «κλειστό σύστημα».

Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι ή πλειοψηφία των συνέδρων ήταν συντηρητική (όχι άπαραίτητα λιγκατσωφική) τόσο όσον άφορά την ιδεολογία τους, όσο και όσον άφορά τή θέση τους και τό ρόλο τους μέσα στην κοινωνία. Όστόσο, ή μάλλον ακριβώς γι' αυτό, τό πολυτιμότερο άγαθό προς διαφύλαξη είναι γι' αυτούς ή ένότητα του κόμματος και ή ήγαιτική του θέση στην κοινωνία. Αν έξαιρέσει κανείς όρισμένες κοινωνικές ομάδες των όποιων τά συμφέροντα πλήττονται άμεσα από τή γκορμπατσωφική πολιτική (π.χ. ο στρατός) καθώς και όρισμένους, μεγάλης κυρίως ήλικίας, «ιδεολόγους» νοσταλγούς των ώραιών μπρεζνιεφικών ήμερών (οι δύο αυτές ομάδες συναποτελούν τους λεγόμενους συντηρητικούς), οι ύπόλοιποι είναι φυσικό νά ύποθετούν μιά πιο έλαστική, περισσότερο πολιτική παρά ιδεολογική, στάση άπέναντι στα πράγματα. Στελέχη της οικονομίας οι περισσότεροι, ίσως νά έχουν πληροφορηθεί τά συμβάντα στην Άνατολική Γερμανία, ή όποία (λόγω ιδιαιτεροτήτων) προηγήθηκε στην ταχεία είσαγωγή της οικονομίας της αγοράς: εκεί οι παλιοί κομματικοί ύπεύθυνοι και διευθυντές σε διάφορες επιχειρήσεις καταλήγουν σήμερα νά είναι ιδιοκτήτες τους (βέβαια οι Γερμανοί έχουν παράδοση στην σκανδαλωδώς όμαλή μετάβαση από τό ένα καθεστώς στο άλλο, με τά διευθυντικά πρόσωπα νά παραμένουν τά ίδια). Όσο κι αν ή Σοβιετική Ένωση δέν είναι Γερμανία, για τους Σοβιετικούς αξιωματούχους τό κυρίως ζητούμενο, αυτό δηλαδή που θά διασφαλίσει τή θέση τους όσο κι αν μετεξελιχθεί ή οικονομία της χώρας, είναι ή διατήρηση του ήγαιτικού ρόλου και της ένότητας του κόμματος (στην ούσια δηλαδή ή διατήρηση ενός άτυπου μονοκομματισμού). Η ιδεολογία, ακόμα και ή πολιτική αυτού του κόμματος, έχουν δευτερεύουσα σημασία.

Οι σύνεδροι αυτοί, πριν από λίγες μόλις μέρες, είχαν την εύκαιρία νά «παίξουν» στη σύνοδο του Κ.Κ. Ρωσίας, άσχολούμενοι με πολιτικοϊδεολογικά ζητήματα και κάνοντας επίδειξη νοσταλγικού συντηρητισμού. Στο συνέδριο του ΚΚΣΕ δέν ύπήρχαν τέτοια περιθώρια: αν π.χ. δέν ψήφισαν τον Γκορμπατσώφ για γραμματέα του κόμματος τότε τό κόμμα θά διεσπάτο κυριολεκτικά στα δύο (τουλάχιστον), όποτε από μόνον τους θά είσήγαγαν τον πολυκομματισμό από τό παράθυρο. Σε μιά τέτοια διάσπαση οι συντηρητικοί θά ήταν εκ των προτέρων χαμένοι, άφω δέν έχουν καμιάν απήχηση στο λαό και μόνο κάποια στηρίγματα στους επαγγελματίες του στρατού και των σωμάτων άσφαλείας. Με

στήριγμα τό στρατό ή μόνη τους λύση θά ήταν ή δικτατορία, αλλά ένα διασπασμένο ΚΚΣΕ πολύ δύσκολα θά μπορούσε νά επιβάλει δικτατορία στό έτερο τμήμα του και βέβαια στό λαό, πολύ περισσότερο πού τό έτερο τμήμα του, οί γκορμπατσωφικοί, αυτή τή στιγμή έλέγχουν τό κράτος. Κι αυτός είναι ένας ακόμα λόγος πού τό ΚΚΣΕ δέν μπορεί νά τά βάλει μέ τόν Γκορμπατσώφ.

*Αν δηλαδή υποθέσουμε ότι τό ΚΚΣΕ εξέλεγε άλλον γραμματέα, τότε, πέρα από τόν κίνδυνο τής διάσπασης, γιά πρώτη φορά ό πρόεδρος τής Σ.Ε. και ό γενικός γραμματέας του κόμματος δέν θά ήταν τό ίδιο και τό αυτό πρόσωπο. Θά είχαμε δηλαδή ντε φάκτο ένα διαχωρισμό κράτους και κόμματος, τέτοιου πού πολλοί από τούς υποστηρικτές τής Δημοκρατικής Πλατφόρμας όνειρεύονται, αλλά πού οί συντηρητικοί του κόμματος απεύχονται άκριβώς γιατί ό διαχωρισμός αυτός θά συνέτεινε στην περαιτέρω αποδυνάμωση του κόμματος και στην απογύμνωσή του από τό διευθυντικό του ρόλο στη σοβιετική κοινωνία. Μπορούμε λοιπόν νά πούμε ότι ή θέση των συντηρητικών ήταν τέτοια, ώστε νά αναγκάζονται νά δένουν οί ίδιοι τά χέρια τους.

*Εδω είναι αναγκαία μιά παρένθεση. Ο τύπος προέβαλε τή μη έκλογή κρατικών αξιωματούχων στό Π.Γ. του κόμματος και τίς αντίστοιχες δηλώσεις πού τή συνόδευσαν, ως άπαρχή του διαχωρισμού κράτους και κόμματος. Άλλά ό διαχωρισμός αυτός είναι τυπικός και όχι ουσιαστικός: μπορεί ό πρωθυπουργός Ρίζκωφ και οί αστυνομικοστρατιωτικοί ύπουργοί Κριούσκωφ και Γιάζωφ νά μη συμμετέχουν στό νέο Π.Γ., παραμένουν όμως μέλη τής Κ.Ε. του ΚΚΣΕ. Και στό κάτω-κάτω ύπάρχει πάντα ό Γκορμπατσώφ, πρώτος γραμματέας του κόμματος και πρόεδρος τής χώρας, γιά νά συμβολίζει σέ υμνιστο επίπεδο τήν ενότητα κράτους και κόμματος. Ένας διαχωρισμός προσώπων και αρμοδιοτήτων στό κράτος και στό κόμμα έγινε σίγουρα, οδτως ώστε και οί δύο τομείς νά μπορούν νά λειτουργήσουν καλύτερα, ίσως ακόμα και πιά αυτόνομα, αυτό όμως δέν σημαίνει ότι έσπασε ή οργανική ενότητα κόμματος και κράτους.

Μήπως τά 16 μέλη του προεδρικού συμβουλίου, πού ουσιαστικά διοικεί τή χώρα, τά διορισμένα από τόν Γκορμπατσώφ, δέν είναι μέλη του κόμματος;

*Ίσα-Ίσα, ό σοβιετικός δρόμος προς τή «φιλελευθεροποίηση» ή τήν οικονομία τής αγοράς άκριβώς κατά τουτο διαφέρει από τό δρόμο των ύπολοιπων

χωρών του πρώτου Συμφώνου τής Βαρσοβίας. Στίς χώρες αυτές τά κομμουνιστικά καθεστώτα κατέρρευσαν, τά αντίστοιχα κόμματα ίσοπεδώθηκαν σέ έκλογές ή άλλαξαν όνομασίες, γενικά πάντως (και μέ εξαίρεση τή Βουλγαρία) παύουν νά παίζουν ρόλο στην πολιτική ζωή. Η μετάβαση λοιπόν προς τήν οικονομία τής αγοράς, ή «δυτικοποίηση» τους, γίνεται υπό τήν καθοδήγηση άλλων πολιτικών δυνάμεων, πού, όσο κι αν δέν γνωρίζουν τί θέλουν, όπως οδδήποτε γνωρίζουν τί δέν θέλουν: τόν κομμουνισμό. Η μετάβαση αυτή έμπεριέχει τεράστιες δυσκολίες (τό παραδέχονται και οί πιο άκριβείς δυτικοί οικονομολόγοι, άσχετα αν τήν εννοούν), τό δέ φάσμα τής οικονομικής καθίζησης και άναρχίας συνοδεύεται από τόν κίνδυνο πολιτικής έκτροπής από τή δημοκρατία. Βέβαια ή λέξη δημοκρατία είναι σήμερα στά χείλη όλων των πολιτών των άνατολικών χωρών. Η οικονομική έξαθλίωση όμως, έφόσον παραταθεί και ένταθεί, μπορεί πολύ γρήγορα νά αλλάξει τά πράγματα.

Στή Σοβιετική Ένωση, αντίθετα, άκριβώς λόγω όλων αυτών των δυσκολιών και των κινδύνων, αλλά και επειδή τό ΚΚ είναι πιά αυθύπαρκτο και έδραιωμένο άπ' ό,τι στους πρώην δορυφόρους, επιδιώκεται ή μετάβαση νά γίνει υπό τήν καθοδήγηση του Κομμουνιστικού Κόμματος. Η πολιτική φιλελευθεροποίηση, ή λειτουργία και άλλων πολιτικών δυνάμεων, δέν αναρεί τή βασική αυτή αρχή-επιδίωξη τής περεστρόικα. Η περεστρόικα ήταν και παραμένει πολιτική του κομμουνιστικού κόμματος — γι' αυτό άλλωστε και ό Μπούς δέν δέχεται νά τή χρηματοδοτήσει.

*Άλλά ακόμα και ή χρήση αυτού τούτου του δρου μετάβαση καθίσταται προβληματική και δέν είναι καθόλου σίγουρο ότι ή Σοβιετική Ένωση και οί άλλες άνατολικές χώρες μεταβαίνουν στό ίδιο πράγμα. Προς τό παρόν, ό δρος πού χρησιμοποιείται γιά νά υποδηλώσει τό στόχο τής μετάβασης είναι κοινός: ή οικονομία τής αγοράς. Άλλά έμένα προσωπικά ό δρος οικονομία τής αγοράς δέν μου λέει τόσα όσα θά μου έλεγε ένας άλλος δρος: άτομική ιδιοκτησία. Και επειδή ή δική μου γνώμη μικρή σημασία έχει, νά προσθέσουμε έδω ότι τό ίδιο άκριβώς φανάζουν διάφοροι δυτικοί οικονομολογοί στόν Γκορμπατσώφ και τούς ιθύνοντες άλλων άνατολικών χωρών: «τί οικονομία τής αγοράς μιάς κοπανάτε;» τούς λένε. «Χωρίς άτομική ιδιοκτησία, χωρίς ιδιωτικές επιχειρήσεις, πιά σωστά ακόμα χωρίς επιχειρήσεις μέ άτομικούς και όχι συλλογικούς ιδιοκτήτες, μέ ιδιοκτήτες πού νά ενδιαφέρονται γιά τό μεγάλωμα τής επίχειρησης, γιά τό κέρδος, γιά τή δύνα-

μη, δέν πρόκειται νά ανρθώσετε τήν οικονομία σας, δέν πρόκειται νά δείτε άσπρη μέρα. Ουτε βέβαια άπλόχερη οικονομική ένίσχυση από τή Δύση».

Μετά τήν επικράτησή του στό συνέδριο ό Γκορμπατσώφ έθεσε διορία δύο ετών στόν εαυτό του γιά νά επιτύχει, άλλοιώς, όπως ό ίδιος είπε, θά πρέπει νά έχει τό θάρρος νά παραδώσει σέ κάποιον άλλον. Άν, μιλώντας γιά επιτυχία, ό Γκορμπατσώφ έννοεί τήν οικονομική ανόρθωση τής χώρας, φοβόμαστε ότι σέ δύο χρόνια τά πράγματα θά είναι άπλως χειρότερα από σήμερα, αν και ίσως σέ καλύτερη κατάσταση άπ' ό,τι στίς άλλες πρώην άδελφές χώρες. Άν ό Γκορμπατσώφ φοβάται ότι ή ύπομονή ή ή άνοχή του λαού θά έχει εξαντληθεί, μάλλον παραγνωρίζει τό γεγονός ότι, δεδομένης τής πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης στη Σοβιετική Ένωση, ίσως νά μην είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στη χώρα του, αλλά αποτελεί τή μόνη ήγεμονική λύση.

*Ίσως ή μόνη δυνατή επιτυχία του Γκορμπατσώφ στην επόμενη διετία θά ήταν ή άποσαφήνιση όρισμένων συνθημάτων πού σήμερα άπλως όριοθετούν χωρίς καν νά περιγράψουν τήν κοινωνία προς τήν όποία θέλει (αν θέλει) νά μεταβεί: οικονομία τής αγοράς, κράτος πρόνοιας, κράτος δικαίου, περιορισμένη άτομική ιδιοκτησία, λειτουργία κομμάτων, όλα αυτά θά πρέπει νά συντεθούν. Θά ήταν αυτό ή μόνη επιτυχία του Γκορμπατσώφ επί τής ουσίας, σέ σχέση μέ μιά πενταετή άλυσίδα επιτυχιών επί τής διαδικασίας πού είχε μέχρι σήμερα.

Τό 28ο συνέδριο του ΚΚΣΕ άποτελεί τόν πιο πρόσφατο κρίκο σ' αυτή τήν άλυσίδα. Οι νοσταλγοί του παρελθόντος ήττήθηκαν και νομίζουμε ήττήθηκαν τελειωτικά. Η Δημοκρατική Πλατφόρμα βρίσκεται ήμιαδιασπασμένη ως προς τό θέμα τής άποχώρησης από τό ΚΚΣΕ: οί μεγάλες ντίβες, πού έχουν ήδη λαϊκή άπήχηση, άποχωρούν από τό κόμμα γιά νά βρουν τό λαό, άκριβώς επειδή εκεί ή άπήχησή τους είναι μεγαλύτερη άπ' ό,τι μέσα στό κόμμα. Υπάρχουν όμως και πολλοί πού δέν επιθυμούν τήν άποχώρηση, δηλαδή τήν πλήρη άνεξαρτητοποίηση από τό ΚΚΣΕ.

Αυτή τή στιγμή ό Γκορμπατσώφ είναι ό μόνος υπεύθυνος γιά τίς τύχες τής χώρας και τό ΚΚΣΕ ή κυρίαρχη πολιτική δύναμη (όχι άναγκαστικά ή πιο δημοφιλής, σ' αυτήν. Κι αντίθετα μέ τίς προβλέψεις πολλών, άς μου επιτραπεί, έξίσου άξιοματικά, νά προβλέψω ότι τό 28ο δέν ήταν τό τελευταίο συνέδριο στην ιστορία του ΚΚΣΕ.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Οι σπόνσορες της «πολυφωνίας»

ων
συλλεκτών,
λοιπόν;

Μιά θλίψη μ' άδραξε όταν σκόνταψα στο είδη-
σάριο. Ποιά γλώσσα νά μιλάει τάχα ή σπουδή
του Άμερικανού συλλέκτη ν' αγοράσει έναντι
13,5 εκατομμυρίων δραχμών ένα σημειωματά-
ριο του Μάρξ, 48 σελίδες δλο κι δλο; Ποιά αξία
έφτασε την τιμή των μαρξικών καταλοίπων,
των έτών 1844-1845, όταν δούλευε τό *Κεφάλαιο*,
σέ ύψη τέτοια πού δύσκολα θά τά λογιζαμε προ-
λεταριακά;

Μήν και περιείχαν κάποιο κλειδί, κάποιον ό-
δηγό ανάγνωσης, και ανατροπή, του τότε και
του μετέπειτα; Άλλά, σ' αυτή την περίπτωση, ό
τελευταίος πού θά ενδιαφερόταν νά τά αποκτή-
σει θά 'ταν ό, ζάμπλουτος καθώς εύκόλως
τεκμαίρεται, Άμερικανός — παρεκτός κι ήθελε
νά τά αποκρύψει, νά τά παραδώσει στή σιωπή,
στό δεύτερο θάνατο, τον όριστικό. Κι αφού ή
αξία χρήσης τους ανέφικτη — σέ ποιές φωτιές νά
χρησιμοποιηθούν σαν προσάναμμα, τώρα πού
άρχει ή στάχτη — ποιά ή ανταλλακτική τους
αξία; Μέ ποιά σβησμένα δνεира ν' ανταλλαγοϋν,
ποιά ήττα ν' αγοράσουν;

Και μένει ή συλλεκτική αξία. Ή πένθιμη. Πού
μόνον στους κόσμους τους περικλειστούς των
ταξινόμων έχει πέραση, μέσα στις γυάλινες θή-
κες, στά μασσωλεΐα.

Μιά θλίψη μ' άδραξε και καθελώθηκα στήν
είδηση. Σάν κάτι απόμακρο και βουβαμένο νά
εκπλειστηριαζόταν. Σάν κάτι τελειωμένο. Σάν
τήν τρύπα της καρδιάς μας, έδω στ' άριστερά
του νοϋ.

Χαριτωμένα πράματα. Και βεβαίως καινοτόμα.
Τά ιδιωτικά μας κανάλια («σταθμός στήν πολυ-
φωνία» τό θυμόσαστε;) δορυφοροϋνται περίξ
του κομματικού κέντρου ύποταγμένα πιά πολύ
άπ' ό,τι κι ή ΕΡΤ στό ΠΑΣΟΚ τόν καιρό του
Χατζάρα. Κατασκευάζουν, τό λοιπόν, και
«στρογγυλά τραπέζια» και «άνοιχτές συζητή-
σεις». Μέ «έξέδρα» φερμένη κατευθείαν από τό
γραφεΐα του κόμματος. Και μās παρασταΐνουν
κιόλας τούς κομματουλιγκάνους σαν άντικει-
μενικούς παρατηρητές, σαν τυχαΐον δείγμα της
«σιωπηρής πλειοψηφίας». Τουλάχιστον τό Κα-
νάλι 29 των Κουρήδων εφαρμόζει τή δημοκρα-
τία πού ξέρει και άντέχει δίχως πλουραλιστικά
προσχήματα.

Νέον είδος ιδιαιτέρως ανθοϋν οι σπόνσορες
(στό μύθο της «Χρυσής Όλυμπιάδας» τούς λέ-
νε «ύποστηρικτές». Πάλι καλά· σώθηκε τουλά-
χιστον ή λέξη χορηγός). Βλέπεις τό πρόγραμμά
σου, νά ενημερωθείς κι έσύ σαν πολίτης χρη-
στός, χωνεμένος απο την πολυθρόνα σου. Θέ-
μα: «Τά ιδιωτικά πανελιστήμια». Όψεις, από-
ψεις κτλ. Και κάθε τόσο, τσάκ, τό ταμπελάκι
νά σου τό θυμίζει: «Ή έκπομπή είναι προσφορά
του ιδιωτικού κολεγίου τάδε». Ήμ, τί, τό δημό-
σιο λύκειο της Νέας Σμύρνης θά την πρόσφερε;
Όποτε, οποιαδήποτε αντιδωτικά επιχειρήμα-
τα άκυροϋνται και εκπίπτουν πριν καν ειπω-
θούν, πριν καν άρθρωθούν σέ λόγο (αν κιόλας
επιτρέψει τή διατύπωσή τους ό «παρουσιαστής»-
κατανεμητής του χρόνου).

Καλό δρόμο ανοΐζανε. Άς τόν διευρύνουν. Κι
ας δοϋμε μιά εκπομπή περί του μεγαλείου του
ερασιτεχνικού άθλητισμού μέ σπόνσορα τόν
Βαρδινογιάννη. Μιά εκπομπή περί της βλαπι-
κότητας των τσιγάρων μέ σπόνσορα τόν Παπα-
στράτο ή τούς Μαρλμποραΐους. Μιά εκπομπή
για τή μάστιγα των ναρκωτικών μέ σπόνσορα
τήν... Έλληνική Άστυνομία. Μιά εκπομπή πε-
ρί υγείας μέ σπόνσορα τό «Υγεία». Μιά εκπομ-
πή περί κοινωνικών ασφαλίσσεων μέ σπόνσορα
τήν «Ίντεραμέρικαν». Μιά εκπομπή περί λει-
ψυδρίας μέ σπόνσορα τήν «Περιέ». Μιά εκπομ-
πή περί της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης μέ
σπόνσορα τόν κ. Κόκκινο. Ή, πάλι, μιά εκ-
πομπή περί των ελληνικών γραμμάτων μέ σπόν-
σορα τόν δήμαρχο Άθηναίων κ. Γιατράκο. Μιά
εκπομπή περί της κρίσεως της ελληνικής γλώσ-
σας μέ σπόνσορα τήν ένωση Έλλήνων διαφημι-
στών. Μιά εκπομπή περί του δικαιώματος στήν
άπεργία μέ σπόνσορα τόν Σύνδεσμο Έλλήνων
Βιομηχάνων. Μιά εκπομπή περί κρίσεως των
αξιών έν γένει μέ σπόνσορα τό ΠΑΣΟΚ. Κ.τ.λ.,
κ.τ.λ.

Άφου ή γυναίκα του Καΐσαρα δέν πρέπει μό-
νο νά ναι εκδοτη. Πρέπει και νά φαίνεται.

Παντελής Μπουκάλας

"ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΕΝΟΣ Α."

17

Μπορεί βιαστικά στη 16α αιωνίαια,
στην εποχή των τροχιδούρων των
βλαστών αγγυτών

...αλλά ότι η τμήν αρχίζει

"αρχίζει να φοβάται
κοίττειν πατριά
Απεχθώνων και τζών
...
αρχίζει να διαβάζει χριστούλου
και να χάνει το ενδιαφέρον
...
Μαζί με τα ...
και τους ... που έχουν περνήσει

ένα υπέροχο, τάνγκι
γέλιο Μαρούλια

...απερρωτιόταν
πως για τέτοια αιδωτική
βλυσία και ανδρωπάει
μυροτέλειος, από ψιφίδια
...
...βίγα-βίγα...

...εμπνέουτε

...το τέρας...

...φράζε βίγα-βίγα
(σαν πούκα)
να λήνυ
Χαρι δαυρνα
και να χυρίση
τα προβατά από
τα Αίγυπτα
τον φωτά και
το πούκα

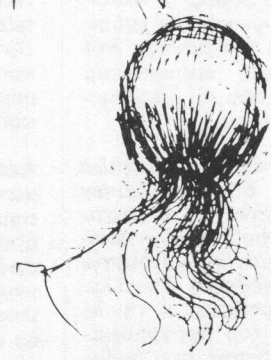
...ένα υπέροχο τάνγκι
γέλιο Μαρούλια

...ο Κούκοποσίτη

...κρίβη...

...ο Αγγύς γαυτός πριν από τον Αίγυπτα

...και...
...δυναμίζεται

Κυριάκου Κατζουράκη

ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ

Πολιτικές απασχόλησης και ανεργία: οι προσαρμογές του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου

του Λάκη Δεδουσόπουλου

Η δεκαετία του 1960 ήταν η δεκαετία της ευημερίας. Κύριο χαρακτηριστικό της οι υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης της παραγωγής — παρά την εμφάνιση σύντομων περιόδων κάμψης —, η πλήρης απασχόληση του εργατικού δυναμικού, η ολοκλήρωση των κρατικών συστημάτων πρόνοιας και κοινωνικής ασφάλισης. Το οικονομικό δόγμα που κυριαρχεί είναι ο κενσιανισμός, στη μία ή την άλλη του έκδοχή, και δίνεται στον έλεγχο της συνολικής ζήτησης με δημοσιονομικό και, δευτερευόντως, νομισματικά μέτρα.

Τό κυριότερο χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας — εκτός από την κατάσταση της πλήρους απασχόλησης — ήταν οι έντονες μεταναστευτικές κινήσεις εργατικού δυναμικού από τις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ιταλία, Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία), αλλά και από την Τουρκία και τη Βόρεια Αφρική προς τις βιομηχανικές περιοχές της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης.

Τό γεγονός ότι η Ιταλία, χώρα πρό-έλευσης μεγάλου αριθμού μεταναστών, και ο Ο.Δ. Γερμανίας, κύριος υποδοχέας μεταναστών, συμμετείχαν στην Κοινότητα καθόρισε σε σημαντικό βαθμό τόν ρόλο και τόν τρόπο παρέμβασης του ΕΚΤ. Τό ΕΚΤ έθεσε ως κεντρικό του στόχο τήν αντιμετώπιση των προβλημάτων που συνδέονται με τήν τεχνική - επαγγελματική κατάρτιση των μεταναστών και τήν κοινωνική τους ένταξη στις χώρες υποδοχής. Στην ουσία, τό ΕΚΤ ενίσχυσε αυτές τις παρεμβάσεις δημιουργώντας ένα σύστημα συμπληρωμάτων των δαπανών που αναλαμβάναν τά κράτη - μέλη. Τό σύνολο, άλλωστε, των ρυθμίσεων που άφορούσαν κοινωνικά ζητήματα σχετιζόταν άμέσως με τήν αντιμετώπιση των προβλημάτων της ένδοκοινοτικής μετανάστευσης. Ακόμη και σήμερα ή μόνη κοινοτική κοινωνική παρέμβαση που έχει σχετικά ολοκληρωμένο χαρακτήρα είναι ή σχετική με τούς ένδοκοινοτικούς μετανάστες.

Οι επιπτώσεις του ΕΚΤ στην Ελλάδα

Μερικές επισημάνσεις

Η άποτίμηση της αποτελεσματικότητας των δράσεων που χρηματοδοτήθηκαν από τό ΕΚΤ καθίσταται άδύνατη έφόσον δέν έχει προηγηθεί ή εκτίμηση της αποτελεσματικότητας των επιμέρους προγραμμάτων. Ένας άλλος σημαντικός περιορισμός είναι ή έλλειψη έπαρκών δημοσιευμένων στοιχείων ικανών νά διαφωτίσουν έστω και κάποιες γενικές πτυχές των επιπτώσεων. Τά μόνα δημοσιευμένα στοιχεία περιέχονται στην έτήσια έκθεση της Έπιτροπής για τό ΕΚΤ, ενώ δέν υπάρχει έλληνική πηγή που νά προσφέρει αναλυτικές ένδείξεις. Όμως, και στην έκδοση αυτή παρατηρούμε ασυνέχειες που άποτρέπουν τόν έρευνητή ή άποκλίσεις των συνολικών μεγαθών από τά μερικά χωρίς ιδιαίτερη έρμηνεία. Συχνά πληροφορίες που ήταν διαθέσιμες σε προηγούμενα χρόνια παύουν νά περιέχονται σε πίο πρόσφατες εκδόσεις — όπως π.χ. ο κατάλογος των άποδεκτών της χρηματοδότησης για κάθε κράτος - μέλος — ενώ, τις περισσότερες φορές, οι νεώτερες εκδόσεις περιέχουν και νέα χρησιμα στοιχεία που θά έπιτρέψουν στό μέλλον μιά καλύτερη τεκμηρίωση, αλλά σήμερα καθιστούν τις διαχρονικές συγκρίσεις ανέφικτες.

Ο δεύτερος περιορισμός πηγάζει από τή φύση των δημοσιευόμενων στατιστικών. Πρόκειται για στατιστικά στοιχεία που άφορούν σχεδόν άποκλειστικά τή διαχειριστική λειτουργία του ΕΚΤ. Η διαχειριστική άποτελεσματικότητα δέν ταυτίζεται με τήν άποτελεσματικότητα του προγράμματος, άποτελεσματικότητα που όρίζει, σε σχέση με τόν βαθμό επίτευξης των ρητών και ύπονοούμενων στό-

χων. Μπορούμε νά έπισημάνουμε πλήθος προγραμμάτων που εμφανίζουν ύψηλό άπορρόφηση πόρων από τό ΕΚΤ, αλλά με άμφίβολα, στην καλύτερη περίπτωση, άποτελέσματα επί της ουσίας. Για νά αναφέρω δύο μόνο τέτοια προγράμματα, πρόκειται για τό πρόγραμμα ένδοεπιχειρησιακής κατάρτισης που έπιμελείται ό ΟΑΕΔ και για τήν χρηματοδότηση των ΤΕΙ. Η σκοπιμότητα ίδρυσης των ΤΕΙ είχε προκαλέσει άρκετές έντάσεις και, αυτό είναι βέβαιο, τό ποσοστό άνεργίας των πτυχιούχων των ΤΕΙ είναι πολύ ύψηλό.

Πρώτο σημείο. Η Ελλάδα αντιμετώπισε τό πρόβλημα της άνεργίας χωρίς νά έχει δημιουργήσει τήν αναγκαία κρατική και κοινωνική ύποδομή που σε άλλες χώρες δημιουργήθηκε σε περίοδο πολλών έτών και ύπό διαφορετικές κοινωνικο - οικονομικές συνθήκες. Οι αναγκαίοι μηχανισμοί του κράτους ευημερίας ήταν και εξακολουθούν νά είναι ύποτυπώδεις και ή λειτουργία τους έπιφέρει συχνά αντιφατικά άποτελέσματα στην κοινωνική άναπαραγωγή. Η δόμηση όρισμένων μηχανισμών κράτους ευημερίας στην Ελλάδα, αντί νά ενισχύσει τήν αναδιανεμητική λειτουργία του κράτους προς τις άσθενέστερες εισοδηματικές κατηγορίες, ένίσχυσε τις πελατειακές σχέσεις, ύπήρξε ύπόβαθρο για τήν εμφάνιση ιδιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου, συνέτεινε στην διευρυμένη άναπαραγωγή του μικροαστικού χώρου.

Δεύτερο σημείο. Η δυνατότητα χρηματοδότησης από τό ΕΚΤ προκάλεσε σημαντικές μεταβολές στον τρόπο δράσης πολλών κρατικών όργανισμών που τυπικά κατατάσσονται στους μηχανισμούς του κράτους πρόνοιας. Η προσαρμοστικότητα αυτή θά ήταν, ίσως, εδεργερτική, αν δέν γινόταν με τρόπο έξαιρετικά άπρογραμμάτιστο και έπιφανειακό, αν είχε μεσο - μακροπρόθεσμη στόχευση και δέν ή-

ταν καθορισμένη από βραχυχρόνια συμφέροντα, αν υπάκουε σε κριτήρια ουσίας αντί στην εξυπηρέτηση του ενός και μοναδικού κριτηρίου, του ταμειακού. Η ένταξη πολλών προγραμμάτων στο ΕΚΤ θεωρήθηκε σχεδόν κριτήριο επιτυχίας της διοίκησης, αλλά και μέσο διαπραγμάτευσης πόρων από τον κρατικό προϋπολογισμό.

Αποτέλεσμα ήταν να άγνοηθεί τελείως ή αντίθεση ανάμεσα στην μεγιστοποίηση των βραχυχρονίων επιδοτήσεων και στην ποιότητα των παρεμβάσεων, αλλά και προς την εξασφάλιση της μακροχρόνιας δυνατότητας χρηματοδότησης από το ΕΚΤ. Έτσι είχαμε μία σειρά από αντικρουόμενα προγράμματα, συνεχείς πειρατισμούς και άδοκιμες αναπροσαρμογές. Δημιουργήθηκε συχνά μία ασάφεια ως προς τις προϋποθέσεις υπαγωγής στο πρόγραμμα, γεγονός που ενίσχυσε τις πελατειακές σχέσεις, η υιοθέτηση προϋπθέσεις υπαγωγής που δεν εξυπηρετούσαν ουσιαστικά τους στόχους του προγράμματος. Αντίθετα, πολλές φορές κατέληξαν στην θεομωβήτηση χαριστικών παροχών.

Σημείο τρίτο. Οί γνώσεις μας για τον τρόπο ή τους τρόπους λειτουργίας των επιμέρους αγορών εργασίας είναι σχεδόν ύποτυπώδης. Ουσιαστικά άγνοούμε βασικές συνισταμένες της συμπεριφοράς των αγορών εργασίας, δεν υπάρχουν κανένας συντονισμός των έλαχιστων έρευνητικών προσπαθειών και όλοι όσοι ασχολούμαστε με τά ζητήματα αυτά νομιμοποιούμαστε να ισχυριζόμαστε ό καθείς κατά τό δοκούν. Τό ΕΚΤ δέν έχει ένισχύσει τίς έρευνητικές προσπάθειες. Αντίθετα, υπάρχουν σαφείς ένδειξεις άποπροσανατολισμού των έρευνών, τόσο τής θεματολογίας όσο και τής μεθοδολογίας τους, μέσα από τήν διαδικασία «ανάθεσης» τής έρευνας, διαδικασία που καλλιργεί τίς πελατειακές σχέσεις ανάμεσα στην διοίκηση, τον πανεπιστημιακό χώρο και τούς ιδιώτες έρευνητές και που συνήθως καταλήγει σε μελέτες κενού περιεχομένου ή χυδαία νομιμοποιητικές των πολιτικών έπιλογών τής διοίκησης.

Είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα, στό ζήτημα αυτό, ότι ό πλούτος του στατιστικού ύλικού τής Έρευνας Έργατικού Δυναμικού τής Έθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας μένει άνεκμετάλλευτος, ενώ, ταυτόχρονα, προωθούνται έρευνες που στηρίζονται σε ύποπτες, κυριολεκτικά, «δειγματοληψίες», άκόμη και από ιδιωτικά έρευνητικά κέντρα. Τέλος, τό καθεστώς ανάθεσης και αξιοποίησης των μελετών άποτρέπει τή δημόσια κριτική τους από τήν έπιστημονική κοινότητα, για τόν άπλούστατο λόγο ότι μένουν άπροσπέλαστες και, συνήθως, άχρησιμοποίητες στό ντουλάπια τής έθνικής και κοινοτικής γραφειοκρατίας.

Τέταρτο σημείο, τό όποιο συνδέεται εϋθέως με τά προηγούμενα δύο. Ό συγκεντρωτισμός σε κεντρικό επίπεδο του προγραμματισμού των παρεμβάσεων σε συνδυασμό με τήν πληθώρα των «φορέων» που ανέλαβαν αντίστοιχες δράσεις έχει προκαλέσει σημαντικά προβλήματα. Θυμάμαι τό 1988 έπτά ή όκτώ δημόσιοι όργανισμοί και ύπηρεσίες διαβουλευόνταν για ένα πρόγραμμα, ό καθένας από τούς όποιους τό θεωρούσε δικό του χωράφι. Ό ύποτυπώδης συντονισμός και ή συμπληρωματικότητα στή δράση προσέκρουε σε ζητήματα «κύρως», αλλά και χρηματοδότησης από τό ΕΚΤ. Νά μή θίξω τό ζήτημα «τεχνική εκπαίδευση» και τό άλλαλουμ που έπικράτησε πρίν λίγα χρόνια όταν οί πάντες κατέθεταν προγράμματα κατάρτισης στην πληροφορική, μήπως και προλαβαίναμε τό περιβόητο τράινο. Τά προγράμματα του ΕΚΤ προωθήθηκαν από συγκεντρωτικές και παράλληλες όργανωτικές δομές χωρίς να έπικοινωνούν ή μία με τήν άλλη, χωρίς κεντρικό ή περιφερειακό

συντονισμό, μέ συχνούς ανταγωνισμούς και τριβές που όδήγησαν άναπόφευκτα στην άναποτελεσματικότητα και τήν σπατάλη.

Τό πιο πάνω δέν είναι κριτική τής δημόσιας διοίκησης, όπως είναι σήμερα ή μόδα. Είναι κριτική, κυρίως, των πολιτικών έπιλογών που εκλήθη να υλοποιήσει αυτή ή διοίκηση. Υπάρχουν δύο μοντέλα όργανωτικού συντονισμού που δοκιμάστηκαν στην Ελλάδα σε σχέση με τήν διαχείριση των πόρων των διαρθρωτικών ταμείων. Τό πρώτο άφορά τό Εὐρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης και στηρίχθηκε στόν άπόλυτο συγκεντρωτισμό του ύπουργείου Έθνικής Οικονομίας με άποτέλεσμα να προωθήσει ουσιαστικά για χρηματοδότηση τό εκάστοτε πρόγραμμα των δημοσίων έπενδύσεων. Τό δεύτερο άφορά τό ΕΚΤ και τό ύπουργείο Έργαίας που άπέτυχε να λειτουργήσει συντονιστικά και περιορίστηκε στόν ρόλο του άπλου διεκπαιρωτή. Νομίζω, ότι και τά δύο αυτά σχήματα έχουν άποδείξει τήν άνεπάρκειά τους.

Σχολιάζοντας τίς Στατιστικές

α. Στόν Πίνακα Α-1 του παραρτήματος παρουσιάζεται ή εξέλιξη τής χρηματοδότησης των προγραμμάτων που ύποβλήθηκαν από τήν Ελλάδα στο ΕΚΤ. Πρέπει να σημειωθεί ότι τά σχετικά στοιχεία είναι σε πιστώσεις άνάλωσης ύποχρεώσεων και δέν σημαίνουν πιστώσεις που τελικά εισέρευσαν στόά έλληνικά ταμεία.

Μία πρώτη παρατήρηση άφορά τό ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό συμμετοχής των έλληνικών προγραμμάτων στην κοινοτική χρηματοδότηση τά πρώτα δύο χρόνια μετά τήν ένταξη (1981 - 82). Είναι προφανής ή άνεπαρκής προέτοιμασία τής έλληνικής πλευράς και ή άργή διαδικασία προσαρμογής, που ύποδηλώνεται, άλλω-

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.1

Χρηματοδότηση έλληνικών προγραμμάτων από Ε.Κ.Τ. / Ανάλυση ύποχρεώσεων σε χιλιάδες Ε.Ε.Υ

ΕΤΟΣ	ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΑΠΟ Ε.Κ.Τ. (1)	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΕΝΑΝΤΙ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΥ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΣΥΝΟΛΟΥ Ε.Ε.Τ.	ΔΕΙΚΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ
1981	29.870	----	2,99	24,6
1982	60.310	101,9	3,95	49,8
1983	121.160	100,9	6,43	100,0
1984	92.937	- 30,4	5,00	76,7
1985	141.574	52,3	6,34	116,6
1986	143.089	1,1	5,60	118,1
1987	182.574	27,6	5,80	150,7
1988	242.759	33,0	7,64	200,4

στε, και από την μείωση των διαθέσιμων πιστώσεων το 1984. Η ανεπαρκής προετοιμασία δηλώνεται και κατ' αντιδιαστολή προς τα σχετικά υψηλά ποσοστά πιστώσεων που επιτυγχάνουν οι Ίσπανία - Πορτογαλία με την ένταξή τους το 1986 (για το 1986 ποσοστό 13,9 και 8,8% αντίστοιχα, το 1987 ποσοστά 14,4 και 11,2% το 1988 ποσοστά 15,6 και 10,4%).

Μέσα στην εξαετία 1983 - 88 η Ελλάδα πέτυχε τον διπλασιασμό των διαθέσιμων σ' αυτή πιστώσεων. Το γεγονός αυτό έπρεπε να έχει προκαλέσει αρκετή σκέψη για την ουσιαστική σημασία της δέσμευσης της Κοινότητας για διπλασιασμό των πιστώσεων ανάληψης υποχρεώσεων των διαρθρωτικών ταμείων μέχρι το 1993, σκέψη που ίσως άμφισβητούσε την ενέργεια αυτή ως πολιτική ικανή να συμβάλει αποτελεσματικά στην σύγκλιση των διαφορετικών επιπέδων παραγωγικής δυναμικότητας περιοχών της Κοινότητας.

Τρίτη παρατήρηση. Η ελληνική πλευρά φαίνεται να σταθεροποιείται

σ' ένα ποσοστό πιστώσεων γύρω στο 6% του συνόλου των πιστώσεων του ΕΚΤ και φαίνεται ότι μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να διεκδικήσει κάτι περισσότερο από το ποσοστό αυτό. Αν λάβουμε υπόψη ότι το ποσοστό αυτό αφορά πιστώσεις υποχρεώσεων και όχι πληρωμών, όπως επίσης και το γεγονός ότι το συντριπτικό ποσοστό των πιστώσεων αυτών διατίθεται επειδή ολόκληρη η ελληνική επικράτεια έχει χαρακτηριστεί ως περιοχή πρώτης προτεραιότητας, οι σκέψεις για την ποιότητα των προγραμμάτων μας και τη δυνατότητα ανταγωνισμού για την κοινοτική χρηματοδότηση με τα προγράμματα των λοιπών εταίρων, μάλλον, προκαλούν μελαγχολία.

β. Το 1986 - 87 η Έπιτροπή ανέλαβε την εκκαθάριση των πιστώσεων παρελθόντων ετών, δηλαδή, των πιστώσεων υποχρεώσεων για τις οποίες δεν είχε γίνει μέχρι 1.1.1986 αποπληρωμή. Τμήμα των πιστώσεων αυτών μεταφέρθηκε στον προϋπολογισμό του 1987, τμήμα (45% στο σύνολο) άκυ-

ρώθηκε και για το υπόλοιπο έγινε κανονικά ή απορρόφηση των πιστώσεων. Τα στοιχεία που εμφανίζει η Έπιτροπή στην 16η ετήσια έκθεση για το ΕΚΤ δείχνουν ότι για την Ελλάδα την 1.1.1986 έμεινε προς εκκαθάριση το 26,2% των πιστώσεων που είχαν αναληφθεί πριν από το 1984, το υψηλότερο ποσοστό όλων των κρατών - μελών. Τα σχετικά στοιχεία παρουσιάζονται στον Πίνακα Α - 2 του παραρτήματος.

Πάνω από το 26% των πιστώσεων που δεσμεύτηκαν για την Ελλάδα την τριετία 1981 - 83 δεν είχε εκκαθαριστεί το 1986, και από το ποσοστό αυτό τελικά μόνο το 24,3% μετατράπηκε σε πιστώσεις πληρωμών, εισέρευσε, δηλαδή, στα ελληνικά ταμεία. Ποσοστό 48,9% - σχεδόν τα μισά - άκυρώθηκαν, ενώ το υπόλοιπο 25,4% χάθηκε εξ αιτίας της υποτίμησης της δραχμής έναντι του ECU κατά τη διετία της εκκαθάρισης.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.2

Έκκαθάριση πιστώσεων ετών έως και 1983 / Ε.Ο.Κ. - 10

	ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ ΠΡΟΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ (1)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΘΕΝΤΩΝ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ ΜΕ ΠΛΗΡΩΜΗ	% ΑΚΥΡΩΣΕΩΣ	% ΠΟΥ ΕΜΕΙΝΑΝ ΠΡΟΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΗ (2)	ΝΕΕΣ ΑΝΑΛΗΨΕΙΣ - ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ ΙΣΟΤΙΜΙΕΣ (3)	ΣΥΝΟΛΟ
ΒΕΛΓΙΟ	19,62	56,24	38,32	0,06	(-) 5,38	100,0
Ο.Ο. ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ	7,10	71,75	26,45	0,16	(-) 1,64	100,0
ΔΑΝΙΑ	7,00	80,90	11,81	0,17	(-) 7,12	100,0
ΕΛΛΑΔΑ	26,73	24,27	48,90	1,43	(-) 25,40	100,0
ΓΑΛΛΙΑ	8,96	58,15	34,52	0,09	(-) 7,24	100,0
ΙΤΑΛΙΑ	16,44	32,69	61,16	0,33	(-) 5,82	100,0
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	6,21	47,60	54,66	----	2,26	100,0
ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	24,18	37,55	52,11	0,22	(-) 10,12	100,0
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	11,31	32,33	63,52	0,58	(-) 3,57	100,0
ΗΝΩΜ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ	8,95	71,08	30,70	0,06	1,84	100,0

1) Την 1.1.1986 2) Την 1.1.1988

3) Τα άρνητικά πρόσημα δηλώνουν κυρίως την απώλεια εξ αιτίας δυσμενούς μεταβολής των ισοτιμιών.

Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις τὰ ποσὰ πού ἀντιστοιχοῦν στίς πιστώσεις πού χάθηκαν λόγω τῆς υποτίμησης τοῦ νομίσματος εἶχαν μιά ἄμεση πληθωριστική ἐπίδραση μέσω τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν λοιπῶν δημοσίων ὀργανισμῶν, ἐφόσον ἡ δαπάνη σέ ἐθνικό νόμισμα πραγματοποιήθηκε, ἀλλά κόστισε λιγότερο σέ ὄρους ECU.

Ἡ κατάσταση, σέ σύγκριση μέ τίς λοιπές χώρες τῆς ΕΟΚ, δέν βελτιώνεται σημαντικά ἀκόμη καί γιά τίς πληρωμές πού ἀφοροῦν πιστώσεις πού ἀναλήφθηκαν μετα τό 1984. Ὑπάρχει ὁμως μιά αἰσθητή βελτίωση πού σέ ἕνα ποσοστό εἶναι πλασματική ἐφόσον περιλαμβάνονται στίς πληρωμές προκαταβολές πού πληρώνονται καί γιά προγράμματα πού ἐνδέχεται νά μήν ὀλοκληρωθοῦν.

γ. Ὁ Πίνακας Α - 3 παρουσιάζει τήν κατανομή τῶν πιστώσεων πού ἀναλήφθηκαν ἀπό τό ΕΚΤ κατά εἶδος παρέμβασης γιά κάθε χώρα τῆς ΕΟΚ. Παρουσιάζει ἐπίσης στοιχεῖα γιά τόν

ἀριθμό τῶν ἀτόμων πού ἐκτιμᾶται ὅτι θά καλυφθοῦν μέ τὰ ἀντίστοιχα προγράμματα γιά τὰ χρόνια 1987 - 88.

Σχολιάζοντας τίς ἐνδείξεις αὐτές μπορούμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ὑπάρχει μιά κίνηση — ἡ ὁποία, βεβαίως, δέν εἶναι τεκμηριωμένη ἐφόσον οἱ παρατηρήσεις μας εἶναι περιορισμένες — προσέγγισης πρὸς τοὺς μέσους κοινοτικούς ὄρους σ' ὅλες τίς μεταβλητές τοῦ πίνακα. Τό ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τῶν ἐλληνικῶν προγραμμάτων, ὁμως, ἀφορᾶ τό ὑψηλό ποσοστό πού καταλαμβάνουν τὰ προγράμματα ἐπιδότησης γιά τοποθέτησης ἀνέργων σέ θέσεις ἐργασίας. Τό 1988 — καί παρά τήν παρατηρούμενη μείωση τοῦ ποσοστοῦ ἐναντι τοῦ προηγούμενου ἔτους — τό ποσοστό αὐτό εἶναι διπλάσιο τοῦ ἀντίστοιχου κοινοτικοῦ.

Εἶναι χαρακτηριστικό, ἄλλωστε, ὅτι ἡ ἀπόκλιση ἀπό τόν μέσο κοινοτικό τῶν πιστώσεων ἀνά ἄτομο ἐμφανίζεται ἐλάχιστη στό εἶδος αὐτῶν τῶν ἐνέργειῶν. Τό γεγονός αὐτό προκαλεῖ κάποιες σκέψεις καί, μάλιστα, ἂν ἀναλογισθοῦμε ὅτι τό ἀνά ἐργαζόμενο κόστος στήν Ἑλλάδα δέν ὑπερβαίνει τό 1/3 τοῦ κοινοτικοῦ μέσου ὄρου,

προκύπτει τό συμπέρασμα ὅτι στήν Ἑλλάδα ἀντιμετωπίζουμε ἕνα καθεστῶς ὑπερεπιδότησεων — σέ σύγκριση πάντα μέ τό κοινοτικό μέσο ὄρο — τῶν ἐργοδοτῶν.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, καί παρά τίς συχνές ἀντίθετες διακηρύξεις, τό ποσοστό τῶν πόρων πού κατευθύνεται σέ προγράμματα τεχνικῆς - ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης ὑστερεῖ σημαντικά ἐναντι τοῦ μέσου κοινοτικοῦ. Αὐτή ἡ ὑστέρηση λαμβάνει μεγαλύτερες διαστάσεις ἂν ἀναλογισθοῦμε ὅτι στό ποσοστό αὐτό περιλαμβάνονται προγράμματα ἀμφιλεγόμενα — π.χ. τὰ προγράμματα τεχνικῆς ἐκπαίδευσης τοῦ ὑπουργείου Παιδείας — ἢ προγράμματα πού ἐπιτρέπουν ἀπό τόν τρόπο πού ἔχουν σχεδιασθεῖ ὑψηλό ποσοστό παραχάραξης — π.χ. τό πρόγραμμα ἐνδοεπιχειρησιακῆς κατάρτισης τοῦ ΟΑΕΔ. Σημειωτέον δέ ὅτι καί τὰ δύο προγράμματα αὐτά εἶναι ἀπό τὰ πλέον ὀγκώδη καί σέ πιστώσεις καί σέ ἄτομα.

Πρέπει νά σημειωθεῖ, ὁμως, ὅτι ἡ διαφοροποίηση τῶν προγραμμάτων μέσα σέ κάθε κατηγορία ἐνέργειας ἀποτελεῖ μιά ἀπλούστευση.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.3

Κατανομή πιστώσεων καί ἀτόμων ἀνά εἶδος ἐνέργειας (ποσοστά)

		ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ		ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΡΟΣΩΠΗ		ΔΙΑΚΙΝΟΥΜΕΝΟΙ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ		Λ Ο Ι Π Α		Σ Υ Ν Λ Ο	
		1987	1988	1987	1988	1987	1988	1987	1988	1987	1988
1.	ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ										
	ΕΛΛΑΔΑ :	71,5	77,2	25,7	21,0	2,4	0,9	0,3	0,8	100,0	100,0
	Ε.Ο.Κ. :	84,6	88,7	14,2	10,5	1,0	0,6	0,1	0,1	100,0	100,0
2.	ΕΠΙΔΟΤΟΥΜΕΝΑ ΑΤΟΜΑ										
	ΕΛΛΑΔΑ :	64,5	69,6	31,9	28,2	3,5	2,1	---	0,1	100,0	100,0
	Ε.Ο.Κ. :	69,5	81,9	22,2	17,2	8,3	0,8	---	---	100,0	100,0
3.	(1) ΜΕΣΗ ΕΠΙΔΟΤΗΣΗ / ΑΤΟΜΟ										
	ΕΛΛΑΔΑ :	769,3	900,6	558,1	605,6	467,5	345,2	6.234	5326,4	693,5	911,5
	Ε.Ο.Κ. :	1232,6	1262,1	655,6	710,4	118,4	83,5	2.524	3234,9	1012,4	1164,6
4.	ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ	- 37,6	-28,6	- 14,9	- 14,8	-294,5	-313,4	-147,0	- 64,6	- 31,5	- 30,3

1) Σέ E.C.U.

δ. Ο Πίνακας Α-4 μās δίνει μιά ενδιαφέρουσα πληροφορία, πού δμως άφορά τό 1983. Τό 73,3% τών ατόμων πού εντάχθηκαν στά προγράμματα τής Έλλάδας, εντάχθηκαν σέ προγράμματα πού χρηματοδοτήθηκαν έξ αίτίας τής γενικότερης πολιτικής ενίσχυσης τών λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών τής Κοινότητας. Αυτό δείχνει τήν άδυναμία νά προωθηθοϋν προγράμματα σέ περισσότερο ανταγωνιστικούς τομείς, μέ αποτέλεσμα ή έλληνική πλευρά νά επαναπαύεται άξιοποιούσα τό «συγκριτικό πλεονέκτημα» τής ύπανάπτυξης. Θα ήταν σκόπιμο νά ύπογραμμισθεϊ ότι ό τομέας «ομάδες έπιχειρήσεων» ήταν ό πλέον κατάλληλος γιά άξιοποίηση αν υπήρχε ή παραμικρή προγραμματισμένη δραστηριότητα γιά τίς προβληματικές έπιχειρήσεις. Στόν τομέα αυτόν ύπάρχει μόνο μιά έλληνική παρουσία από τήν ΠΥΡ - ΚΑΛ γιά 600 εργαζόμενους καί συνολικής χρηματοδότησης ύψους 28 έκ.ατ. δραχμών, ή κάτι λιγότερο από 4.000 δραχμές ανά άτομο τόν μήνα!

ε. Η χρηματοδότηση τών έλληνικών προγραμμάτων από τό ΕΚΤ καταλήγει κυρίως σέ προγράμματα πού δέν έχουν περιφερειακή έξειδίκευση. Τό 72,4% τών πιστώσεων του 1987 καί τό 69,5% του 1988 άφορούν άδιαφοροποίητα περιφερειακώς προγράμματα, δηλαδή προγράμματα πού καλύπτουν τό σύνολο τής επικράτειας. Τό ποσοστό αυτό είναι από τά υψηλότερα στήν Κοινότητα.

Βέβαια, καί τά «έθνικά» προγράμματα αποκτοϋν έκ τών ύστέρων μιά περιφερειακή διάσταση. Αυτή ή έξειδίκευση μεσολαβείται από τήν παρέμβαση του έθνικού αναδόχου, ύπόκειται στήν περιφερειακή πολιτική από τους Έλληνες αναδόχους καί σέ τί κριτήρια βασίζεται είναι άλλο θέμα.

Άντί έπιλόγου: οι προοπτικές

Στά όσα έχουν ειπωθεϊ πίο πάνω δέν χρειάζεται νά προσθέσω καί άλλα γιά νά τονίσω τήν ανάγκη γρήγορης προσαρμογής πρός μιά πολιτική πού δέν θά στοχεύει στή μεγιστοποίηση τών ταμειακών απολαβών, άλλα θά αντιμετώπιζει οϋσιαστικά τό τεράστιο πρόβλημα τής άνεργίας καί τής κοινωνικοποίησης τών νέων.

Οί κίνδυνοι πού ενυπάρχουν στόν κεντρικό συγκεντρωτισμό τών ένεργειών καί στήν έλλειψη συντονισμού τών έθνικών αναδόχων τών κοινοτικών χρηματοδοτήσεων έχουν έπισημανθεϊ πολλές φορές. Έδώ θά ήθελα νά τονίσω μόνο ότι αυτός ό συγκεντρωτισμός γίνεται επικίνδυνος μέ τήν αναθεώρηση τών κανονισμών λειτουργίας τών διαρθρωτικών ταμείων.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.4

1983, Κατανομή ατόμων κατά τομέα παρέμβασης

ΤΟΜΕΙΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ (1)	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΤΟΜΩΝ				(3) / (2)	
	ΣΥΝΟΛΟ	Ε.Ο.Κ. (2)	%	ΕΛΛΑΔΑ (3) %		
ΓΕΩΡΓΙΑ	8.295		0,5	200	0,1	2,4
ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	15.814		0,9	448	0,2	2,8
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ	299.500		16,6	3.120	1,6	1,0
ΝΕΟΙ	745.000		41,3	39.880	20,0	5,4
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	15.300		0,8	840	0,4	5,5
ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	600.000		33,3	146.528	73,3	24,4
ΤΕΧΝΙΚΗ ΠΡΟΩΔΟΣ	42.500		2,4	2.453	1,2	5,8
ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	9.875		0,6	600	0,3	6,1
ΜΕΙΟΝΕΚΤΟΥΝΤΑ ΑΤΟΜΑ	66.107		3,7	5.777	2,9	8,7
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	1.802.391		100,0	199.846	100,0	11,1

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.5

Ποσοστό πιστώσεων καί ατόμων ενταγμένων σέ προγράμματα χωρίς περιφερειακή έξειδίκευση

	1 9 8 7		1 9 8 8	
	ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ	Α Τ Ο Μ Α	ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ	Α Τ Ο Μ Α
ΒΕΛΓΙΟ	66,0	81,8	61,9	74,5
Ο.Ο. ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ	66,7	63,9	58,9	56,9
ΔΑΝΙΑ	67,8	89,4	70,1	85,9
ΕΛΛΑΔΑ	72,4	85,3	69,5	80,1
ΙΣΠΑΝΙΑ	2,4	4,1	0,7	0,2
ΓΑΛΛΙΑ	54,9	55,5	57,9	57,9
ΙΤΑΛΙΑ	10,7	7,0	4,2	1,4
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	97,3	99,9	100,0	100,0
ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	100,0	100,0	100,0	100,0
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	59,3	57,3	58,1	62,4
ΠΟΡΤΟΓΑΛΛΙΑ	60,5	67,4	45,1	46,8
ΗΝΩΜ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ	61,4	73,8	55,6	67,3

«Αν τά πρώτα λειτουργικά προγράμματα γίνονται αποδεκτά από τά κοινοτικά όργανα μέσα στά γνωστά πλαίσια άνοχής, όπως είχε φανεί από τό 1988 ήδη, αυτό δέν σημαίνει ότι ή «παραχώρηση» θά επαναληφθεί και στό μέλλον ή ότι από μόνη της δέν έμπεριέχει άγνωστο άκόμα πολιτικό και οικονομικό κόστος.

Τό νέο θεσμικό πλαίσιο ύπογραμμίζει άκόμα πίο έντονα τίς άδυναμίες μας. Ένδεχομένως, όμως, μπορεί νά αποτελέσει άφορμή γιά νά γίνουν ουσιαστικότερες οί παρεμβάσεις. Κάτι τέτοιο θά μπορούσε νά συμβεί, κατά τή γνώμη μου, υπό τίς έξής προϋποθέσεις:

Πρώτο, νά άποκεντρωθούν οί παρεμβάσεις τών διαρθρωτικών ταμείων και νά αναληφθούν σέ περιφερειακό επίπεδο στά πλαίσια όλοκληρωμένων ή λειτουργικών προγραμμάτων.

Δεύτερο, γιά νά γίνει τό πρώτο άπαιτείται μιά ριζοσπαστική διοικητική και οικονομική αναδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού.

Τρίτο, νά έπιτευχθεί ό συντονισμός σέ περιφερειακό επίπεδο τών έθνικών και περιφερειακών όργανισμών και ύπηρεσιών πού έμπλέκονται στόν σχεδιασμό και ύλοποίηση τών προγραμμάτων.

Τέταρτο, νά δημιουργηθεί ένα σύστημα συγκέντρωσης και έπεξεργασίας αναλυτικών πληροφοριών γιά τήν άγορά εργασίας σέ περιφερειακό επίπεδο μέ βάση τήν έτήσια έρευνα εργατικού δυναμικού τής ΕΣΥΕ, έφόσον ή έρευνα αύτή προσαρμοσθεί κατάλληλα, και τά περιφερειακά γραφεία εργασίας του ΟΑΕΔ.

Πέμπτο, νά εξασφαλισθούν οί έθνικοί πόροι γιά τή χρηματοδότηση τών

προγραμμάτων και τών άναγκαίων ένεργειών πού προαπαιτούνται και μάλιστα γιά όλη τήν περίοδο έφαρμογής τών λειτουργικών προγραμμάτων, νά καθιερωθεί, δηλαδή, ένα σύστημα μεσοπρόθεσμων προϋπολογισμών.

Έκτο, νά εξασφαλισθούν πόροι γιά τήν άνάλψη προγραμματισμένης παρέμβασης στην άγορά εργασίας σέ τομείς πού δέν έμπίπτουν στην κοινοτική δραστηριότητα.

Έβδομο, νά γίνει προσπάθεια σύμμετρης άνάπτυξης όλων τών δυνατοτήτων χρηματοδότησης πού προσφέρονται από τήν Κοινότητα σέ αντίθεση μέ τή μέχρι σήμερα έμφαση πού έχει δοθεί στό ΕΤΠΑ γιά εύνότους λόγους.

Όγδοο, νά γίνει άντιληπτό ότι στην Ελλάδα άντιμετωπίζουμε προβλήματα στην άγορά εργασίας πού είναι κοινά και έξίσου σημαντικά μέ τά αντίστοιχα προβλήματα τών άλλων κρατών - μελών και στή φύση και στην έκταση. Η μόνη ελληνική «ιδιομορφία» έγκνεται στό γεγονός τής άνυπαρξίας και του στρεβλού τρόπου λειτουργίας τών μηχανισμών του κράτους ευημερίας. Η όχύρωση πίσω από τήν «έλληνική ιδιαιτερότητα», όχι μόνον έμποδίζει τήν κατανόηση τής πραγματικότητας και τής ουσίας τών κοινωνικών προβλημάτων πού αναδεικνύονται μέσα από τήν κρίση, αλλά, άκόμα χειρότερα, διαιωνίζει εύκαιριακές πολιτικές έπιλογές.

Τέλος, νά δοθεί έμφαση στην άνάλυση τών εξελίξεων στην άγορά εργασίας και νά εξασφαλισθεί ή δημοσία κριτική τών σχετικών μελετών.

Η ελληνική πλευρά, κυβέρνηση και αντιπολίτευση συνολικά, τά τελευταία χρόνια φάνηκε νά άδυνατεί νά κατανοήσει τήν σημασία τής Ένιαίας Πράξης, αλλά και τίς συνέπειες τής άλλα-

γής στό πλαίσιο λειτουργίας τών διαρθρωτικών ταμείων. Αντιμετώπισε κρίσιμα πολιτικά ζητήματα μέ μεγαλοστομίες και νεολογισμούς, δηλώνοντας έτσι τήν άμηχανία της. Απ' ό-λα τά προβλήματα στάθηκε μόνο σέ δύο: στην άνάγκη νά δουλεύουν οί Έλληνες περισσότερο και στόν διπλασιασμό τών πόρων τών διαρθρωτικών ταμείων. Δέν θά σχολιάσω τό πρώτο. Θά παρακαλέσω όμως όσους από σάς έχετε ύπομονή νά κάνετε κάποια στιγμή μιά άπλή άσκηση: Νά προβάλλετε στό 1993 τόν μέσο ρυθμό αύξησης τών πόρων τών διαρθρωτικών ταμείων της πριν τό 1988 πενταετίας και στή συνέχεια νά αφαιρέσετε από τίς διαθέσιμες πιστώσεις πού έχει ύποσχεθεί ή κοινότητα ένα ποσοστό πιστώσεων περίπου 10 μέ 15% έτησίως πού άφορά πιστώσεις πού δέν άπορροφώνται και πού μέ τόν νέο δημοσιονομικό κανονισμό τής κοινότητας άκυρώνονται. Τό άποτέλεσμα θά είναι άπογοητευτικό γιά όσους βασίζουν τήν οικονομική και κοινωνική συνοχή στην ύποτιθέμενη μεγαλύτερη χρηματοδότηση.

Είναι άνάγκη νά περάσουμε από τήν ταμειακή άποτελεσματικότητα στην ουσιαστική άποτελεσματικότητα τών προγραμμάτων, σέ προγράμματα μικρής κλίμακας, προσαρμοσμένα στις άνάγκες παραγωγικής άνασυγκρότησης τών περιφερειών, και αν θέλετε, σέ προγράμματα πού ή εργασία και οί εργαζόμενοι θά πάσουν νά άντιμετωπίζονται ως στοιχεία προσδιοριστικά τής άνταγωνιστικότητας τών έπιχειρήσεων και θά άποκτήσουν τή θετική τους αύταξία, τήν αξία τους γι' αύτό πού είναι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BOLLE M., et Al., *Efficiency of Labour Market and Employment Policy Measures*, Final Report for the EEC Commission, V / 883 / 83, Vol. 1, 1983.

DAVIS N., 1986, *Training for Change*, στό P.E. Hart (ed.) *d) Unemployment and Labour Market Policies*, NIESR - PSI - RIIA.

ΔΕΔΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ Α., «Ο Ένιαίος Κοινωνικός Χώρος», *Ο Πολίτης*, τεύχ. 94, 1988.

ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ Δ., 1989, *Δημιουργώντας Άπασχόληση: Τό Πρόγραμμα Νέων Θέσεων του ΟΑΕΔ*, ΟΑΕΔ.

ΚΟΥΤΡΗΣ Α., «Κοινωνικά Προβλήματα και Παρεμβάσεις στην Κοινότητα: Η Πε-

ρίπτωση του Κοινωνικού Ταμείου», στό Π. Ρουμελιώτης (έπ.) *Η Όλοκλήρωση τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας και ό ρόλος τής Ελλάδας*, Παπαζήσης 1985.

ΜΙΣΥΡΗ Μ., 1989, *Προγράμματα Άπασχόλησης και οί Έπιπτώσεις τους σέ Τοπικό Έπίπεδο — Οί περιπτώσεις τών Νομών Ροδόπης και Χανίων, Διπλωματική Έργασία*, Ίνστιτούτο Περιφερειακής Άνάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

OFFE C., 1984, *Contradictions of the Welfare State*, Hutchinson.

ΟΦΦΕ Ψ., 1985, *Disorganized Capitalism*, Polity, 1985.

WHITING E., 1987, *A Guide to Unemployment Reduction Measures*. Macmillan.

Νέα δείγματα γραφής στο νεοελληνικό θέατρο

Ο Κήπος τῶν Χαμένων Ἑραστῶν τοῦ Σ. Λύτρα

τῆς Σίσσυ Βελισσαρίου

Ὁ Κήπος τῶν Χωρισμένων Ἑραστῶν τοῦ Στέλιου Λύτρα ἀνέβηκε τὴν 1η Φεβρουαρίου 1990 στὸ Κρατικὸ Θέατρο Βορείου Ἑλλάδος σὲ σκηνοθεσία Νίκου Ἀρμάου. Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ νέο γιὰ τὸ σύγχρονο Ἑλληνικὸ Θέατρο τὸ ὁποῖο στὴ συντριπτικὴ παράγωγή του ἔχει παραμείνει προσκολλημένο στὴν ἠθογραφία ἢ στὸ «λοῦμπεν» ρεαλισμό. Ὁ Κήπος, παίρνοντας ἀποστάσεις ἀπὸ τὶς δοκιμασμένες συνταγές τοῦ ἐγχώριου ρεαλισμοῦ, προχωράει σὲ πολλαπλές ρήξεις στὸ ἐπίπεδο τῆς μορφῆς, πού συνεπάγονται καὶ τὴ συνολικὴ ἀνατροπὴ τοῦ γνωστοῦ μοντέλου δραματοουργίας. Οἱ ἀναζητήσεις στὸ χῶρο τῆς θεατρικῆς φόρμας διαπλέκονται μὲ τὶς θεματολογικὲς ἐνασχολήσεις τοῦ ἔργου σὲ μία νέου τύπου (γιὰ τὴν Ἑλλάδα) γραφὴ πού διαστακτικὰ ἐμφανίζεται ὡς μεταμοντέρνα. Ἡ ἀνάλυση πού θὰ ἀκολουθήσει ὁμῶς δὲν θὰ σταθεῖ στὸ κατά πόσο τὸ ἔργο ὄντως πληροῖ αὐτὸν τὸν ὄρο. Αὐτὸ διότι ἡ ἔνταξη τοῦ καλλιτεχνικοῦ προϊόντος σὲ κατηγορία ἀναπόφευκτα διαμορφώνει τοὺς δικούς της ὄρους «κατανόησης» του, ὄροι πού ἀπορρέοντας ἀπὸ τὴν λογικὴ τῆς κατάταξης, συχνὰ ὑπάρχουν ἐρήμην του. Ὁ Κήπος ἐπιχειρώντας τὴν πολλαπλὴ καὶ ἀναρχὴ ἀνατροπὴ συμβατικῶν δραματικῶν κωδίκων, δὲν εἶναι εὐκόλα κατατάξιμος σὲ εἶδος. Δημιουργεῖ τοὺς προσωπικούς του ὄρους χωρὶς ὁμῶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι αὐτοπροσδιορίζεται μόνιμα σὲ ἀντιπαράθεση μὲ καθιερωμένες μορφές καὶ πρακτικές. Ἀντίθετα τὸ ἐνδιαφέρον του βρίσκεται στὸ ὅτι διερευνᾷ τὴ σχέση του μὲ τὴν παράδοση ἐπιχειρώντας τόσο νὰ τοποθετηθεῖ ὡς πρὸς αὐτήν, ὅσο καὶ νὰ τὴν ἐπανερμηνεύσει. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ κριτικὴ τῆς παράστασης, ἀλλὰ λαμβάνοντας ὑπόψη καὶ τὸ μετακείμενο τοῦ σκηνοθέτη, ἀποπειράται τὴν ἐρμηνεῖα τῆς λογικῆς πού ἐνυπάρχει στὸν τρόπο γραφῆς.

Ὁ Κήπος τῶν Χωρισμένων Ἑραστῶν εἶναι «δύσκολο» ἔργο. Ἡ πρώτη δυσκολία προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ δοθεῖ μία εὐκόλη ἀπάντηση στὸ σύνθημα ἐρώτημα «ποία εἶναι ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου;». Μὲ τὸν ὄρο «ὑπόθεση» ἐννοοῦμε τὴν ἱστορία πού συνθέτουμε ἐνῶ διηγούμαστε τὸ ἔργο. Ἡ ἱστορία αὐτὴ εἶναι μία «παράφραση» τῶν δραματικῶν γεγονότων τοποθετημένων συνειδητὰ σὲ χρονολογικὴ σειρά, ἄρα στὴν ἐξέλιξή τους. Εἶναι μία ἀφαίρεση δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πλοκὴ ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ δόμηση τῆς δραματικῆς πράξης ἔτσι ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται στὸ κοινό, μὲ τὶς ἀσυνεχεῖς της, τὶς παραλείψεις της, τὰ χρονικά της ἄλλατα κ.λπ.¹ Στὴν πραγματικότητά ἐπομένως ἡ διήγηση τῆς ὑπόθεσης τοῦ ἔργου εἶναι μία ἀφαιρετικὴ διαδικασία

μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπορρίπτονται ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τῆς πλοκῆς πού δὲν κρίνονται ἀπαραίτητα γιὰ τὴ διήγηση. Διατηροῦνται ὁμῶς ὅλα ἐκεῖνα πού συμβάλλουν στὴν κατανόηση τόσο τῶν πράξεων τῶν δραματικῶν χαρακτήρων, ὅσο καὶ τῆς συνολικῆς σύλληψης τοῦ συγγραφέα.

Τὸ συγκεκριμένο ἔργο καθιστᾷ ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα σχεδὸν ἀδύνατο. Ἡ ἐπιλογή ἐκείνων τῶν στοιχείων πού θὰ μπορούσαν νὰ δομήσουν μιὰ ἐξελεγκτικὴ ἀφήγηση χαρακτήρων καὶ πράξεων δυσχεραίνεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο. Αὐτὸ ἀποσταθεροποιεῖ τὴν ἔννοια τοῦ δραματικοῦ χαρακτήρα καὶ διερωτᾶται γιὰ τὴ φύση καὶ τὸ νόημα τῆς (δραματικῆς) πράξης μέσα στὸ (δραματικὸ) χρόνο. Ταυτόχρονα μιὰ ὑποθετικὴ ἐξιστόρηση τῶν «γεγονότων» σκοντάφτει πάνω στὴν ἴδια τὴν πλοκὴ. Αὐτὴ συμβατικὰ θεωρεῖται ἡ ἄλυσίδα πού συνδέει σειρά πράξεων μεταξύ τους στὴ βάση μιᾶς αἰτιατῆς ἀκολουθίας. Ἰδανικά σὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα ἢ μιὰ ἐπιμέρους πράξη πρέπει νὰ προκαλεῖ τὴν ἐπόμενη καὶ οὕτω καθεξῆς, ἔτσι ὥστε τὸ ξετύλιγμα τῆς πλοκῆς νὰ εἶναι οὕτω καθεξῆς, ἔτσι ὥστε τὸ ξετύλιγμα τῆς πλοκῆς νὰ εἶναι παράλληλα καὶ ἡ σταδιακὴ ἀποκάλυψη κάποιου τύπου γνώσης γιὰ τὸ θεατὴ γνώσης πού ἀφορᾷ κυρίως τὸν ἥρωα, τὸ παρελθόν του καὶ ἐνδεχομένως τὸ μέλλον του. Στὸν Κήπο, ἀντίθετα, οἱ πληροφορίες παρέχονται μὲ ἀσυνεχῆ τρόπο ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ πλοκὴ δὲ στηρίζεται σὲ αἰτιατὲς ἀλληλουχίες γεγονότων. Ὁ θεατὴς βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ ἕνα σύνολο θραυσματοποιημένων καταστάσεων πού φαίνονται νὰ μὴν ἔχουν σχέση μεταξύ τους. Ἀπαιτεῖται ἡ ἐνεργὴ του παρέμβαση στὸ νὰ τοποθετήσῃ τὸ κομμάτια αὐτὰ σὲ μιὰ ἐνιαία συνολικὴ εἰκόνα. Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ, ὁμοια μὲ τοῦ παίκτη τοῦ πάζλ, ἀπαιτεῖ τὴν καθαρὰ νοητικὴ διαδικασία συνταιριάσματος τῆς θεματικῆς καὶ πληροφοριακῆς δομῆς τοῦ ἔργου. Διαπιστώνεται ὁμῶς ὅτι ἀκόμα καὶ ἂν ἀποκατασταθοῦν πληροφοριακὰ οἱ διασυνδέσεις μεταξύ τῶν δραματικῶν χαρακτήρων, αὐτὸ πού προκύπτει δὲν εἶναι τὸ συνολικὸ νόημα ἢ τὸ «μῆνυμα» τοῦ ἔργου. Καὶ αὐτὸ διότι οἱ διασυνδέσεις αὐτές ὑπάρχουν κυρίως πρὸς χάριν τῆς δομῆς.

Ἡ «εἰσαγωγὴ» αὐτὴ κρίθηκε ἀπαραίτητη προκειμένου νὰ ἐπισημανθοῦν καὶ ἐν μέρει νὰ ἐξηγηθοῦν οἱ δυσκολίες στὴ δόμηση ἐνός ἀφηγηματικοῦ κειμένου σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὰ δρώμενα. Ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου στηρίζεται σὲ μιὰ σειρά εἰκόνων πού σὲ ἕνα πρῶτο ἐπίπεδο ἐμφανίζονται νὰ μὴ προωθοῦν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη ἀφήνοντας τὴν ὡς τὸ τέλος «ἀνοικτῆ».

Ἡ δομή είναι κυκλική και επαναληπτική. Τό ἔργο «τελειώνει» μέ τήν επανάληψη τῆς πρώτης εἰκόνας. Ἡ πρώτη εἰκόνα ἔχει νά κάνει μέ ἕνα μακρινό φυλάκιο «στή μέση μιᾶς ἔρημης χώρας». Ἐκεῖ στέκονται δύο σταυροφόροι-φρουροί σέ ἀναμονή τῶν στρατιῶν τοῦ Ἰσαάκιου. Τά «φῶτα σβήνουν». Ἐπακολουθεῖ ἡ δεύτερη εἰκόνα πού είναι ἕνα φλας-μπάκ στό παρελθόν. Εἶναι ἡ σκηνή τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ τοῦ πρώτου φρουροῦ ἀπό τόν πατέρα του ἐνῶ ἀκούγεται σχόλιο τοῦ φρουροῦ πάνω στή δύναμη τῆς εἰκόνας.² Ἐνα φῶς φωτίζει τόν βασιλιά Ριχάρδο πού «... κοιτάζει κατά μέτωπο τούς θεατές». Δίπλα του ὁ Δούκας Ραϋμόνδος καί πίσω, στό μισοσκόταδο, ἕνας Γραμματικός πού διαβάζει ἕνα λατινικό κείμενο πού ἀκούγεται ταυτόχρονα μέ τό λόγο τοῦ Ριχάρδου. Τά φῶτα σβήνουν γιά νά ἐπικεντρωθοῦν στό φυλάκιο μέ τούς δύο φρουρούς καί ἀμέσως μετά στήν ἐπόμενη εἰκόνα. Ἐμφανίζεται ὁ θίασος τοῦ Δόν Ντομένικο, πού δραματοποιεῖ τό Βυζαντινὸ ἐρωτικό μυθιστόρημα *Βέλθανδρος καί Χρυσάντζα*. Ἐδῶ ἔχουμε «θέατρο — μέσα — στό θέατρο» μέ ἀποδέκτες τούς θεατές τῆς παράστασης. Ἀκολουθεῖ μία σκηνή ἔρωτα μεταξύ ἑνὸς ἀγοριοῦ (πρῶτος φρουρός) καί ἑνὸς κοριτσιοῦ, ρόλος πού στήν παράσταση παίχθηκε ἀπό τήν ἠθοποιό-Χρυσάντζα. Ἀμέσως μετά ἐμφανίζονται οἱ Ριχάρδος καί Ραϋμόνδος· σκοτάδι καί προβολέας φωτίζει τούς Ριχάρδο καί Ραϋμόνδο, καί μετά συντομευμένη ἡ ἴδια σκηνή τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ. Τό ἔργο συνεχίζει μέ τήν ἐναλλαγή τῶν παραπάνω οἰκείων εἰκόνων. Παρεμβάλλεται ἐπίσης καί μία σκηνή πού ἐκτυλίσσεται μέ δύο νέα πρόσωπα, τῆ Χριστίνα-Λουίζα καί τό συνοδό της, τά ὁποῖα ὅμως δέ θά ξαναεμφανισθοῦν. Τό ἔργο «κλείνει» μέ τό θάνατο τῶν δύο φρουρῶν, τοῦ Δόν Ντομένικο καί τῶν ἠθοποιῶν τοῦ θιάσου του ἀπό «ἄντρες μέ σκοῦρες στολές, πλαστικές ἀλεξίσφαιρες ἀσπίδες καί πολυβόλα (ὁ ἔχθρος; τὰ ΜΑΤ; δυνάμεις καταστολῆς;)» (46). Ἡ τελική εἰκόνα είναι ἡ επανάληψη τῆς πρώτης: οἱ δύο φρουροί μιλοῦν γιά τή λήθη καί γιά τό παρελθόν:

«Ἄ φρουρός: Κάποτε ὅλα θά ξεχαστοῦνε, μοῦ εἶπες. Ὅλα ξεχνιοῦνται, ὅλα γίνονται μακρινά κάποτε. Κάποια θραύσματα μένουν μονάχα, κάποιες εἰκόνες πού δέν ξέρεις κἀν ἄν ὑπῆρξαν.» 148)

Ἐδῶ, ὅπως καί σέ πολλά ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου, ὁ συγγραφέας ἐπισύρει τήν προσοχή μας στήν παράσταση ὡς παράσταση, δηλαδή ὡς ἕνα κατασκευάσμα πού δέν κρύβει, ἀλλά ἀντίθετα ἐκθέτει τόν τεχνητό του χαρακτήρα. Ἡ διαρκῆς ἀναφορά τῶν φρουρῶν σέ «εἰκόνες», σέ «θραύσματα», καί οἱ σκηναϊκές ὁδηγίες «ἕνας στροφοσκοπικός προβολέας τεμαχίζει τό μακελιό σέ ἄπειρες εἰκόνες» (46), εἶναι στήν πραγματικότητα ἡ ἀναφορά τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου στόν ἑαυτό του. Ἡ θραυσματοποίηση δέν λειτουργεῖ μόνο θεματικά ἀλλά καί σκηναϊκά ὡς ἡ συγκεκριμένη τεχνική πού ἀκολουθεῖται στό στήσιμο τῆς παράστασης. Μέσα ἀπ' τό δραματικό λόγο (καί ὄχι μόνο), καλεῖται ὁ θεατῆς νά ἀντιληφθεῖ τό μοντάζ τῶν εἰκόνων αὐτόνομα ὡς μία θεατρική πρακτική καί νά τήν κρίνει καθεαυτή ἀλλά καί σέ σχέση μέ ἄλλες ἐμπειρίες. Τό ἴδιο τό θέατρο ἐπομένως, προβαίνει σέ μία αὐτοαναφορά, ἡ ὁποία κορυφώνεται στό «θέατρο — μέσα — στό θέατρο». Αὐτό, ἀναιρώντας τή βασική σύμβαση τοῦ θεατρικοῦ ρεαλισμοῦ, πού ἀπαιτεῖ οἱ

ἠθοποιοί νά παίζουν σά νά μήν ὑπάρχει κοινό, ἀναγνωρίζει τήν ὑπαρξή του διακηρύσσοντας: «παίζουμε γιά σᾶς».

Ἐάν θεωρήσουμε ὅτι τό ρεαλιστικό θέατρο στηρίζεται στήν ἀπόκρυψη τῶν «ραφῶν» πού ἐνώνουν τό κείμενο μέ τήν παράσταση,³ τότε σίγουρα Ὁ Κῆπος ἀνήκει στίς θεατρικές ἐκεῖνες πρακτικές πού διασποῦν τήν ψευδαίσθηση τῆς πραγματικότητας ἐνεργοποιώντας τήν ἀντιληψη τοῦ θεατῆ. Δραματουργικά ἀνοικτό σέ πολλαπλές ἐρμηνεῖες, ἀπαιτεῖ ἀπό τόν ἴδιο τό θεατῆ νά γράφει «ἕνα κείμενο μέσα στό κείμενο»⁴ συγκρίνοντας καί ἀντιπαραθέτοντας τίς εἰκόνες μεταξύ τους. Ἡ δραματουργία τῶν ταμπλώ εἰσάγει τό στοιχεῖο τῆς ἀσυνέχειας ἢ τῆς διάσπασης τῆς ἐνότητας στήν παράσταση.⁵ Δέν ἐπιτρέπει ἔτσι στόν θεατῆ νά παρασρθεῖ ἀπό τήν πλοκή καί νά ταυτιστεῖ μέ τά δρώμενα δίνοντας τόν ἀναγκαῖο χρόνο νά σκεφτεῖ πάνω στή δομή τοῦ ἔργου. Τά ταμπλώ στόν Κῆπο δέν ἔχουν τήν αὐτοτέλεια αὐτῶν πού χρησιμοποιοῖ ὁ Μπρέχτ, τά ὁποῖα σχεδόν «κλείνουν» στόν ἑαυτό τους. Ἐδῶ οἱ εἰκόνες ὀριοθετοῦνται αὐστηρά ἀπό τή συνολική δομή. Μέσα ἀπό τήν ἀντιπαράθεσή τους ὁ θεατῆς ἀνακαλύπτει κάποια στοιχεῖα τῆς δομῆς πού θά τόν βοηθήσουν νά ἀρθρώσει τό δικό του «κείμενο».

Ἐνα τέτοιο στοιχεῖο εἶναι ἡ ἀντιθετική σχέση πού συνδέει τίς τρεῖς κεντρικές εἰκόνες μεταξύ τους: Ἡ παράσταση τοῦ Δόν Ντομένικο διακόπτεται βίαια σχεδόν πάντα ἀπό τόν κήρυκα τοῦ Ριχάρδου. Ἡ ἐξουσία ἐδῶ παρουσιάζεται ὡς ὁ ἀπροκάλυπτος ἔχθρος τῆς τέχνης. Ταυτόχρονα ἡ ἐξουσία, ὅπως συμβολίζεται ἀπό τόν βασιλιά Ριχάρδο, ἐμφανίζεται καί σέ σχέση ἀντίθεσης μέ τόν ἔρωτα. Οἱ τρεῖς ἀπό τίς τέσσερες ἐρωτικές σκηνές ἀντιπαρατίθενται ἄμεσα μέ αὐτές τῆς ἐξουσίας, οἱ ὁποῖες καί τίς διαδέχονται. Ἐπομένως μέσα ἀπό τή σύγκριση τῶν ἐπιμέρους στοιχείων τῆς δομῆς διαφαίνεται ἡ ἀντίθεση ἔρωτα/τέχνης (θεάτρου) μέ τήν ἐξουσία. Ἡ τελευταία, ὅπως σημειώνει ὁ συγγραφέας στίς ὁδηγίες του, ἀπεκδύεται στήν πορεία «τά στοιχεῖα τοῦ

1. Γιά τή διάκριση τῆς ὑπόθεσης (fabula ἢ story) καί τῆς πλοκῆς (sjuzet ἢ plot) βλ. Keir Elam, *The Semiotics of the Theatre and Drama* (London and New York: Methuen, 1980) 119-126.

2. «Ἄ Στρατιώτης: Εἰκόνες, ἴσα νά σοῦ θυμίζουν μιᾶ ζωή πού δέν ξέρεις κἀν ἄν ὑπῆρξε, εἰκόνες ἴσα νά σέ κρατοῦν ζωντανό στά σκοτάδια...» (3). Τό ἔργο δέν ἔχει ἀκόμα δημοσιευτεῖ. Οἱ ἀναφορές μου σέ αὐτό προέρχονται ἀπό τό δακτυλογραφημένο κείμενο πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν παράσταση στό Κ.Θ.Β.Ε.

3. Richard Schechner, *Performance Theory* (London: Routledge, 1988) 73.

4. Ὁ Patrice Pavis, *Language of the Stage* (New York: Performing Arts Journal Publications, 1982) 78-79, ἀντιπαραθέτει αὐτοῦ τοῦ τύπου τήν ἀνάγνωση πού ἐνεργοποιεῖ τόν θεατῆ στό νά ἐπιλέξει τή δική του ἐρμηνεία λαμβάνοντας ὑπόψη τόν μηχανισμό παραγωγῆς τοῦ ἔργου ἀλλά καί τῆς ἀνάγνωσης του, ἀπό ἐκεῖνη πού ἀποκαλεῖ «ἀπλοϊκή» καί πού γίνεται χωρίς ἐπίγνωση αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ.

5. Anne Ubersfeld, *Lire le Théâtre* (1977, Paris: Editions Sociales, 1982) 210.

μεσαιωνικού» παίρνοντας σύγχρονη μορφή.⁶ Οι εκπρόσωποι της εμφανίζονται με στολές που παραπέμπουν σε σύγχρονα σύμβολα εξουσίας ανάδεικνυοντάς την έτσι σε μία έννοια διαχρονική που, υπάρχοντας υπεράνω συγκεκριμένων ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών, μετατίθεται στη σφαίρα της μεταφυσικής. Σε αντίθεση με τη βία της εξουσίας υπάρχει η δύναμη της τέχνης και του έρωτα που στην περίπτωση αυτή ταυτίζονται τόσο θεματικά όσο και δομικά. 'Ο Δόν Ντομένικο είναι έρωτευμένος με το θέατρο. Έχει αφιερωθεί με πάθος στο στήσιμο της παράστασης του και συνεχίζει παρ' όλα τα προσκόμματα από την εξουσία. Τελικά θά σκοτωθεί από σφαίρες έχοντας καταφέρει όμως να την ολοκληρώσει έστω και μόνος του. Τό «έργο» που επιλέγει ο συγγραφέας για το «θέατρο — μέσα — στο θέατρο» είναι το γνωστό έρωτικό μυθιστόρημα *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα*, έργο που λόγω της κλασικότητάς του επισημαίνει από μόνο του τη διαχρονικότητα του θέματος του. Οι έρωτικές σκηνές ακολουθούν τις εικόνες από το μυθιστόρημα προβάλλοντας έτσι τη σχέση συνέχειας, αλλά και ομοιότητας, που συνδέει το αγόρι-κορίτσι με τους μεσαιωνικούς έραστές. Στην παράσταση ο σκηνοθέτης τόνισε ως κυρίαρχη αυτήν την ομοιότητα χρησιμοποιώντας τους ίδιους ήθοποιους και για τους τέσσερις ρόλους. 'Ο έρωτας επομένως προβάλλεται ως μία εξ' ίσου διαχρονική αλλά και μεταφυσική έννοια («αιώνιοι έραστές»). 'Οριοθετείται σε αντιπαράθεση με την εξουσία και συμπληρωματικά ως προς την τέχνη.

Ένα δεύτερο βασικό στοιχείο της δομής του έργου είναι η επαναληπτικότητα όρισμένων εικόνων (ή σκηνή του άποχαιρετισμού), αλλά και θραυσμάτων λόγου (Λατινικό κείμενο, λόγια των δύο φρουρών). Τά λεκτικά αυτά μοτίβα επικεντρώνονται στα υπαρξιακά ερωτήματα των δύο φρουρών — Α' φρουρός: «... τί κάνουμε εδώ, γιατί μάς έφεραν εδώ, έμένα γιατί μ' έφεραν εδώ;» (1, 5, 48) — και σε αναφορές στο παρελθόν — Α' φρουρός: «Είχα μία μοτοσικλέττα στην Αντιόχεια...» (5, 12, 18, 48). 'Η επανάληψη αυτών των στοιχείων αποτελεί τό συνδετικό κρίκο μεταξύ των επίμερους εικόνων του μοντάζ. Τό μοντάζ λειτουργεί όπως τό ρητορικό σχήμα της μεταφοράς, «τό σημειώμενο της οποίας δέν είναι (άπλως) τό άθροισμα των σημειωμένων των στοιχείων που τήν αποτελούν, αλλά επίσης ένα + Χ».⁷ Στην περίπτωση αυτή τό + Χ είναι τό στοιχείο του χρόνου, που είναι ταυτόχρονα δομικό και θεματικό. Κάθε διακοπή της σκηνικής συνέχειας δημιουργεί την ανάγκη στο θεατή να αποκαταστήσει τή χρονική σχέση μεταξύ της μίας πράξης με τήν άλλη.⁸ Κάτι τέτοιο όμως εδώ είναι αδύνατο στο βαθμό που ο χρόνος εμφανίζεται ως επανάληψη. 'Η επανεμφάνιση των ίδιων θραυσμάτων και τό «κλείσιμο» του έργου με τήν αρχική εικόνα καθιστούν τή δομή κυκλική. Καταστάσεις αλλάζουν: οι δύο φρουροί πηγαίνουν σε μπάρ, στο θέατρο και τελικά σκοτώνονται. 'Ο θίασος αγωνίζεται να στήσει τήν παράσταση, κάποτε τό καταφέρνει, κάποτε όχι. Οι ήθοποιοί στο τέλος επίσης σκοτώνονται όπως και ο θιασάρχης. Τό ζευγάρι κάνει έρωτα, λογομαχεί κ.λπ. Τά γεγονότα όμως αυτά περικυκλώνονται άσφικτικά από τό δραματικό χρόνο, ο οποίος λειτουργώντας κυκλικά, προκαλεί τήν αίσθηση της μα-

ταιότητας. 'Η συγκεκριμένη αυτή χρήση του χρόνου δημιουργεί μία σχέση μεταξύ του θεατή και του μοντέλου της πραγματικότητας που στήνεται επί σκηνής που είναι επίσης και η σχέση του με τό μοντέλο ιστορικότητας όπως αυτό έμμεσα προβάλλεται.

Τί είναι όμως ακριβώς αυτό τό μοντέλο; 'Η μάλλον τί έχει να μάς «πει» 'Ο Κήπος για τήν ιστορία και τή σχέση του ανθρώπου με αυτήν; Τά δραματικά πρόσωπα βρίσκονται στο έλεος της ιστορίας που συμπαρασύρει εξίσου τόσο τά θύματα όσο και τούς διαχειριστές της εξουσίας. 'Η ιστορία αποτυπώνεται στο συνεχές «γιατί μάς έφεραν εδώ» του Α' φρουρού ως ματαιότητα, ενώ η έναλλαγή της εξουσίας (άπό τόν Ριχάρδο στον 'Ισαάκιο) υπογραμμίζει τήν κυκλικότητά της. Τά δύο αυτά στοιχεία έντεινουν τήν αίσθηση αδυναμίας οποιασδήποτε παρέμβασης σ' αυτήν. Οι χαρακτήρες άπλως ύφίστανται τίς συνέπειες της ιστορίας ακόμα και όταν φαίνονται να είναι αυτοί που τήν προκαλούν. Χαμένοι στο χρόνο, που ο ίδιος ο συγγραφέας αποκαλεί «ένα κλειστό, όλισθαίνον-σύμπαν», παρουσιάζονται άνίκανοι να αντιστρέψουν τή ροή του.

'Η ιστορία (...) ύπεισέρχεται στο κείμενο (...) με τή μορφή ιδεολογίας (...). Στο κείμενο η ιδεολογία είναι αυτή που καθορίζει τήν ιστορική πραγματικότητα και όχι τό αντίστροφο.⁹

Αυτή η παρατήρηση του Τ. 'Ηγκλετον διατυπώνει δύο σημεία που ισχύουν και για τό μοντέλο ιστορικότητας που διαγράφεται από τό κείμενο. Τό πρώτο επισημαίνει ότι η ιστορία με τήν έννοια μιας «άληθινής» πραγματικότητας (historical real) δέ μπορεί να είναι τό αντικείμενο ενός κειμένου.¹⁰ Τό κείμενο δέν άντανακλά τήν ιστορία σάν κάτι που υπάρχει αντικειμενικά έξω από αυτό. 'Ο Κήπος με αυτήν τήν έννοια, δέ «μιλάει» για τήν ιστορία σε αναφορά με κάποια ιστορική πραγματικότητα. 'Αντίθετα δομεί τό δικό του μοντέλο ιστορικότητας προτείνοντας τή δική του έκδοχή της ιστορίας. Τό δεύτερο λοιπόν σημείο είναι ότι αυτή η έκδοχή (όπως και κάθε άλλη) είναι ιδεολογική.

'Ο δραματικός χρόνος συντίθεται με τή μορφή ενός κολλάζ που παραπέμπει σε ένα ιστορικό παρελθόν αλλά και ταυτόχρονα σε ένα άκαθόριστο «σήμερα». 'Ο ιστορικός

6. «'Ο Βασιλιάς Ριχάρδος, ο δούκας Ραϋμόνδος συλλαμβάνονται από τό θεατή αρχικά ως μεσαιωνικοί άρχοντες, άπεκδυόμενοι, στην πορεία της δράσης, τά στοιχεία του μεσαιωνικού: στο τέλος ο Ριχάρδος είναι ένας σύγχρονος πολιτικός — (δικτάτορας;) — και ο Ραϋμόνδος άξιωματικός της ασφάλειας». (1)

7. Ubersfeld 212.

8. Ubersfeld 190.

9. Terry Eagleton, *Criticism and Ideology* (London: Verso, 1978) 72, (δική μου μετάφραση).

10. Κατά τόν Τ. Eagleton, (74) «τά λογοτεχνικά κείμενα δέν έχουν ως αντικείμενο τους τήν ιστορία ακόμα και όταν νομίζουν ότι τήν έχουν (ιστοριογραφία). Βέβαια σε τελευταία άνάλυση αυτό είναι τό αντικείμενό τους, πράγμα όμως προφανές για τήν κριτική, αλλά όχι για τό ίδιο τό κείμενο» (δική μου μετάφραση).

χρόνος μέσα στον οποίο τοποθετείται τό κύριο ἐπεισόδιο μέ τούς φρουρούς, τό Ριχάρδο καί τό θιάσο, εἶναι ὁ Μεσαιώνας. Κι αὐτό ὅμως δέν εἶναι ἀπόλυτο ἐφόσον στίς σκηνικές ὁδηγίες πού ἀφοροῦν τήν ἐμφάνιση τοῦ θιάσου, ὁ συγγραφέας μιλάει γιά «ταμπλώ-βιβάν» πού θά «παραπέμπουν σέ μεσαιωνικές ταπισερί ἤ σέ πίνακες τῆς πρώιμης ἀναγέννησης» (7) ἐνῶ θά ἀκούγεται προκλασική μουσική. Ἡ σκηνή στό μπάρ μέ τά φλίππερ ἀναφέρεται σέ κάποιον ἀπροσδιόριστο «σήμερα» πού γίνεται σαφέστερο μέ τήν παρουσίαση τῶν λιποτακτῶν ὡς «personae punk». Ὁ χρόνος ἐδῶ προσδιορίζεται ἀκριβέστερα ὡς τό τέλος τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἐποχή στήν ὁποία παραπέμπουν τόσο οἱ «δυναμείς καταστολής» (MAT) στήν τελευταία σκηνή, ὅσο καί ἡ παρουσία τῶν τηλεοράσεων. Ἡ ἱστορία παύει πλέον νά λειτουργεῖ ὡς ἕνα διαχρονικό σύστημα ἀλληλουχιῶν κάποιων «πραγματικῶν» γεγονότων. Ἀντίθετα παρουσιάζεται ὡς ἕνα μωσαϊκό θραυσμάτων προερχομένων ἀπό διαφορετικές ἐποχές, τοποθετημένων συγχρονικά σέ ἕνα μοντέλο πού καταργεῖ τήν ἀντίθεση τοῦ «τότε» μέ τό «τώρα». Ἡ συνύπαρξη τοῦ μεσαιωνικοῦ θιάσου μέ τίς τηλεοράσεις, σταυροφόρων μέ μοτοσικλέττες, βυζαντινῶν στρατευμάτων μέ ὄπλοπολυβόλα, ὑπογραμμίζει τή στατικότητα τῆς ἱστορίας ἡ ὁποία ἐδῶ προβάλλεται σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τήν ἔννοια τῆς ἐξέλιξης, βασικό στοιχεῖο στήν κυρίαρχη ἐκδοχή τῆς ἱστορίας. Οἱ λιποτάκτες-πάνκ, ὁ Ριχάρδος – σύγχρονος δικτάτορας, ὁ Α΄ φρουρός – ἐραστής (ἀγόρι) ὑπάρχουν στή διττή τους μορφή ἀκριβῶς γιά νά ὑπογραμμίσουν τή διαχρονικότητα τῶν ἐννοιῶν πού ἐκπροσωποῦν («παραβατικότητα», ἐξουσία, ἔρωτας). Οἱ ἀναφορές σέ κάποιον ἱστορικό παρελθόν στό κείμενο ἐπομένως δέν ὑπάρχουν ὡς καταγραφή ἑνός χρόνου πού ὑπάρχει ἀντικειμενικά ἔξω ἀπό τή συνείδηση. Ἡ ὀπτική μέσα ἀπό τήν ὁποία οἱ δραματικοί χαρακτήρες «βλέπουν» τήν ἱστορία δέν ἔχει σχέση μέ τήν πραγματικότητα ἀλλά εἶναι ἕνα καθαρά ὑποκειμενικό κατασκευάσμα. Ὁ χρόνος ὑπάρχει στή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καί μόνο σέ αὐτήν, ἄρα εἶναι αὐθαίρετος:

(...) ἕνα μεσαιωνικό δράμα δέν εἶναι παράξενο, ὕστερα ἀπό τρεῖς χιλιάδες χρόνια, ὕστερα ἀπό τρεῖς παγκοσμίους πολέμους ν' ἀκούς γιά Σταυροφόρους κι ἀσπροντυμένες ἀρχόντισσες (...) (42)

Β΄ φρουρός:

Ἐδῶ ὁ Β΄ φρουρός «βγαίνοντας» ἀπό τό ρόλο του μιλάει μέ τή φωνή τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος σχολιάζοντας τό ἴδιο του τό ἔργο, ἀπογειώνει τό δραματικό χρόνο πρὸς τό μέλλον.

Ὁ δραματικός χρόνος, στήν αὐθαίρεσία του καταρρίπτει τή σύμβαση τοῦ κλασικοῦ θεάτρου πού ταυτίζει τήν ἔννοια τοῦ παρελθόντος μέ τό παρελθόν τοῦ δραματικοῦ ἥρωα, χωρίς ὅμως καί νά προβάλλει καί τό συλλογικό παρελθόν μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας.¹¹ Τό παρελθόν δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ὡς συλλογικό σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τούς χαρακτήρες ἀκριβῶς ἐπειδή δέν συλλαμβάνεται ὡς μία κοινή ἱστορική συνισταμένη ἀλλά ὡς κατακερματισμός. Ἐπομένως ἡ συνείδηση πού ἀπορρέει ἀπό τήν σχέση τους μέ τό παρελθόν ἀλλά καί μέ τόν ἑαυτό τους, δέ μπορεῖ παρά νά εἶναι ἐξίσου θραυσματοποιημένη. Καί σέ αὐτήν ἀκριβῶς τή

σχέση τοῦ χαρακτήρα (συνείδησης) μέ τό χρόνο (ἱστορία) διαφαίνεται καί ὁ συγκεκριμένος ἰδεολογικός χαρακτήρας τοῦ ἐπιχειρούμενου συγκεκριμένου διαχρονικότητας καί συγχρονικότητας. Οἱ δύο φρουροί, παγιδευμένοι μεταξύ παρελθόντος-παρόντος, ἐμφανίζονται νά εἶναι τά θύματα μιᾶς πολλαπλῆς πολιτισμικῆς κρίσης, «μιᾶς ἱστορικῆς, ἐπιστημολογικῆς καί πολιτιστικῆς καταστροφῆς».¹² Ἡ κρίση αὐτή πού μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ «μεταμοντέρνα», σηματοδοτεῖ τήν ἱστορία ὡς «μία ὑπόθεση χαμένων εὐκαιριῶν».¹³ Συνοφίζεται στήν ἀπώλεια τῆς ἐλπίδας ἡ ὁποία στό ἔργο μετατρέπεται σέ χωροταξική οὐτοπία μέσα ἀπό τή συμβολική προβολή τῆς Ἀντιόχειας καί Ἀλοννήσου:

Α΄ φρουρός:

Ἐἶχα μία μοτοσικλέττα στήν Ἀντιόχεια. Μαζενόμαστε οἱ φίλοι καί κάναμε κόντρες στή λεωφόρο. Ἡ λεωφόρος μέ τούς φοίνικες, ἐξαισία φωτισμένη μέσα στή νύχτα, θαμπή ἀπ' τήν ὀμίχλη, ὕψη καί μεγαλόπρεπη, ἕνα φωτεινό κοσμοδρόμιο πού σέ καλοῦσε στή μεγάλη ἀπογείωση». (5).

Ἡ νοσταλγική ἀναφορά σ' ἕνα παρελθόν πού ταυτίζεται μέ τήν ἐπιτυχία, λειτουργεῖ σέ ἀντίστιξη μέ τό παρόν πού συμβολίζει τήν ἀπώλεια κάθε ἐλπίδας γιά εὐτυχία. Αὐτή ὅμως τελικά μετατίθεται στό μέλλον, σέ ἕνα οὐτοπικό «ἄλλου», στήν Ἀλοννήσο, τόν κατεξοχόν χωρὸς φυγῆς ἀπό τό «τώρα». Ὁ Α΄ φρουρός ἐγκλεισμένος μεταξύ τῶν δύο συμβολικῶν αὐτῶν χωροχρόνων, τοῦ ἐξιδανικευμένου παρελθόντος του (Ἀντιόχεια), καί τῆς ἐλπίδας γιά φυγή (Ἀλοννήσος), βιώνει τό δραματικό «ἐδῶ καί τώρα» σάν ἕνα κενό πού τόν περιβάλλει ἀσφυκτικά. Ὁ χώρος ὅπου κινοῦνται οἱ δύο φρουροί εἶναι μία ἀπροσδιόριστη «ἔρημη χώρα» πού ἐπεκτείνεται σέ μία «ἀπειλητικὴ ἀπεραντοσύνη» (1). Ἡ ἐπιλογή τῆς «ἔρημης χώρας», ἡ ὁποία καί τονίστηκε στήν παράσταση μέσα ἀπό σκόπιμη ἀσάφεια τοῦ σκηνοῦ,¹⁴ λειτουργεῖ καθοριστικά γιά τή σχέση τῶν χαρακτήρων (φρουρῶν) μέ τό χωροχρόνο. Τονίζει τήν ἔλλειψη ἐπαφῆς μέ τόν περιβάλλοντα χωρὸς ὁ ὁποῖος καί ἐμφανίζεται ὡς τό ἀπόλυτο κενό. Ἡ ἀπουσία ἀντικειμένων ἐπὶ σκηνῆς τά ὁποῖα ἐνεργοποιοῦν τό δραματικό λόγο ἀποκαθιστώντας σχέσεις μεταξύ τῶν ὀμιλητῶν στόν ὑπάρχον-

11. Ubersfeld 191.

12. Nicholas Zurbrugg, "Post-Modernism and Multi-Media Sensibility: Heiner Muller's *Hamletmachine* and the Art of Robert Wilson", *Modern Drama* 31.3 (1988): 144.

13. Zurbrugg 144.

14. Τό σκηνικό στήν παράσταση δέν παραπέμπει σέ κάποιον σαφῆ χωροχρόνο. Ἐπὶ σκηνῆς συνυπάρχουν οἱ δύο χρόνοι τοῦ ἔργου μέσα ἀπό τήν ταυτόχρονη παρουσία δύο μόνιμων στοιχείων: κάποιων ἐρειπίων τοποθετημένων στήν ἄκρη τῆς σκηνῆς, τά ὁποῖα ὀπτικά ὀριοθετοῦν τό Μεσαιῶνα σέ σχέση μέ τόν κεντρικό χωρὸς πού παραμένει κενός, καί ἑνός ἀσανσέρ τό ὁποῖο χρησιμοποιοῖ ὁ Ἀγγελοσ-D.J. (πρόσωπο - ἐπινόηση τοῦ σκηνοθέτη) καί πού ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς σύγχρονης τεχνολογίας.

τα χώρο,¹⁵ εικονογραφεί απόλυτα την απομόνωσή τους από ό,τι θά μπορούσε να τους κινητοποιήσει. Η μόνη σκηνή όπου οι δύο φρουροί κάνουν κάτι, είναι αυτή του μπάρ. («Ο Β' φρουρός παίζει, ενώ ο Α' παρακολουθώντας τό παιχνίδι, του μιλάει. Πίνουν μύρες»). (31). Δέν είναι τυχαίο όμως ότι αυτή ή σκηνή δράσης περιέχει τό βιασμό τής Χριστίνας-Λουίζας από τούς λιποτάκτες-πάνκ. Έπομένως ή δράση ταυτίζεται σκηνικά μέ τή βία ή όποια και άνάγεται όπτικά στό παρόν. Έτσι ή υποβόσκουσα κρίση άξιών στό έργο προσδιορίζεται ως κρίση του πολιτισμικού μοντέλου του 20ου αϊ. Η βία έμφανίζεται να είναι ή μόνη δυνατή μορφή δράσης στά πλαίσια του μοντέλου αυτού, όπου και συνυπάρχει μέ τήν παθητικότητα. Δέν πρέπει να λησμονούμε όμως ότι οι φρουροί είναι ταυτόχρονα και «παιδιά του σήμερα», και σταυροφόροι. Χαρακτηριστικά ό συγγραφέας στίς σκηνικές του όδηγίες χρησιμοποιεί τή λέξη «άβίαστα» για να τονίσει τόν τρόπο πού τό κοινό πρέπει να άντιληφθεί τή διττή σκηνική τους ύπόσταση. Η συνύπαρξη τών δύο έποχών στους χαρακτήρες άναδεικνύει όρισμένες σταθερές (βία, έξουσία, κ.λπ) πού ισχύουν και για «τότε» και για «τώρα» μεταφράζοντας τήν κρίση του 20ου αιώνα σε όρους καθολικότητας: τελικά αυτή άφορα συνολικά τό μοντέλο τών σχέσεων έτσι όπως έχει δομηθεί στόν δυτικό πολιτισμό.

Β' φρουρός:

(...) ό 'Ισαάκιος θά έπισείεται ως μία εξαίσια άπειλή, είναι γενναίος λόγος ύπαρξης για τόν Ριχάρδο, ό Ριχάρδος θά είναι ένας έξισον άναγκαίος λόγος ύπαρξης για τόν 'Ισαάκιο, μία θανμάσια ίσοροπία (...). (28).

Οι χαρακτήρες έχουν επίγνωση ότι είναι τά γρανάζια ενός καλοστημένου και άδυσώπητου μηχανισμού. Άντιλαμβάνονται δηλαδή τή σχέση τους μέ τήν 'Ιστορία ως σχέση έξάρτησης και ύποταγής. Η «θαυμάσια ίσοροπία πού κανείς δέ θά'χει λόγο να τήν ταραξει» (28) δέν είναι άνατρέψιμη άκριβώς επειδή καθένας μπορεί να βρει κάποια θέση σε αυτήν. Και όμως υπήρχε «κάποτε» μία έλπίδα. Ο Α' φρουρός, άθηντικός έπιζών τής «μεταμοντέρνας κρίσης» σε ένα σύμπαν πού πεθαίνει από έλλειψη ένέργειας μιλάει για τήν άποπέτρωση τής έλπίδας μέ τή μορφή μιάς επανάστασης πού δέν έγινε:

'Ηταν έτοιμα όλα, τά παιδιά είχαν κιόλας στήσει τά όδοφράγματα (...) Όμως τίποτα δέν έγινε (...)
'Η επανάσταση δέν έγινε. (15).

Η «χαμένη επανάσταση» ήταν να γίνει στην Άντιόχεια πού όνομάζεται «χαμένη πόλη». Παράλληλα όμως ή Άντιόχεια εκπροσωπεί τήν έπιτυχία. Η Άντιόχεια καταλαμβάνει ένα χώρο δυσανάλογο προς τήν σκηνική της παρουσία (ή μάλλον άπουσία). «Η σκηνή συμβατικά άπεικονίζει ή ύπονοεί ένα χώρο πού δέν συμπίπτει άπαραίτητα μέ τά πραγματικά, φυσικά της όρια, ένα φανταστικό κατασκευάσμα τό όποιο συνθέτει ό θεατής βάση τών όπτικών σημείων». ¹⁶ Στην περίπτωση αυτή ή Άντιόχεια λειτουργεί άκριβώς σαν αυτό τό φανταστικό κατασκευάσμα. Αυτό όμως, εξαιτίας τής άπουσίας τών όπτικών εκείνων σημείων πού θά τήν προσδιόριζαν, παύει να έχει όποιαδήποτε σκη-

νική άναφορά και ύπάρχει μόνο σε σχέση μέ τόν λόγο. Άπό τίς δύο βασικές καταγορίες του δραματικού χώρου, τόν μιμητικό, (όρατός στους θεατές μέσα από τή σκηνική του άναπαράσταση) και τόν άφηγηματικό, (περιγράφεται από τού χαρακτήρες λειτουργώντας ως σημείο άναφοράς)¹⁷ ή Άντιόχεια καθαρά άνήκει στη δεύτερη. Αυτό ένισχύεται και από τό γεγονός ότι ή παρουσία τής «δείξης» (deixis) είναι έλλειπής στό δραματικό λόγο. Λείπει δηλαδή σε μεγάλο βαθμό ή χαρακτηριστική λειτουργία τής δραματικής γλώσσας, ή όποια προϋποθέτοντας τήν ύπαρξη του «έγώ» και «έσύ» του διαλόγου αλλά και του άντικειμένου («αυτό»), προσδένει τό λόγο στό «έδω και τώρα» τής σκηνής, τόν «θεατροκοποιεί» κάνοντας χρήση του σώματος και τών χειρονομιών του ήθοποιού.¹⁸

Η γυμνότητα του σκηνικού χώρου έπομένως δέν είναι μία τυχαία έπιλογή. Άποθεατροκοποιεί τό λόγο άποσυνδεδοντάς τον από τήν ύλικότητα τής σκηνής και τόν μετατρέπει σε άφηγηματικό.¹⁹ Και μέ αυτήν τήν έννοια ή Άντιόχεια ως άφηγηματικός χώρος είναι τόσο σημαντικός. Σηματοδοτεί τήν έπικάλυψη του «τώρα» από τό «τότε», τής πράξης από τήν ιστορία, τής δράσης από τό λόγο ό όποιος και γίνεται τό κυρίαρχο επίπεδο άναφοράς. Η Άντιόχεια άκριβώς μέ τό να ύπάρχει ως άπουσία, άρα μέ τό να «εικονογραφείται» λεκτικά και μόνο, μετατρέπεται σε άνοιχτό σημαίνον για μία σειρά σημανόμενα πού άφορούν τήν άπώλεια, άπουσία, έλλειψη. Ταυτόχρονα όμως έπισημαίνει τή δύναμη του λόγου να δημιουργεί φανταστικούς χωροχρόνους, συγχρονικά συστήματα όπου συνυπάρχουν παρελθόν μέ παρόν, πεθαμένες γλώσσες μέ ζωντανές, σταυροφόροι μέ μοτοσικλέττες. Η δραματική γλώσσα «παίζει» σε πολλαπλά επίπεδα. Είναι ή ποιητική γλώσσα του μυθιστορήματος. Γίνεται σχεδόν όνειρική όταν χρησιμοποιείται από τούς δύο φρουρούς για να μιλήσουν για τήν έλπίδα, τήν εύτυχία, και τήν άπώλειά της. Άποκτάει τό άφόρητο σύγχρονο ιδίωμα όταν π.χ. ό Α' φρουρός - άγόρι μιλάει «για όλα τά φιλαράκια που 'χαν φάει όλοι οι μπάτσοι του κόσμου». (18) Είναι ή γλώσσα τής έξουσίας και πολιτικής στά χειλι του κήρυκα του Ριχάρδου. Ένα λατινικό κείμενο άκούγεται παράλληλα μέ τό διάγγελμα του Ριχάρδου και, όπως σημειώνεται, τελειώνει ταυτόχρονα μέ αυτό. Στά δύο αυτά κείμενα πού ύπάρχουν σε άντιπαράθεση έφόσον άρθρώνονται σε δύο άντιθετικές γλώσσες (μία ζωντανή και μία πεθαμένη), προστίθεται ή τηλεόρα-

15. Μέσα από δεικτικές («deictic») άναφορές σε άντικείμενα («αυτό», «έκεινο») σε σχέση μέ τό «έγώ» και «έσύ» του διαλόγου, ό δραματικός λόγος άποκτάει συγκεκριμένο και ύλικό χαρακτήρα κάνοντας πιό σαφείς τίς σχέσεις τών όμιλητών μεταξύ τους όπως και μέ τή δραματική κατάσταση γενικότερα (Elam 140-141).

16. Elam 67 (δική μου μετάφραση).

17. Michael Issacharoff, "Space and Reference in Drama", *Poetics Today* 2.3. (1981): 215-216.

18. Βλ. Elam (72-73, 140-43) για τή λειτουργία τής «δείξης» (deixis).

19. Φυσικά δέν είναι δυνατόν να ύπάρξει ένα έντελώς άφηγηματικό θέατρο διότι κάτι τέτοιο θά προϋπόθετε τήν άπάλειψη όλων τών όπτικών σημείων. Βλ. Issacharoff 223.

ση πού ἀναμεταδίδει «μέ διαφορὰ φάσης, πού κάνει τὸ λόγο ἐφιαλτικὸ» (48) τῆ φωνῆ τῆς ἐξουσίας.²⁰ Εἰκόνες μοντέρνας τεχνολογίας συνυπάρχουν μέ τῆ μεσαιωνικὴ παράσταση. Ὁ ποιητικὸς λόγος ἀκούγεται μαζί μέ τῆ σύγχρονη γλῶσσα τῆς ἐξουσίας καί αὐτὴ μέ τὸ τότε σύμβολό της, τὰ Λατινικά. Οἱ πολλαπλές αὐτές σκηνικές καί λεκτικές ἀναφορές σέ διάσπαρτα ὑλικά μετατρέπουν τῆ διακειμενικότητα (intertextuality), ιδιότητα πού κατὰ τὴν Κριστέβα ἔχει κάθε κείμενο, σέ κυρίαρχο μορφικὸ στοιχεῖο. Ὅμως γιὰ λόγους πού σχετίζονται μέ τῆ διατήρηση κάποιος αἰσιοδοξίας ὅσον ἀφορᾶ τῆ σχέση τέχνης-κρίσης, αὐτὴ ἡ διακειμενικότητα δέν ἐντάσσεται σέ μία ἀπελπισμένα ριζοσπαστικὴ θεατρικὴ πρακτικὴ ἀνατροπῆς καί παραμόρφωσης δραματικῶν ἢ εὐρύτερα πολιτιστικῶν μοντέλων. Παρὰ τῆ σχετικὴ ἀτολμία τῆς γραφῆς ὅμως, καί τῆ συμβατικότητα τοῦ λόγου, τὸ ἔργο διερωτᾶται γιὰ κάτι ἐξαιρετικὰ σημαντικό: γιὰ τῆ σχέση του μέ τὸ χρόνο, δίνοντας, ἢ μᾶλλον ὄντας τὸ ἴδιο ἢ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα πού ἔμμεσα αὐτὸ θέτει.²¹ Στῆ λαίλαπα τῆς ἱστορίας/ἐξουσίας πού σαρώνει πολιτισμούς, ἐξουδετερώνει τῆ ζωὴ καί θραυσματοποιεῖ τὸ ἄτομο, ὑπάρχει κάτι πού ἀντιστέκεται; Ἡ ἀπάντηση εἶναι καταφατικὴ: αὐτὸ τὸ κάτι εἶναι ἡ τέχνη, δηλαδή τὸ θέατρο.

Κάθε κείμενο συντίθεται στῆ βάση τῆς «ἀναφορᾶς», μέ τὸ νὰ εἶναι ἀνοικτὸ στὸν ἔξω κόσμο, καί τῆ «αὐτοαναφορᾶς», μέ τὸ νὰ εἶναι κλειστὸ στὸν ἑαυτὸ του.²² Ὅπως ἀναφέρθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ Ὁ Κῆπος ἀνάγει τὴν αὐτοαναφορὰ σέ πρωτεῦον στοιχεῖο τῆς σκηνικῆς κατάστασης μέσα ἀπὸ τὰ μεταθεατρικὰ σχόλια τῶν ἰδίων τῶν χαρακτήρων ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ «τὸ θέατρο – μέσα – στὸ θέατρο».

Β' φρουρός:

...Α! μποροῦμε νὰ δοῦμε καί θέατρο ἂν θέλουμε, ἀληθινὸ θέατρο.

Α' φρουρός:

...Λές, φαντάζομαι, γιὰ κεῖνον τὸν πλανόδιο θιάσο πού παίξει κάτι σάν ἕνα μεσαιωνικὸ δράμα.

Β' φρουρός:

(...) Ἕνα μεσαιωνικὸ δράμα δέν εἶναι παράξενο, ὕστερα ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες χρόνια (...) (42)

Τὸ «ἀληθινὸ θέατρο» (ἔμμεσο εἰρωνικὸ σχόλιο τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα πάνω στὸ δικό του;) εἶναι τὸ μεσαιωνικὸ δράμα τοῦ πλανόδιου θιάσου, ἀλλὰ θέατρο εἶναι καί ὁ ἴδιος Ὁ Κῆπος. (Ἀκριβέστερα αὐτὸς εἶναι «κάτι σάν ἕνα μεσαιωνικὸ δράμα»). Ὁ Α' φρουρός κραυγάζει «Θεατὲς εἴμαστε. Κατάλαβέ το. Θεατὲς» (27) (ὑπογράμμισή τοῦ συγγραφέα). Θεατὲς τῆς ἱστορίας, σίγουρα ναί, ἀλλὰ καί θεατὲς τοῦ μεσαιωνικοῦ δράματος καί σάν τέτοιοι θά πυροβοληθοῦν: «Κήρυκας τοῦ Ριχάρδου: Οἱ θεατὲς θά πυροβολοῦνται» (45-46). Αὐτὰ τὰ μεταθεατρικὰ στοιχεῖα στὸ κείμενο ἐφιστοῦν τὴν προσοχὴ τοῦ θεατῆ στὴν παράσταση ὡς διαδικασία καί ὄχι ὡς τὸ «φυσικὸ» ἀποτέλεσμα κάποιου ἀθέατου μηχανισμοῦ πού ἀκριβῶς ἐπειδὴ δέν εἶναι ὁρατὸς, δέν τὸν ἀφορᾶ κιόλας. Τὸ τελετουργικὸ στήσιμο τῆς παράστασης τοῦ Δόν Ντομένικο ἀποκαλύπτει ἐν μέρει τῆ διαδικασία, τονίζοντας ἐμφατικὰ τὸ στοιχεῖο τῆς θεα-

τρικότητος. Οἱ ἠθοποιοὶ τοῦ θιάσου χρησιμοποιοῦν παντομίμα γιὰ νὰ εἰκονογραφήσουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἠρώων πού ὑποδύονται, παίζοντας «θεατρινίστικα» τοὺς ρόλους τους. Ἀλλὰ καί ὁ ἴδιος ὁ Δόν Ντομένικο, παρουσιάζοντας στοὺς θεατὲς τὰ δρώμενα, ἄρα λειτουργώντας ὡς διαμεσολαβητὴς μεταξύ τῆς αἴθουσας καί τῆς «σκηνῆς – μέσα – στῆ σκηνή», ὑπενθυμίζει διαρκῶς σέ αὐτοὺς ὅτι βρίσκονται ἐκεῖ μέ μιὰ μόνο ιδιότητα: ὡς θεατὲς μιᾶς σκηνικῆς κατάστασης πού στήνεται ἀποκλειστικὰ γι' αὐτοὺς καί ὄχι ὡς μάρτυρες κάποιων «πραγματικῶν» γεγονότων.

Ὁ μεταθεατρικὸς χαρακτήρας τοῦ Κήπου γίνεται φυσικὰ σαφέστερος μέσα ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ δευτέρου ἔργου στὰ πλαίσια τοῦ πρώτου. Τὰ δύο ἔργα συνδέονται μεταξύ τους στὸ ἐπίπεδο τῆς δράσης. Οἱ δύο φρουροὶ γνωρίζουν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ θιάσου καί δηλώνουν ὅτι θά δοῦν τὴν παράστασή του. Ὁ λιγότερο ἐμφανὴς συνδετικὸς κρίκος εἶναι ἡ ἴδια ἢ Ἀντιόχεια, ὁ τόπος ὅπου ἐκτυλίσσεται ἡ ρομαντικὴ ἱστορία τῶν μεσαιωνικῶν ἐραστῶν ἀλλὰ καί ἡ πόλη τοῦ Α' φρουροῦ. Ὅμως τὸ θέατρο ὑπάρχει μέσα στὸ θέατρο σέ ἀναφορὰ μέ ἕναν χῶρο πού εἶναι ἀφηγηματικὸς καί ὄχι μιμητικὸς. Ἡ Ἀντιόχεια τοῦ ἔρωτα, τῆς τέχνης καί τῆς ἐλπιδας, μέσα τόσο ἀπὸ τὶς σκηνικὲς ὁδηγίες, ὅσο καί ἀπὸ τὴν σκηνοθετικὴν πρακτικὴν, παραμένει φανταστικὴ. Τὰ δρώμενα λαμβάνουν χώρα σέ μιὰ σχεδὸν ἄδεια σκηνὴ στερῶντας τὸ θεατὴ ἀπὸ τὰ ὀπτικά ἐκεῖνα σημεῖα βάσει τῶν ὁποίων θά μπορούσε νὰ ἐπιχειρήσει μιὰ ὁποιαδήποτε ταύτιση. Ἡ σκηνὴ δηλαδή χρησιμοποιεῖται ταυτολογικὰ ὡς σκηνὴ ἐντείνοντας τὴν ἀποστασιοποιημένη σχέση του μέ αὐτὰ.

Ἡ σκηνοθετικὴ προσέγγιση μεγιστοποίησε τῆ μεταθεατρικὴ διάσταση τοῦ κειμένου προσθέτοντας ἕνα τρίτο ἐπίπεδο. Ὁ σκηνοθέτης ἐντάσσει τὴν εὐρύτερη παράσταση σέ ἕνα ἐπιπρόσθετο θεατρικὸ πλαίσιο εἰσάγοντας ἕνα καινούργιο «πρόσωπο» μέ καθαρὰ θεατρικὴ λειτουργία. Τὸ «πρόσωπο» αὐτὸ εἶναι ὁ Ἄγγελος – D.J., ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τὸ ἔργο στοὺς θεατὲς ἀπαγγέλλοντας ρυθμικὰ τὶς σκηνικὲς ὁδηγίες καί θραύσματα λόγου πού ἀνήκουν στοὺς χαρακτήρες. Ἐπομένως ἡ παράσταση τοῦ Κήπου ὀργανώνεται σέ τρία ἐπίπεδα πού περικλείουν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἐλικώδης δομὴ ἑνός «θέατρου – μέσα στο θέατρο». Ἡ ταυτόχρονη συνύπαρξή τριῶν σκηνικῶν πλαισίων ἀπομακρύνει ἀκόμα περισσότερο τὸ θεατὴ ἀπὸ τὰ δρώμενα τονίζοντας τὸν τεχνητὸ χαρακτήρα τῆς παράστασης. Παράλληλα ὅμως ἀποτελεῖ τὸ σχόλιο τοῦ ἴδιου τοῦ

20. Στὴν παράσταση τονίστηκε ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ μηχανι(στι)κοῦ λόγου τῆς μοντέρνας τεχνολογίας μέσα ἀπὸ τὴν ἐκκωφαντικὴ ἔνταση τῶν τηλεοράσεων οἱ ὁποῖες κυριολεκτικὰ βομβαρδίζουν τὸ κοινὸ μέ «ἀνακοινωθέντα».

21. Ὅπως σημειώνει ὁ P. Pavis (75), ἡ ὑποδοχὴ ὁποιοῦδήποτε ἔργου σχετίζεται μέ τὴν ὑποθετικὴ σκέψη ὅτι κάθε ἔργο εἶναι καί ἡ ἀπάντησή σέ ἕνα ἐρώτημα πού αὐτὸ ἐμμέσως θέτει. Προσθέτει ὅτι τὸ μεταμοντέρνο κείμενο εἶναι σέ θέση μόνο νὰ θέσει τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖο εἶναι καί τὸ «μῆνυμα». Μέ αὐτὴν τὴν ἔννοια ὁ Κῆπος δέν εἶναι ἕνα μεταμοντέρνο κείμενο στὸ βαθμὸ πού ἡ ἀπάντησή φέρει μεγαλύτερο βᾶρος ἀπὸ τὴν ἐρώτησή.

22. Pavis, 155.

Δόν Ντομένικο (στόν κήρυκα. 'Αποφασιστικά, περιήφανα και θεατρικά): "Αρχοντα είμαι ξένος (...) Είμαι ήθοποιός. Γυρνάω μ' αυτόν τό θίασο τίς πόλεις δίνοντας σάρκα στά όνειρα. Δέν είμαι ύπήκοος του βασιλιά σου, δέν έχω πατρίδα, ό πόλεμός σας δέ μέ άφορα". (22)

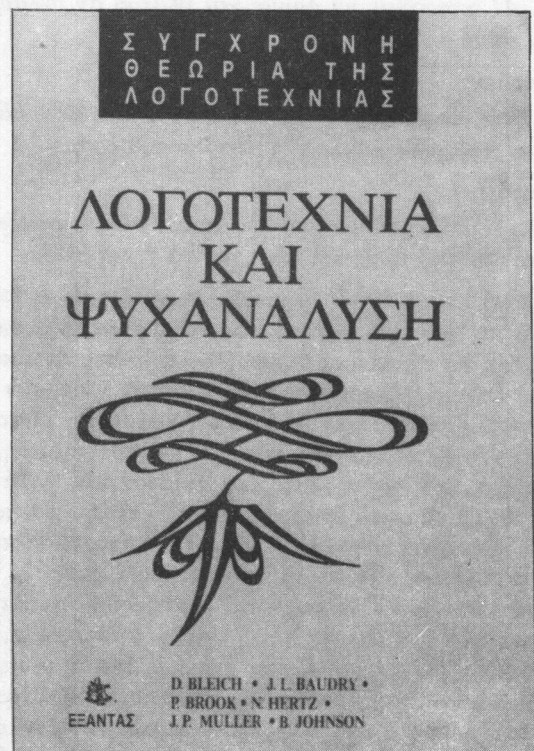
Διακηρύσσοντας τήν άνεξαρτησία του από τήν έξουσία ό Δόν Ντομένικο όριοθετεί και τήν τέχνη του σέ άντιπαράθεση μέ αυτήν, ώθώντας τήν τελευταία στήν άνοιχτή καταστολή του «θέατρου». Τό θέατρο παρουσιάζεται ως ό μόνος χώρος άντίστασης στήν έξουσία μέσα από τήν πεισματική έμμονή του Δόν Ντομένικο νά συνεχίζει τήν παράσταση παρά τίς βίαιες διακοπές της από τόν κήρυκα. 'Η παράσταση του δράματος θά συνεχισθεϊ· τελικά θά βρει τήν όλοκληρώσή της έστω μέ τή μορφή διήγησης στά χείλη του έτοιμοθάνατου θιασάρχη, μιά όλοκληρώση πού είναι πανηγυρική έφόσον τή σφραγίζει μέ ένα αίσιο τέλος. Αυτό άφορά τόσο τήν εύτυχημένη ένωσή των δύο έραστών μέ τά δεσμά του γάμου, όσο και τό θρίαμβο τής τέχνης πάνω στήν έξουσία. Παρά τίς κατασταλτικές πρακτικές τής έξουσίας, τό μεσαιωνικό δράμα κρατάει άνέπαφη τήν ένότητα τής δομής του ή όποία εξέλισσεται γιά νά «κλείσει» έπιτυχώς. 'Αλλά άκριβώς αυτά τά στοιχειά (ένότητα, εξέλιξη, κλείσιμο) φαίνεται νά μή διαθέτει τό σύγχρονο έργο: «Β' φρουρός: "Ίσως τίποτα νά μή συμβεϊ μέχρι τό τέλος. "Ίσως νά μήν ύπάρξει τέλος». (28) "Αρα «τό θέατρο — μέσα — στό θέατρο» λειτουργεί έπιπλέον και ως έμμεσο σχόλιο πάνω στή σύγχρονη θεατρική φόρμα πού συντίθεται στή βάση του κατατεμαχισμού και έπαναληπτικότητας. Οί δύο μορφές έπομένως άντιπαρατίθενται, έφόσον εκπροσωπούν δύο άντικρουόμενες εκδοχές του θεάτρου, πού μέ κίνδυνο ύπεραπλούστευσης θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθούν «παλαιά» και «νέα». Οί εκδοχές όμως αυτές συνυπάρχοντας στά πλαίσια ενός έργου, πού διερωτάται γιά τή σχέση του μέ τό χρόνο και γιά τή θέση του στήν παράδοση, δημιουργούν μία νέου τύπου παράδοση. Αυτή, λαμβάνοντας ύπόψη της τήν κρίση, τοποθετείται ένεργά σέ σχέση μέ αυτήν δημιουργώντας τούς όρους συνειδητοποίησης, άρα και πιθανής υπέρβασής της.

σκηνοθέτη πάνω στό κείμενο. 'Ο σκηνοθέτης γράφει τό δικό του μετακείμενο, έπιχειρεί δηλαδή μέσα από τήν παράσταση τήν έρμηνεία του κειμένου. Δημιουργεί έτσι μία σχέση μεταξύ παράστασης και κειμένου, πού είναι ταυτόχρονα και ή σχέση μεταξύ του κειμένου μέ αυτό πού «λέει». ²³ 'Η δραματοποίηση των σκηνικών όδηγιών πού από τή φύση τους έχουν μεταθεατρική λειτουργία ²⁴ όρίζει τήν παραπάνω σχέση ως αυτοαναφορά. Στή σκηνή τό κείμενο μιλάει γιά τό κείμενο άπευθείας στους θεατές μέσα από τό λόγο του 'Αγγέλου — D.J. Παρά τό γεγονός όμως ότι ό σκηνοθέτης επιλέγει τήν αυτοαναφορά ως βασικό επίπεδο του κειμένου πάνω στό όποιο και συνθέτει τό δικό του μετακείμενο, δέ δομεί τή δική του έρμηνεία άποκλειστικά και μόνο σέ σχέση μέ αυτό. 'Αντίθετα «άνοίγει» τό κείμενο πρός τόν έξω κόσμο μέσα από τό συνδυασμό τής μεταθεατρικής και ιδεολογικής του διάστασης. 'Ο "Αγγελος — D.J. είναι ό παρουσιαστής του έργου στό κοινό αλλά παράλλη-

λα είναι και σύμβολο έξουσίας. 'Ός D.J. έχει άπόλυτη έξουσία πάνω στά πρόσωπα τά όποια χορεύουν στό ρυθμό πού αυτός επιλέγει, και πού είναι ό ρυθμός τής έξουσίας. Μιας έξουσίας πού παρουσιάζεται ως μεταφυσική — ό D.J. έχει μεταφυσική «όντότητα», είναι ένας άγγελος — άρα ύπάρχει έξω, και ύπεράνω του άτομου. 'Η σκηνοθετική αυτή έπινόηση έπομένως άποκαθιστά μέ σαφήνεια τή σχέση του κειμένου μέ αυτό πού «λέει». Τό κείμενο μιλάει γιά τόν έαυτό του ως θεατρικό κείμενο αλλά ταυτόχρονα μιλάει και γιά τή σχέση του μέ τήν έξουσία.

23. Eagleton, 68.

24. Γιά τή λειτουργία των σκηνικών όδηγιών και τή σχέση τους μέ τό «άκουστικό» κείμενο (αυτό πού όμιλείται από τούς ήθοποιούς) βλ. Michael Issacharoff, "Stage Codes" στό *Performing Texts*, έκδ. M. Issacharoff και R.F. Jones (Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1988) 61-72.

Ίερή Ήπίδαυρος καί άποδιοπομπαίοι τράγοι

Δηώς Καγγελάρη

1. Σύμφωνα μέ τό λεξικό:

«ιέρός: ό καθηγιασμένος, ό άγιος/έπί τόπου, ό τελών υπό τήν προστασίαν του Θεου/ό σεβαστός...»

2. Τήν εποχή τής Άντιγόνης του Σοφοκλή, τό θέατρο έθεωρείτο όντως ιέρός χώρος: ήταν χτισμένο στην ιερή περιοχή του Θεού, τό άγαλμα του Θεού ήταν στημένο στό ναό, στόν περίβολο του θεάτρου, βωμός του ύπήρχε στό κέντρο τής όρχήστρας, οι παραστάσεις ήταν συνδεδεμένες μέ τή λατρεία του κι άποτελοΰσαν θρησκευτικό, αλλά και κοινωνικό γεγονός-τομή στή ζωή τής πόλης.

3. Σήμερα, τό άρχαίο θέατρο δέν προξενεί καμία θρησκευτική συγκίνηση. «Ίερό», σεβαστό είναι ίσως τό δέος γιά τήν ύψηλή ποίηση του 5ου αιώνα και γιά τόν τραγικό ήρωα, τό «περιπλανώμενο» και «ίπτάμενο» όν ή ό θαυμασμός μπροστά στό άρχαίο —μεταγενέστερο τής εποχής των τραγικών— «περίφημο θέατρο, τό όραιότερο ύπαίθριο θέατρο του κόσμου». Ίερή είναι ή νοσταλγία.

4. Οι δραματικές έκδηλώσεις που παρακολουθοΰσαν κάθε άρχή τής άνοιξης οι άρχαίοι Άθηναίοι είχαν θρησκευτικό, αλλά και άγωνιστικό χαρακτήρα. Στο τέλος των δραματικών άγώνων, ό Άρχων στεφάνωνε τούς νικητές μέ στεφάνια κισσού.

5. Σήμερα, στό αντίστοιχο γιά μās φεστιβάλ Ήπίδαυρου, οι σκοποί είναι άορίστως «καλλιτεχνικοί» και σαφώς τουριστικοί. Γνωρίζουμε καλά ότι ό ΕΟΤ, διά των έπιδοτήσεων, άσκει πολιτική. Άλλωστε ήδη, τό 1954, μέ τόν *Ήπόλυτο* του Εϋριπίδη, τή δεύτερη παράσταση στην Ήπίδαυρο —είχε προηγηθεί ή *Ήλέκτρα* του Σοφοκλή τό 1938— γινόταν λόγος γιά «καλλιτεχνικό και τουριστικό γεγονός», γιά μία μεγάλη στιγμή «γιά τούς φίλους τής άρχαίας τραγωδίας, γιά τούς άσχολούμενους μέ τήν ανάπτυξιν του τουρισμού μας και γιά όσους γενικώς λατρεύουν τήν άρχαίαν Ήλλάδα».

6. Ή παράσταση που είχε οργανώσει τό 1954 ή Περιηγητική Λέσχη ήταν και μοναδική «υπό τήν αίρεσιν ότι τό καλλιτεχνικό και τουριστικό γεγονός θά έδιδε τήν έξαιρετικήν εύκαιρίαν άντλήσεως πολυτίμων διδαγμάτων πείρας διά τήν όργάνωσιν τής εβδομάδος τής Ήπίδαυρου κατά τό προσεχές έτος». Τώρα, τό φεστιβάλ Ήπίδαυρου διαρκεί δύο μήνες, περί τούς δέκα θιάσους

λαμβάνουν μέρος και δύο περίπου μήνες άρκοΰν γιά τήν προετοιμασία τους. Ποιός, έκτός άπό τόν ΕΟΤ, πιστεύει ότι κάθε χρόνο είναι δυνατόν δέκα θιάσοι νά διακατέχονται άπό «ιερή» έμπνευση; Και μπορεί, όσο μουσόληπτοι και νά είναι, νά έτοιμάζουν καλλιτεχνικά έπιτεύγματα μέσα σε δύο μήνες; (Πάντως, οι σοφοί μας πρόγονοι άρχιζαν τήν προετοιμασία των άγώνων ένα χρόνο πριν).

7. Μήπως τό κύρος του φεστιβάλ δέν θά πρεπε νά περιφρουρείται μέ γενικές άναφορές στην ιερότητα του χώρου τής Ήπίδαυρου, αλλά μέ τό ύψηλό επίπεδο των παραστάσεων;

Τό 1938 στην Ήπίδαυρο έπαιξε ή Παξινού και σκηνοθέτησε ό Ροντήρης. Ό ίδιος έκανε και τή σκηνοθεσία τής παράστασης του Ήθνικού Θεάτρου τό 1954. Σήμερα, τίς σκηνοθεσίες του Ήθνικού τίς ύπογράφουν ό Κώστας Μπάκας και ό Γιώργος Θεοδοσιάδης.

8. Μήπως τελικά τό «φιάσκο Βουγιουκλάκη» —πού μεταξύ μας δέν ήταν ούτε καλύτερο ούτε χειρότερο άπό τίς μετριότητες ρουτινιαρικές παραστάσεις που μαστίζουν τά τελευταία χρόνια τήν Ήπίδαυρο— δέν δημιουργήθηκε μόνο του ως διά μαγείας; Θέλω νά πώ: εάν στην Ήπίδαυρο έπαιξε άκόμη σήμερα μία Παξινού ή μία Παπαδάκη, θά είχε διανοηθεί ή Βουγιουκλάκη νά παίξει κι εκείνη;

9. Άς δοΰμε, λοιπόν, τό θέμα των Ήπίδαυριών στό σύνολό του, άλλιώς άς αφήσουμε κατά μέρος τά περί ιερότητας του χώρου κι άς συνηθίσουμε στην ιδέα ότι, έτσι όπως είναι τό φεστιβάλ, ό κάθε θιάσος δικαιούται νά παίρνει μέρος και φυσικά νά κρίνεται. Ή κρίση βέβαια θά έπρεπε νά άφορά τή συγκεκριμένη παράσταση και νά μήν έπηρεάζεται άπό τά κροκοδείλια δάκρυα γιά τό σκοτεινό παρελθόν των «τραγωδών» μας. Ή ό θεσμός των Ήπίδαυριών θά αλλάξει ριζικά ή θά αφήσουμε κατά μέρος τίς προσφιλείς μας «εορτές έξιλασμού» και του χρόνου θά δεχτοΰμε ψύχραιμα και πολιτισμένα τή Γαληνέα ή τή Λάσκαρη. Στο κάτω κάτω, θά μπορούσαμε γιά ένα χρόνο, αντί γιά παραστάσεις άρχαίου δράματος νά όργανώναμε στην Ήπίδαυρο άληθινές εορτές έξιλασμού. Θα θυσιάζαμε δηλαδή πραγματικούς τράγους. Μία γνωμοδοτική έπιτροπή θά άποφάσιζε ποιοί θά είναι γιά τόν Θεό και ποιοί γιά τόν Σατανά. Μέ τόσους άποδιοπομπαίους τράγους (και άποδιοπομπαίες γίδες, έννοείται), φορτωμένους τίς άμαρτίες και τίς ένοχές μας, θά προσεγγίζαμε έπιτέλους τό «ιερό» και, στό τέλος του καλοκαιριού, θά άτενίζαμε ξανά μέ άισιοδοξία τά έπόμενα φεστιβάλ και τό μέλλον εν γενει...

Αὐτοσχεδιάζοντας στό Κάστρο

“Ένα τριήμερο τζάζ

Τό Νοέμβρη τοῦ 1979 κυκλοφόρησε ὁ πρῶτος δίσκος τζάζ μέ “Έλληνες μουσικούς. Ἦταν τό συγκρότημα Sphinx μέ τούς Μάρκο Ἀλεξίου πιάνο καί φωνή, τόν Γιώργο Φιλίππιδη καί τόν Γιώργο Τρανταλίδη κρουστά. Οἱ τρεῖς ἀπό τίς πέντε συνθέσεις ἦταν τοῦ Μάρκου Ἀλεξίου καί οἱ δύο ἄλλες τοῦ Μ. Νταίηβις καί τοῦ Θελόνιους Μούνκ. Λίγους μῆνες μετά βγαίνει τό «Αὐτοσχεδιάζοντας στοῦ Μπαράκου» μέ τούς Σάκη Παπαδημητρίου καί Φλῶρο Φλωρίδη πού περιέχει ντουέντα καί σόλο αὐτοσχεδιασῶν πάνω σέ ἐλεύθερα, γνωστά ἢ παραδοσιακά, θέματα. Ἀπό τότε πέρασαν δέκα χρόνια καί ἡ ἐλληνική δισκογραφία τζάζ ἔχει ξεπεράσει τούς 50 δίσκους. Μέ τό κλείσιμο λοιπόν αὐτῶν τῶν δέκα χρόνων ὁ Σάκης Παπαδημητρίου ὀργάνωσε ἀπό τίς 28 ἕως τίς 30 Ἰουνίου ἕνα τριήμερο τζάζ στό Κάστρο τῆς Πάτρας, στό πλαίσιο τοῦ Διεθνούς Φεστιβάλ τῆς Πάτρας, πού κλείνει κι αὐτό πέντε χρόνια ζωῆς γεμάτα ἐπιτυχίες καί περιπέτειες.

Δέκα χρόνια μετά “Έλληνες καί ξένοι μουσικοί αὐτοσχεδιάζουν στο Κάστρο τῆς Πάτρας. Σκάει ὁ τζίτζικας τά μεσημέρια ἐκεῖ πάνω. Κάτω ἀπό τίς ἐλιές ὁμως ἔχουν στηθεῖ ντράμς καί κάθε μεσημέρι γιά τρεῖς μέρες καμιά κατοσταριά ἄνθρωποι μαζεύονται γιά νά παίξουν καί νά ἀκούσουν. Ἀνοιχτές συναντήσεις στόν ἐλαιώνα μέ κρουστά καί σαξόφωνα. Πολλές φορές μέσα ἀπό τό πνίξιμο τῶν δίσκων, πού ἀφειδῶς μᾶς προσφέρουν οἱ ἑταιρεῖες, καί τίς ἀπειρες ἐκτελέσεις γνωστῶν κομματιῶν, ξεχνᾶμε ὅτι ἡ τζάζ εἶναι κατ’ ἀρχήν αὐτοσχεδιασμός. Ξεχνᾶμε ὅτι πολλά ἀπ’ ὅλα αὐτά πού θεωροῦμε σάν δεδομένες συνθέσεις βγήκανε μέσα ἀπό τήν ἐπικοινωνία ἢ τά μοναχικά σόλο μουσικῶν, πού φτιαχῆνανε τή μουσική τους τήν ὥρα πού τήν παίζανε.

Στόν ἐλαιώνα τοῦ κάστρου αὐτό γινότα-

νε κάθε μεσημέρι. Ἐκεῖ ὁ Νίκος Καπηλίδης, ὁ Δήμος Δημητριάδης, ὁ Θύμιος Παπαδόπουλος, ὁ Νίκος Τουλιάτος, ὁ Γκούντερ Σόμερ, ὁ Οὐίλιαν Πέμπλς, ὁ Πίνο Μινάφρα, ὁ Βιντσένζο Ματσόνε, ὁ Φλῶρος Φλωρίδης καί ἄλλοι πιάνανε τά σαξόφωνα, τίς κορνέτες, τά ντράμς καί παίζανε μουσική, πού πρώτη φορά βέβαια ἀκουγότανε κάτω ἀπό τίς ἐλιές τοῦ Κάστρου. Κι ὄλοι ἐμεῖς, ἐμεῖς πού δέν εἴμαστε μουσικοί, εἴμαστε μέσα στή μουσική πού φτιαχνότανε. Δέν εἴχαμε κρουστά καί πνευστά, εἴχαμε ὁμως τά χέρια μας καί τά πόδια μας. Ἐκανε ζέστη, ὁ Πίνο Μινάφρα φόρεσε τό μαγιό του καί σκαρφάλωνε σέ κάθε πολεμίστρα γιά νά βάλει τήν τρομπέτα του νά ἀκούσει τούς ἤχους τῆς μέσα ἀπό αὐτές τίς φονικές τρύπες. Κάποτε αὐτός ὁ τόπος ἦταν τόπος φονικοῦ καί πολέμων.

Τά βράδια, ἀφοῦ ἔπεφτε ὁ ἥλιος, πολλοί

περισσότεροι μαζευόμαστε γύρω από τη μεγάλη εξέδρα, με φόντο τό βυζαντινό κομμάτι του Κάστρου. Ένας χώρος αγαπητός πλέον σέ μᾶς, πού ἔχει δημιουργηθεῖ εἰδικά γιά τό Φεστιβάλ καί ὅπου ἀκούσαμε καί εἶδαμε τά τελευταῖα πέντε χρόνια ἀπό τοὺς Ὀρεγκον μέχρι τοὺς σολίστ τοῦ Μπολσσί νά παίζουν Φίλιπ Γκλάς καί ἀπό τό «Μπλέ βαθύ σχεδόν μαῦρο» τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ σέ σκηνοθεσία τῆς Μάγιας Λυμπεροπούλου, μέχρι τήν πέμπτη ραψωδία τῆς Ὀδύσειας ἀπαγγελμένη ἀπό τόν ἴδιο τόν μεταφραστή της, Δημήτρη Μαρωνίτη. Στό τρίμερο ὅμως 28 μέχρι 30 Ἰουνίου ἀκούγαμε τζάζ.

Ἡ πρώτη βραδιά ξεκίνησε μέ τό Ἐλεκτρικ Τζάζ Τρίο (Θόδωρος Καπηλίδης κιθάρα, Νίκος Καπηλίδης ντράμς, Γιώτης Κιουρτσόγλου ἠλεκτρικό μπάσο καί μαζί τους ὁ Μάνου Μπόντ ντένδρο σαξόφωνο). Μετά ὁ Δῆμος Δημητριάδης ἄλλο σαξόφωνο καί ἡ Καρολίν Λάντερ ἄλλο, φωνή. Ἀκολούθησαν ὁ Φλῶρος Φλωρίδης σαξόφωνο, κλαρίνο, ὁ Ἡλίας Παπαδόπουλος ποντιακή κιθάρα καί ὁ Κώστας Χρήστου κιθάρα. Οἱ τρεῖς μουσικοί, συνεχίζοντας τήν πειραματική δουλειά πού κάνουν τά τελευταῖα χρόνια, αὐτοσχεδίασαν μέ βάση τήν ἑλληνική παραδοσιακή μουσική καί δημιούργησαν θαυμάσια μουσική τζάζ. Ἡ λύρα, τό κλαρίνο καί ἡ κιθάρα ἔκαναν θαύματα. Ἡ βραδιά ἔκλεισε μέ τό κουαρτέτο «Ἔρμα», μέ τή Λητώ Βογιατζόγλου, πιάνο καί συνθεσάιζερ, τόν Θύμιο Παπαδόπουλο σαξόφωνο, τόν Ἀποστόλη Ἄνθιμο ἠλεκτρικό μπάσο καί τόν Λεωνίδα Πλιάτσικα κρουστά. Τῆ Λητώ Βογιατζόγλου, πού πρόσφατα τήν εἶδαμε νά παίζει πιάνο καί στό Σαβάνα Μπαίμ μέ τό Κρατικό Θέατρο Βορείου Ἑλλάδος σέ σκηνοθεσία Βίκτωρα Ἀρδίτη, τήν εἶχαμε ξανακούσει στόν ἴδιο αὐτό χώρο νά παίζει πιάνο μαζί μέ τόν Σέρζ Ἀντάμ στήν τρομπέτα πρὶν ἀπό πέντε χρόνια, ὅταν πρωτάρχισε τό Φεστιβάλ. Ἡ βραδιά ἔκλεισε μέ τοὺς ἤχους τῆς μουσικῆς της.

Τό δεύτερο βράδυ μπαίνουμε στό Κάστρο, κουβεντιάζουμε σιγανά, πίνουμε μιά μπύρα, καθόμαστε στήν ξύλινη εξέδρα, τό θέαμα ἀρχίζει. Ὅλα εἶναι μιά τελετή. Μιά τελετή πού μέ ἠδονή ἀπολαμβάνουμε. Μιά τελετή ἦταν καί ἡ μουσική-θέαμα ὅπου ἔπαιξαν ὁ Νίκος Τουλιάτος κρουστά, ἡ Κυριακή Τσακιρίδου πιάνο, ὁ Γιάννης Χατζευθυμίου σαξόφωνο, ὁ Περικλῆς Βασιλόπουλος ἀπαγγελία καί ὁ σκελετός τῆς Ἀνατομίας σιγή. Ἀκολούθησε μιά ἔκρηξη. Ὁ Σάκης Παπαδημητρίου μέ τό πιάνο καί ὁ Γκούντερ Σόμερ μέ τά κρουστά ἐνώνουν τή μουσική τους στόν ἀέρα, ὅπως εἶ-

πε ὁ ἴδιος ὁ Σάκης. Ὁ αὐτοσχεδιασμός ἔφτασε σέ μιά κορυφαία στιγμή καί ὁ κόσμος κυριολεκτικά τό ἀπόλαυσε. Ἀκολούθησαν τό τρίο «Εἶμαι» μέ τόν Ἄνδρέα Γεωργίου κιθάρες, φλογέρες, φωνητικά, τόν Γιώργο Χατζημιχελάκη σάζι, οὔτι, φωνητικά καί τόν Βασίλη Σταματιάδη κρουστά, πού μᾶς μετέφερε σέ ἕναν ἄλλο κόσμο, στόν κόσμο τῆς Ἀνατολῆς θά ἔλεγα. Ἡ βραδιά ἔκλεισε κάπου στή μιάμιση τῆ νύχτα μέ τό σαξόφωνο τοῦ Ἄντρέ Ζώμ νά τρυπάει τό σκοτάδι. Δίπλα του ὁ Ρέμι Σάρμασον κιθάρα, ὁ Ζάν Φρανσουά Κλάρκ κοντραμπάσο καί ὁ Φρέντυ Στούντερ κρουστά. Κανείς δέν ἤθελε νά τελειώσει.

Ἦρθε ἡ τρίτη νύχτα. Τό πρώτο μέρος της ἀφιερωμένο στοὺς Βοστώνέζους, ὅπως εἶπε ἀναγγέλλοντας το πρόγραμμα ὁ Σάκης Παπαδημητρίου. Πρῶτα ὁ Παντελής Καραγιώργης στο πιάνο μαζί μέ τόν Ἄντονυ Ἄτον μπάσο, τόν Οὐίλιαν Πέμπλς ἄλλο σαξόφωνο, τόν Σέρζ Οὐμπερσάξ ντράμς καί τήν Τζούλι Βέρντς ὄμποε, μουσικοί πού ἔχουν σπουδάσει στό Νιού Ἦνγκλαντ Κονσερβάτορι τῆς Βοστώνης. Ἐνα σχολεῖο πού, ἐκτός ἀπό τήν κλασική μουσική, καλλιιεργεῖ ἐδῶ καί πολλά χρόνια τήν τζάζ. Ἐνα λαμπρό ξεκίνημα ἐκείνης τῆς βραδιάς, ἰδίως ἡ σύνθεση τοῦ σαξοφωνίστα Οὐίλιαν Πέμπλς κυριολεκτικά μᾶς ἐνθουσίασε. Ἀκολούθησε ἡ πιό σημαντική ἴσως στιγμή τοῦ τρίμερου. Ὁ Ράν Μπλέικ στό πιάνο. Ἐνας ἀπό τοὺς μεγαλύτερους, σχετικᾶ ἀγνωστος, ἐπιζῶντες πιανίστες τῆς τζάζ, καθηγητής στό Ν. Η. Κονσερβάτορι, ὅπου ἀπό τό 1973 διευθύνει τό τμήμα τοῦ τρίτου ρεύματος. Συνεχιστής θά ἔλεγε κανεῖς τοῦ Θελόνιους Μόνκ στή μουσική, τόν ὁποῖο θαύμαζε καί φύλαγε τήν κόρη του τίς νύχτες πού ὁ Θελόνιους ἔπαιζε πιάνο στό μαγαζιά τῆς Νέας Ὑόρκης. Κι ὅταν ἡ κοπέλα πέθανε νεώτατη, ὁ Ράν Μπλέικ ἔγραψε ἕνα κομμάτι πού μέ συγκίνηση ἀκούσαμε ἐκεῖνο τό βράδυ. Ὁ Ράν Μπλέικ ξεκίνησε μέ μιά δική του παραλλαγή στό «Βραδιάζει» τοῦ Μίκη Θεοδωράκη. Ἦταν ἐκεῖ καί ἡ Ἐλένη Ὀντόνι, πού μαζί της γιά χρόνια δουλεύουνε παραλλαγές στή μουσική τοῦ Μίκη Θεοδωράκη καί τοῦ Μάνου Χατζιδάκι. Ἐπαιξε σχεδόν μιά ὥρα. Μιά μουσική μέ βαθιά ἐσωτερικότητα, πού κυριολεκτικᾶ συγκλόνησε.

Ἀργότερα τό ἴδιο βράδυ, καθισμένοι στίς γκρεμισμένες κολῶνες τοῦ κάστρου γιά νά πιῶμε ἕνα ποτήρι κρασί, εἴμασταν κάπως εὐτυχεῖς. Τό ἔχουμε τόσο πολύ ἀνάγκη.

Ἡσαῖας Πατρινός

1

ΓΙΑΝΝΗ ΔΑΛΛΑ

«Ποιήματα 1948 – 1988», Νεφέλη 1990

«Ένα τοτέμ για τους λιγόπιστους του μέλλοντος»

Μιά πρόθεση ανατομίας ή ένα πόνημα ποιητικής; Σέ αυτούς τους δύο πόλους ή θητεία της μεταπολεμικής πολιτικής ποίησης, «Καιρός να παραδώσει την κατάθεσή της». Για τους μυημένους, μέσα από το «τίμημα» για τους επιγενομένους, πάνω στο νήμα του «πρωταθλητή, ζωντανού χρόνου».

Η κριτική, που προσπαθεί να συνηχήσει με τα βήματα της ποίησης, δεν είναι σπουδή, αλλά μίτος — ίσως προς τό άγνωστο χέρι της γραφής

Κι άπέναντι ό άγνωστος προεκτείνει τό χέρι του μέσ στή διάλυση κ' έγώ νά μή φτάνω στήν επιφάνεια. Ένα άπ' τά λαγωνικά του έξοστρακίζεται στόν όρίζοντα και μέ ψάχνει μέσ στις κατόψεις. Πρός τό παρόν παραμένω έκτός πεδίου βολής

Έκτός πεδίου βολής, σαράντα και πάνω χρόνια, μέσ στήν ποίηση, ό Γιάννης Δάλλας. Τό δυνατό ζώο, που κοσμεϊ τό έξώφυλλο της συγκεντρωτικής έκδοσης *Ποιήματα 1948-1988*, Νεφέλη 1990, βγαίνει από την ελληνική άρένα και ξεχνείται στά «χαρτιά και τις σάρκες του ποιητή»,

Άλλοτε έλάφι άπ' τά πολύκλαδα της νιότης μου ή ταύρος σέ νυχτομαχίες και σέ μπλόκα τώρα τραγέλαφος και βουκεφάλας του μυαλού μου

Η πορεία του Δάλλα υπήρξε συνεχής. Η φωνή του τό ίδιο. Ο κριτικός που θά σταθεί στό μπόι του, πρέπει νά κινηθεί μέσα στό ρού και νά στοχάζεται συχνά πάνω στό Άνακρεόντειο «έρρω τε, και ούκ έρρω. Και μαίνομαι, και ού μαίνομαι». Γιατί ή προσέγγιση, από τά πέλματα του άγριμιού, μπορεί νά όδηγήσει στην ίχνηλασία του λόγου. Ο κριτικός κυνηγός, που θά άσκηθεί, έστω έτοιμος, για τους κινδύνους της ποιητικής άκροβασίας. Η πρώτη ποιητική συλλογή του Γιάννη

Δάλλα, *Federico Garcia Lorca*, ώδή είναι συνυφασμένη μέ τή διάπλαση της έπικής και ρομαντικής ιδιοσυγκρασίας του. Οί ήχοι από τή *Μητέρα Θεού* του Σικελιανού επενδύουν τον έλεγειακό τόνο και ό θρήνος για τον Ίσπανό νεκρό άκούγεται καθαρά από την ελληνική μούσα και τις συγχρορδίες των λαϊκών καταβολών

Είχε άνεβεί στ' αλώνι του Θανάτου μέ δυό ζυγιές βιολιά μέσ στήν καρδιά Του

Η έμβάπτιση στό ιδεολογικό δράμα της Άριστερας έκδηλώνεται παράλληλα μέ την είσοδο στην πόλη των ιδεών του ποιητή. Η Άθήνα του Δεκέμβρη είναι τό σύμβολο ή ποίηση της αντίστασης, ή πράξη, όπου πολλοί από τους μεταπολεμικούς ποιητές πίστεψαν ότι ύψώνουν όδοφράγματα. Για τον Δάλλα, αυτή ή έποχή υπήρξε ή πτήση και ή άθληση στους συλλογικούς στίβους της δοκιμασίας. Τό άπόθεμα της μυθοποιητικής φαντασίας και ή πυκνότητα της δραματικής «επιφάνειας», από καταγωγής «στήθους» (για νά θυμηθούμε και τον Ν. Καρούζο), υπήρξαν τέτοια που κάλυψαν τις «Έφτά, άνοιχτές, πληγές»

Ρυθμέ που οιστρηλατείς σοφά και δίνεις τό σχήμα της φωτιάς στά όράματά μου
(Έφτά πληγές – IV)

Και όμως «ό νοών νοείτω»,
Ο ήμεροδείκτης δείχνει Δεκέμβρης τό ρολόγι σταμάτησε στό '44
(Πόρτεο έξόδου, «Ο νοών νοείτω»)

Στους δρομοδείκτες, των προπορευομένων ποιητών, μέ τον Μαγιακόβσκι σέ έπαρση, τον Έλιοτ, από θέση σοφιστή, δίπλα στην άετεια συνείδηση του Κάλβου, ό Καρυωτάκης

στό βάθος, είναι ό προπάτορας της Ποιητικής

Σάν τά παράθυρα που τά χτυπώ κατάμουτρα στην άθανασία είναι τά λογια μου έτσι ιδανικά στή λύπη και στή μόνωσή τους είναι τά λόγια μέσα μου σάν μιá πομπή τυφλών άνθρακωρύχων

(Έφτά Πληγές, «Σχεδιάσμα Ποιητικής»)

Έπειτα ή διασταύρωση, μέ τά ινδάλματα του Δάντη, τά προσωποπαγή μυθικά σκηνογραφήματα, που άπορέουν από την ένδιάθετη ποιητική φαντασίωση, ένορχηστρώνονται μέ τή δραματική κίνηση του ποιητή που προφητεύει την αυριανή βλάστηση, μέσα από τό σύγχρονο κατακερματισμό και τις ρωγμές της μνήμης,

οί θηλαστικές Βεατρίκες ξεφυλλίζοντας τους όνειροκρίτες ζανάδιναν στους φτωχούς ριμαδόρους της σάλπιγγα κ' εκείνοι δεν θά ξεχάσω που φώναζαν βάλετε πυρ κάτω άπ' τις σάπιες άνεμόσκαλες των μαλλιών τους κατατρυπημένοι άπ' τά κυνηγητικά τους στήθη

(Άπόπειρα μυθολογίας, «VII

Η δραματική Ποιητική χαράσσεται έπάνω σέ ρόλους και ήθη της δράσης και όρίζεται ως προϊόν της ιστορικής συνείδησης του ποιητή: α) από τό τρέχον «γίνεσθαι», όπου διασώζεται τό ίζημα της κατάθεσης, και ή όριακή άφηγηματική μονάδα που καταγράφει, ενώ παράλληλα σκηνοθετεί, την έμπειρική αίσθηση των πραγμάτων

Μετά τό έν τούτω νικά κι όλα τά προγονικά ούρλιαχτά

έδώ ύποκύψαμε (...)
Έ! σεις άπ' τους άπάνω πύργους άσχημα άρχίζει ή μάχη για τον είκοστό αιώνα

(Κυκλοδιώκτα, «Επινίκια»)

β) από τις μείζονες προοπτικές, που δημιουργεί ή φαντασιοσκόπηση του ποιητικού μακρόκοσμου, μέσα από την υπέρβαση του υλικού, τό βιασμό των ανθρώπινων μέτρων και τό άδραγμα της αιώρας του χρόνου, προς τή φορά του παρελθόντος και τή μυθογένεση των συμβολικών «στιγμών»: τή βυθισμένη Άτλαντίδα και τους παρεμφερείς «έκκεπτακότες» συμπαντικούς μύθους, τον μεγαλόσχημο, αλλά αίρετικό Μεσαίωνα, την όνειρική κατάσταση της αϊθεροβασίας στην έποχή:

Του Ίαπετου πάλι σωριασμένα τά δώματα πάλι έκπατρισμένος λαέ μου
έξαιρώ τους Σημίτες

*Κέλτες Βησιγόθλοι Βαλτοσλαυοί
Πανέλληνες
ὦ Πανέλληνες μέ δόντια πανθήρων
στά τραυμάτ' ας*

(*Απόπειρα μυθολογίας, «VII»*)

Αυτή ή δραματική φορά τῶν πραγμάτων, από τις *Ἐφτά πληγές* (1950) ὡς τά *Κυκλοδίωκτα* (1956), είναι ὁ ἴστος τῆς ποιητικῆς πρόθεσης γιά μία *Ἀπόπειρα μυθολογίας* (ὅπως ὀνομάζει τήν τρίτη του ποιητική συλλογή — 1952), ὅταν

*Στό ἔρεβος πού σέ κλέβει
σοῦ μένει νά κρατηθεῖς τό δικό
σου ἡλιοτρόπιο*

(*Κυκλοδίωκτα, «Πτεροφυΐα»*)

Στό βάθος ὅμως, ὁ ρυθμός είναι ἐξωστρεφής καί ὄχι μακριά ἀπό ἐκεῖνο τό

*Ἐγώ/κληρονόμος πουλιῶν/
πρέπει
ἔστω καί μέ σπασμένα φτερά/νά
πετάω*

(*Τά φάσματα, «Ὁ ἐλεγκτής»*)

τοῦ Μίλτου Σαχτούρη. Ὅπως ἐκράτησε ἀπό τόν Ἡράκλειτο, «Παλίντροπος ἄρμονή ὀκτώσπερ τόξου καί λύρης», τό ποιητικό του ἐκτόπισμα, προέρχεται καί ἀπό τίς δύο ὀργανικές καταστάσεις — «ἔρωδιός μέ τά νικημένα φτερά» — ἐκεῖ πού τό προβάδισμα δίνεται στόν ἀγῶνα τοῦ αἰδοῦ κι ὕστερα λύνεται μέσα στήν ἐρχόμενη δοκιμασία τῆς κρίσης,

*Γι' αὐτούς πού δίχως τραύματα
πᾶρεξ τά δύο τους μάτια
κάθονται μπρός στήν τράπεζα
τοῦ αἰῶνος*

(*Κυκλοδίωκτα, «Ἡ συνείδηση»*)

Ὁ ποιητής τῆς «Πτεροφυΐας» είναι αἰσθητής τοῦ φυσικοῦ, ἐνῶ συγχρόνως αἰρετικός τῆς φύσης, πού τοῦ προμηθεύει ἡ συνείδηση μέσα ἀπό τίς ἱστορικές καί κοινωνικές συμβάσεις τῆς ἐποχῆς. Γράφει τό πρῶτο:

*Ὅπως ταξιδεύει τοὺς πλανήτες
τοῦ ὁ ἥλιος
ἔτσι ταξιδεύω κ' ἐγώ τίς αἰσθήσεις
μου
τό σπουργίτη τῆς καρδιάς μέσ στό
ράμφος τοῦ νοῦ*

(*Πόρτες ἐξόδου, «Ἀρματηλάτης»*)

καί ἀγωνιᾷ, μέσα ἀπό τό δεύτερο:

*Καί κάτω ὁ προγραμμαμένος τοῦ
βυθοῦ
γυρεύει πέρασμα σάν τόν ξιφία*

(*δ.π., «Κρατήσου»*)

Στίς *Πόρτες ἐξόδου* (1962) ἡ δραματική Ποιητική καταχωρίζεται σέ μικρότερα ποιήματα, πού ἀπχούονται

σέ μία σύλληψη τοῦ «γίγνεσθαι», περισσότερο ὑπογειωμένη, κρυπτική καί εἰρωνική, πού ἐξωτερικεύεται μάλλον πρὸς τοὺς ἀποδέκτες τῆς, ὅπως συμβαίνει σέ ἀκροβολισμένους στίχους: εἰς ἑαυτόν, πρὸς συναδέλφους ἢ πρὸς ἀντίμαχους, ἀνάλογα μέ τό ὕφος, τό ἦθος καί τό χαρακτήρα τῆς μύησης πού ἀπαιτεῖ, κατά περίπτωση, ἡ μετάδοση τοῦ μηνύματος:

1. *Γδύσου ἐπιτέλους τήν ποίηση
τί λαιμοδέτης θέ μου πέτρινος!*

(*«Γδύσου»*)

2. *Κι αὐτός σέ μίαν ἰδεατή γραμμῆ
τῆς ὕλης
μιά ἀνένδοτη χειρονομία τῆς
ἐποχῆς*

(*«Σκοινοβάτης»*)

3. *Ὁ φίλος μου ὁ Πέτρος ἔχει
προκηρυχθεῖ
λοιπόν θά πεθάνει μετεωριζόμενος*

(*«Μετεωριζόμενος»*)

4. *Σέ σένα μιῶ, Ἀρσένη*

(*«Πῶς δέν σκούριασες»*)

5. *(Κι ἄς γράφει ὁ συναδέλφος Ἀλλη-
λουῖα στό Ἔβερεστ)*

(*«Ἄς γράφει ὁ συνάδελφος»*)

Οἱ «πόρτες ἐξόδου» ἀνοίγονται ἀπό τό δραματικό στό προσωπικό καί μέσω αὐτοῦ στίς συμβολικές μονάδες τῆς δράσης, οἱ ὁποῖες κυριολεκτικά δρᾶντο τῶν ρόλων τους καί ἐγκλιματίζονται μέσα σέ ἀναγνωρισμένα πιά, μοτίβα καί εἰδῶλα Ποιητικῆς: α) *Τό «ἀέτωμα ἀνδρείας»*, γύρω ἀπό τοὺς τύπους τοῦ ἀγάλματος, τοῦ ἀνθρώπινου θηράματος μέσα στήν ἀπειλή τῆς ἐνέδρας καί τῶν προγραφῶν, β) ὁ *μετεωρισμός*, ἀνάμεσα στήν «πτηνή» φύση καί τό βυθό τῆς ὑπαρξῆς: ὁ σκοινοβάτης, ὁ οὐράνιος μηχανοδηγός, ὁ μετανάστης, ὁ νέος σοφιστής καί τό πουλί - Πέτρος. Ὅλοι αὐτοί πού στρέφουνε τό πρόσωπο, μπροστά στή «μεταμόρφωση», τήν «ἐξ-ἀγορά» τῶν ἰδεῶν καί τοὺς «φοβιτσιάρηδες ἀστούς». γ) *Τά προπλάσματα τοῦ παράλογου*, πού συσφίγγει τίς ἀρτηρίες τῆς ζωῆς καί προκαλεῖ τήν ἀνάδραση, μέσα ἀπό φαντασιακές ἐκδοχές καί ἰδανικές ἐπιτεύξεις, ἀεροστατικῶν «τέλεια παράλογων» ἀνθρώπινων σωμάτων, ὅπου

*νά κ' ἕνας πού γλιστρᾷ γυρεύοντας
ἕνα κομμάτι ἀπόλυτου*

(*«Σανίδες σωτηρίας»*)

γιά νά περάσει στά *Παρθένια*, μέ τά σημάδια τοῦ ἔρωτα καί τήν τροπή τοῦ πλέον ζωικοῦ παραλογισμοῦ:

Χορός ἡμιβαρβάρων.

Οἱ ἐρωτικές διαστάσεις αὐτοῦ τοῦ φτερώματος, περνοῦν μέσα ἀπό τά αὐλάκια τοῦ σωματικοῦ καί ἀπό κεῖ διαπορθμεύονται — «γιά λίγη αἰωνιότητα» — στήν «Ἐξορία τοῦ λογικοῦ» καί τά ξόρκια τῆς τρέλας

*Μὴν κλαῖς καί βρέχεσαι μέσ στήν
τρέλα*

*σοῦ τάζω τῆ Νικόπολη μέ τοὺς
πύργους τῆς*

(*Παρθένια, 17*)

Ἡ καταγωγή τοῦ παράλογου ἀπό τήν ἀκροβασία τῶν αἰσθημάτων δέν είναι ὡστόσο ζωική, ἀλλά γλωσσική πάλι τοῦ ποιητῆ νά βρεῖ τό ἔρμα τοῦ λόγου πού θά τόν ὀδηγήσει στήν ὁμολογία τοῦ ἀγῶνα καί τῆς μυσταγωγίας τῆς Ποιητικῆς,

*Κάθε μου λέξη σάν τό μαχαίρι
χτύπησε καί χτυπήθηκε ἐν ὥρᾳ
ἀμύνης*

Ὅλα τά λεξικά μου τραυματισμένα

(*Ἀπό τά κατάλοιπα τῆς Ἐξαγορᾶς*)

Ἀπό τήν «ἐξορία» τοῦ λογικοῦ ἐπιστρέφουμε στό «δάσος τῶν ἄβατων λέξεων», ὅπου ὁ ποιητής, ὡς ἄλλος «Δαυῖδ» (μέ τή σάλπιγγα τῆς ἰαχῆς καί μέ τή σφεντόνα τῆς εἰρωνείας), ἀκούει τήν ἐσωτερική φωνή τῆς ψυχῆς καί ἀφουγκράζεται τό τράνεμα τοῦ πόνου τοῦ λαοῦ τοῦ

*Δαυῖδ τῆ σάλπιγγα κρατῶ καί
προπορεύομαι
ἐβαρβαρώθη ἡ Ῥωμανία — τί περι-
μένομε!*

(*Πόρτες ἐξόδου, «Δαυῖδ ὁ συνάδελφος»*)

Μά ὁ Δάλλας, τόσο αἰσθητής ὅσο καί σοφιστής, κατέχει καί τίς ξόβεργες τοῦ ἐπαγγέλματος καί ὁ φιλολογικός του λογοκριτής είναι γυμνασμένος βαθιά σ' αὐτά τά κανάλια, μέ τά «μάτια-μικροσκοπία» τῆς διττῆς ποιητικῆς καί κριτικῆς του φύσης. Νά γιατί ἡ Ποιητική τῆς ποίησης είναι τό ἐνέργημα καί πλάι του ὁ σφυγμός τῆς αἰσθησης, ὁ ζωντανός χρόνος τῆς Ποιητικῆς. Γράφει λοιπὸν πλαγιοδρομῶντας τῆ φωνή του:

*Ἐμπαῖνα κ' ἔβγαῖνα κ' ἡ φωνή μου
μετεωρίτης
κερανοκρούστης ἔτσι πίστεια
καί πάντα νά διαλύομαι πίσω ἀπ'
τοὺς στόχους μου
νά πέφτω στά μαγνητικά τους
πέδια κ' ὕστερα
νά βγαίνω ἀγνώριστος μέ ξέφτια
καί πούπουλα
— τά λοφία μου τῆς παραλλαγῆς —
κι ὅταν ἀπ' τά παγοθραυστικά τοῦ
βορρᾶ*

ἔσταξε σ' ὄλα τῆς φωνῆς τὰ
ὁμοιώματα
ἐγὼ νά μένω νύχτες ἀτέλειωτες
ἀναυδος
περιμένοντας νά σκάσει ἐπιτέλους
τό σόφλι μου
ν' ἀκουστῆ «κρά-κρά» καί νά 'ναι
ἀπό μέσα μου
τό γεράκι τῆς ποιήσῃς μου
'Απ' ὄλες τῆς φωλιές πού ἀκάθε-
κτος πέρασα
ἀγύριστος μετανάστῃς

(Ἀπό τὰ κατάλοιπα τῆς Ἐξαγορᾶς,
«Ἀγύριστος μετανάστῃς»)

Βγαίνοντας ἀπό τίς «πύλες ἐξόδου»,
βρίσκει τίς «Σκαιές πύλες» (κυριολε-
κτικά ἀριστερές, κατά τό εἰρωνικό αὐ-
τοσχόλιο τῆς σημείωσης τοῦ Δάλλα),
πού ὁ ποιητής ἰσχυρίζεται ὅτι περάσα-
με, ἐνῶ πραγματικά θεωρεῖ πιά ἐντι-
μο νά ὁμολογήσει ἄλλοῦ,

Τώρα δέν ξέρεις πού πηγαίνει ὁ
δρόμος μιά περιφέρεια παντοῦ χω-
ρίς ὁδόσημα

(Ἀνατομία, 29)

Πρόκειται γιά τήν ἕκτη ποιητική
συλλογή Ἀνατομία (1971), πού βγαίνει
μέσα ἀπό τό κλουβί τῆς δικτατορίας,
γιά νά λύσει μαζί μέ τόν Στόχο (1970),
τοῦ Μανόλη Ἀναγνωστάκη, Τό Σκεῦος,
τοῦ Μίλτου Σαχτούρη, τήν Ἐκατόνησο,
τοῦ Πάνου Θασίτη, τό Τετραπῆφιο,
τοῦ Ἐκτορα Κακναβάτου, κ.ά., τή
σιωπή τῶν μεταπολεμικῶν ποιητῶν, πού
κράτησαν ὡς στάση ἀντίδρασης στό
καθεστῶς.

Τό πουλί-Πέτρος, πού ρίχνει τὰ φτε-
ρά του πάνω ἀπό τήν ὑπαρξή του ποιη-
τῆ, πλανιέται μέσα στήν πόλη τῆς
αἰχμαλωσίας. Εἶναι παντοῦ μαζί του
καί δέν θά ἐξαγοράσει ποτέ τό αἷμα
του, μέσα στήν πράξη τῆς ποίησης καί
τῆς ζωῆς. Ὁ τρίποδας, μέ τή σημασία
πού τόν χρησιμοποιοῦν ὁ κριτικός Δάλ-
λας, αὐτή τή φορά στήνεται ἐπί τόν
τύπον τῶν ἤλων τῆς «ἀλλοιωμένης
γῆς» καί τῆς ντοπιολογίας πολι-
τείας. Γι' αὐτό καί ἡ λειτουργία εἶναι
ἀνατομική, ἐπάνω σέ ἕνα ζωντανό
σῶμα πού θά ἐγερθεῖ,

ἦταν ὁ κλειδοῦχος μέ τό φανάρι κ'
ἡ πολιτεία ὀληνύχτα τοῦ ἀνήκε
σάν θέαμα
καλύτερα σ' ἕνα τραπέζι χειρουργ-
γείου σκέφτηκε παρά νά τελειώσω
στά χέρια του
γύρισε κ' εἶδε τή διχασμένη γενιά του
μιά ἀτέλειωτη ἀλυσιδωτή ἐκρηξη
καί σάλταρε μέσ στή μέρα σάν τό
μαμουθ ἐνός τσίρκου πού πῆρε
φωτιά

(Ἀνατομία, 19)

Τό πρόσωπο τοῦ προγραμμαμένου δέν
ἔρχεται πιά μόνο του σέ αὐτή τήν ἐπο-
χή. Ἔχουν στοιχηθεῖ δίπλα του, οἱ
«νέοι διαμαρτυρόμενοι». Αὐτοί καί ὁ
ποιητής εἶναι πού περνοῦν τίς Σκαιές
πύλες, πρὸς τήν «ἀναμενόμενη αὐγή»,
τό Ἴνδαλα μιᾶς «ἀνύπαρκτης γῆς τῆς
ἐπαγγελίας».

Ὁ ποιητής βιάζεται νά κρυφτεῖ
(— Γιά πού τό ἔσκασε αὐτός ὁ
σκίουρος;)

Πίσω ἀπ' τό δάσος τῶν προτομῶν
(Ἀνατομία, «Σκαιές πύλες»)

Ἡ φωνή αὐτῆς τῆς πατρίδας τόν
ἀκολουθεῖ στούς δρόμους τοῦ ἠπειρωτι-
κοῦ Βορρᾶ, ἀπ' ὅπου προέρχεται ἡ
ποιητική ἐμπειρία τοῦ Τιμήματος (1981).
'Εκεῖ οἱ «δρόμοι κι οἱ ἀντιδρόμοι»,

κάπου ἑκατό χιλιόμετρα γιά τόν
Ἀχέροντα

ἢ πρὸς Βρινδήσιον —

(Τό τίμημα, «III»)

σηματοδοτοῦν τίς κατευθύνσεις τῆς ποιη-
τικῆς πορείας.

Ἡ ἐντοπιότητα τοῦ Δάλλα συγγε-
νεύει βαθύτερα μέ τή χωρογραφική
μνήμη καί μέ τή μυθολογική προέκτα-
ση τῆς ἱστορίας. Θυμίζει κάπως τά
ἐφηβικά σκιρτήματα γύρω ἀπό τή μυ-
θοποιημένη εἰκόνα τῆς ζωῆς, πού ἀν-
τιστέκονται στήν καθημερινή ἄλωση

Κλέφτες περνοῦσανε τό φαράγγι
τοῦ Φεγγαριοῦ
ξημερώνοντας, στήν κόψη τοῦ
Δρίσκου
στήν Ντραμπάντοβα καί στό χάνι
τοῦ Ντουραχάν
κλέφτες καί μάγοι
μέ μισή ραχοκοκκαλιά τό σύρανε
στά Σφαγεῖα

(Τό τίμημα, «Παλαιοντολογικό
τοῦ φεγγαριοῦ»)

Βρισκόμαστε κοντά στήν αἴσθηση
ἐνός ἐξημερωμένου τοτεμισμού πού
ἀναλήπτεται ὡς σῶμα μιᾶς ἐποχῆς καί
μεσουρανεῖ μέσα στίς «διαλείψεις τοῦ
χρόνου», ὅπου ὁ ποιητής γίνεται τώρα
θεατής τοῦ «ἀόρατου θιάσου», ὅπως
συνέβη στόν καβαφικό Ἀντώνιο, ἡ
«θεατής ἵπποδρομίου», μέ Πινδαρική
κοψιά, ὅπως τόν παρουσιάζει τώρα ὁ
Δάλλας. Στό Τίμημα, λοιπόν, θά δοῦ-
με νά ἐκτίθενται σέ κοινή θέα τό σῶμα
τῆς ἀγάπης καί τό θέμα τοῦ λόγου,
ἀνάμεσα στά ὑλικά τοῦ «ἀποθέτη» καί
ἀνάμεσα στά πλάσματα τῆς ἰδεολο-
γίας καί τῆς Ποιητικῆς. Ὁ ποιητής
τώρα ἔχει περάσει μέσα ἀπό τή ζωή
του, εἶδε «σημεῖα καί τέρατα» καί
γυρνᾷ ὄπλισμένος στήν ποίηση

Οἱ Πήγασοι ὀδοντωτοί θερρίζοντας
τά τοπία
Ποίηση, αὐτά εἶναι τά ἵπποφορ-
βεῖα σου

ἐνῶ στά παχινιά τῶν ἀπόμαχων
ὁ ἀναμηρυκασμός συνεχίζεται
ἐκεῖ πολὺς πολὺς σανός πέφτει
σάν τό χασίσι τῶν ἀφανῶν

(Τό τίμημα, «Θεατής ἵπποδρομίου»)

Ὁ χρόνος, κατά τό ἔθος, ὀδηγεῖ κά-
ποτε σέ ἰσολογισμούς, τοῦ ταλάντου.
'Ἡ ἀνάπλευση», ἀπό τήν ἄλλη ὀχθη
τοῦ ποταμοῦ, δέν εἶναι πιά ἡ πρότερη
πορεία, μά τά αἰσθήματα τῆς γλυκιάς
κούρασης, ἀπό τήν περασμένη ἐρωτι-
κή νύχτα. Καί ὁ Δάλλας μᾶς ἀνοίγει
δύο κατά-στιχα Ἰσολογισμῶν, ἀπ' τίς
στιγμές τοῦ «πρὸ αἰῶνων του δαίμο-
να», πού στά χνάρια τοῦ ἀδρου Καρυ-
ωτάκη ρίχνει τή μάσκα τῆς ἐλάσσο-
νος ποιητικῆς φωνῆς,

Ὁ καταβίβτης νοῦς
πού γέμισε τή νύχτα σκοτωμένα
ὄνειρα

(«Ἰσολογισμοί Α'»)

Ἡ ἄλλοῦ:

Ἀκόμη ὁ ἦχος μου πάλλεται
ἀκόμη ταξιδεύει τό βέλος μου
ὁ τελευταῖος στόχος τοῦ ἐγῶ

(«Ἰσολογισμοί Β'»)

Ὁ Ζωντανός Χρόνος (1985), μέ τή
σειρά τῆς ἐκδοσης πού προτιμᾷ ἐδῶ ὁ
ποιητής, εἶναι τό σκῆνωμα τῆς ἐπο-
χῆς, μέσα ἀπό τήν ὁδὸ τῆς συνέχειας:
ὁ πολιτικός χώρος γίνεται τό πλαίσιο
τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου

Κι ἐγὼ στά μπεζεστνία αὐτοῦ τοῦ
κάστρου τοῦ ἐρημόκαστρου
τονίζοντας πολιτικές ρομάντζες

(Ὁ Ζωντανός Χρόνος, «15»)

Ἀπό τόν Ἄρη ὡς τίς μελοποιήσεις
τοῦ Μπολιβάρ, ὁ ἰσόβιος ποιητικός
χρόνος εἶναι αὐτός πού κατακυρώνει
τό βίωμα γιά λογαριασμό τῆς ζωῆς,

ὁ Χρόνος — ὕφαλος κι ὁ Χρόνος —
φάρος

ἀνοιγοκλείνοντας τό στόμα σάν
αὐτόματα
κ' ἐσύ ἀνάμεσά τους μ' ἕναν οἶακα
καί τά εὐθραυστα πανιά τῆς Ποίησης

(«19»)

Τά βήματα τοῦ χρόνου τόν φέρνουν
πιά στούς δρόμους τῆς Ποιητικῆς.
Μαζί μέ αὐτοὺς πού ἔχουν δώσει τήν
κατάθεση τῆς ποίησης, πρῶτα ἀπ' αὐ-
τόν — μαζί μέ τούς μαστόρους καί
τούς δρομοδείχτες τους. «Ἡ μασονία
τοῦ λογοτέχνη», γύρω ἀπό τόν κόσμο

ορίζω • και γράμματα γνωρίζω • και γράμματα

της καβαφικής πολιτείας, τούς Πρωτεΐς και τούς Ίανούς, δίνει τό στίγμα ενός όριακού και ανεξάλειπτου σημείου αναφοράς για τόν «δόκιμο» (μέ τή διπλή σημασία του μαθητευόμενου, μά και του Έγκριτου) στή συντεχνία, ποιητή. Γιατί στήν ποίηση του Καβάφη πολώνεται μετά τό δράμα ή δραση του Δάλλα και αυτή ή σχέση έντείνεται διαρκώς ανάμεσα στις ένασχολήσεις μέ τίς θεωρητικές πτυχές της ποιητικής του αισθητικής: μέσα στήν ιστορία, τόν έλληνισμό και τή θεολογία της ποιητικής σοφιστείας του πρώτου διδάξαντος

Αυτός ό ποιητής πού είναι ιστορία και φωνή ένας κλίβανος μέ ζυγισμένες αποστάξεις

(*Δόκιμος σέ συντεχνία*, 17)

Στό μεταξύ, ό Δάλλας φροντίζει κι αφήνει μισάνοιχτη τήν πόρτα του εργαστηρίου, μπροστά στό σώμα του κειμένου και μέσα στήν έκκληση

απάντων των «λογοποιητών». Όμως εκείνος είναι άπών, χάνεται κάτω άπ' τό μάτι του αναγνώστη, πίσω άπό τό άλλοθι της γραφής

Γιά σένα είναι στή σκοτεινιά μάρτυρας όρατός, ίδου τον μιά ελάχιστη ρωγή άπό όπου έίδες τό αίνιγμα είναι μιά χαραμάδα πού τή φώναξες Ζωή

(*Ό Ποιητής και τό Ποίημα*, «Μιλά ή παλαιότερα»)

Ό Ποιητής και τό Ποίημα είναι ό χρόνος, όσο βαδίζει και όσο αφήνει τά σημάδια του. Για μάς πού ακολουθούμε πίσω άπό τό αίνιμά του, κι ίσως ύποψιαζόμαστε ότι δέν ψάχνουμε τή λύση του, παρά μονάχα τό ταξίδι πού μάς βγάξει, ξέρομε ότι μάς καλεί ό ποιητής

— *Μπείτε ένας-ένας βυθιστείτε μέσα μου και φεύγομε*

(*Διαβατήρια*)

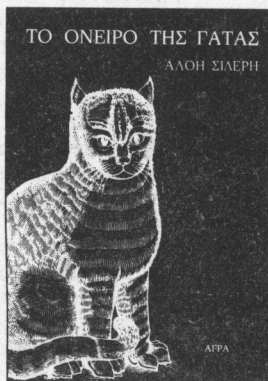
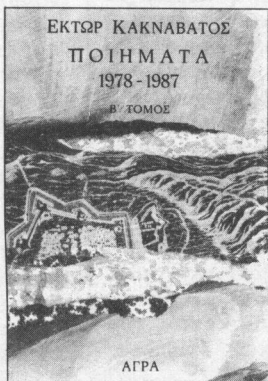
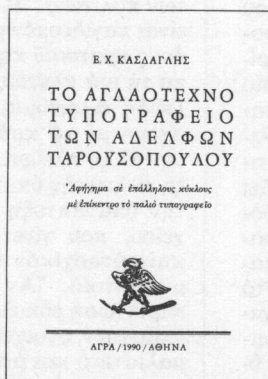
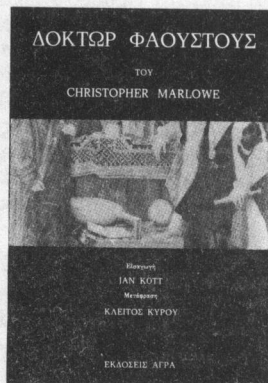
Η πρόσκληση του Δάλλα ελήφθη και τό βιβλίο του βρίσκεται στά χέρια μας. Τό ρόδι γέμισε άπό τούς σπόρους του καρπού: για τόν ποιητή είναι ή συγκομιδή, μά για τήν ποίηση είναι ή άνθοφορία: σήμα του ποιητή, αλλά και σημείο των καιρών για τή μεταπολεμική ποίηση. Τό έτος 1990 μάς προτείνει έφ' όλης της ύλης τρεις, ως τώρα, συγκεντρωτικές ποιητικές συλλογές, του Γιάννη Δάλλα, του Πάνου Θασίτη, του Έκτορα Κακναβάτου. Μάς περιμένουν άειθαλείς άναγνώσεις, για νά «άνθήσει τό στάχυ στό νόμισμα». Άλλωστε ή «δεξίωση» της παράδοσης άπό τούς νεότερους ανοίγει τούς δρόμους στή σκυταλοδρομία της Ποιητικής: Σημαίνει θάνατο και ζωή ή μόνο ζωή, όταν ό ποιητικός λόγος γίνεται ή μήτρα πού μαζεύει τούς σπόρους για νά κόψει τά νομίσματα.

Δώρα Μέντη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

ΦΩΚΙΑΝΟΥ 7 - ΣΤΑΔΙΟ - 116 35 ΑΘΗΝΑ

ΤΗ Λ. 72 28 263

2

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ

Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη. Οι Έπαγγελματικές Όργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα. Έκδ. Όδυσσέας, 1990.

Τό βιβλίό του Γ.Θ. Μαυρογορδάτου για τίς επαγγελματικές όργανώσεις στην Έλλάδα είναι μιά εύρύτερη ματιά πάνω στή σημερινή πολιτική και κοινωνική κατάσταση στην Έλλάδα. Έξαιρετικά διεισδυτικό, μέ κρίσιμες τομές στά γεγονότα, γνώση ουσιαστική τής σύγχρονης και παλιότερης νεοελληνικής Ιστορίας σέ όλες σχεδόν τίς εκφράσεις τής, εμφανής θεωρητική πληρότητα και έπιστημονική έπάρκεια, άνυπαρξία μεθοδολογικού εκλεκτικισμού, αυτά είναι τά βασικά χαρακτηριστικά τής άπόπειρας του συγγραφέα νά γνωρίσει ουσιαστικά τήν ύφή του συνδικαλιστικού κινήματος στή χώρα μας. Έ πύό σημαντική προσφορά όμως του Γ. Μαυρογορδάτου συνίσταται στή διττή ουσιαστικά προσέγγιση του αντικειμένου του. Γνωρίζει πότε νά αφήνει έλεύθερο τό πεδίο στην κρυμμένη Ιστορικότητα που παρακολουθεί κατά πόδας τή μεταπολιτευτική όργανωση του συνδικαλιστικού κινήματος, όπως επίσης γνωρίζει πότε πρέπει νά προστρέξει στα μεθοδολογικά εργαλεία τής πολιτικής έπιστήμης για νά αναλύσει και νά όνοματίσει τά κοινωνικά φαινόμενα. Αυτό τό πήγαινε - έλα άποδεικνύεται έξαιρετικά χρήσιμο για τήν έξαγωγή συμπερασμάτων, χωρίς τόν κίνδυνο νά ύποπέσει στίς παγίδες που συνεχώς επιφυλάσσει ή όποιαδήποτε άφαιρετική προσέγγιση του όποιου αντικειμένου και κυρίως του πολιτικού. Έτσι ή όποιαδήποτε διαφώνια ή αντίθεση μέ τά έρμηνευτικά σχήματα και τίς συμπερασματικές τους άπολήξεις δέν μπορεί νά βασίζεται σέ άτέρμονες και κοπιαστικές μεθοδολογικές κ.λπ. ύποδείξεις, αλλά στον τρόπο σύλληψης, καλύτερα πρόσληψης, μιάς δλόκληρης κοινωνικής και πολιτικής τροχιάς. Πρόκειται για μιά σπάνια όντως περίπτωση, όπου άκόμη και ή διαφώνια ή ή αντίθεση, μερική ή όλική, συνι-

στά για τόν αναγνώστη του βιβλίου μιά παραγωγική νοητική δραστηριότητα (και γιατί όχι και πρακτική στάση);).

Έ βασική θέση του Μαυρογορδάτου είναι ότι τό ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, καθ' ότι ύπανάπτυκτο και έξαρτημένο από τό κράτος, δέν μπορεί νά αναγνωρισθεί ούτε στο πλουραλιστικό σύστημα (σύνολο πολλαπλών, έθελοντικών, άνταγωνιστικών, άυτοπροσδιορισμένων συμπεριόντων μέ έξω - κρατική θέσμηση) ούτε στο κοινωνικό κορπορατιστικό σύστημα (πολιτική ανάπτυξη, κοινωνία των πολιτών). Έ ελληνική περίπτωση είναι παγιδευμένη στή μέγερνη ενός είδους κρατικού κορπορατισμού, που από τή μιά πλευρά εκφράζει μιά «θεμελιώδη άμφιθυμία» τής κοινωνίας σέ σχέση μέ τό κράτος «της» και, από τήν άλλη πλευρά, μαρτυρεί τήν ύπαρξη πολιτικής ύπανάπτυξης ή, μάλλον, τήν ύπανάπτυξη του πολιτικού στοιχείου, που γίνεται «άντιφιλελεύθερο και άυταρχικό» και συνεπώς άντιδημοκρατικό. Έν και στήν ελληνική περίπτωση εδκόλα διαπιστώνουμε ότι ύπάρχουν στοιχεία και από τό πλουραλιστικό και από τό κοινωνικό κορπορατιστικό σύστημα, ή κυριαρχία ενός είδους κρατικού κορπορατισμού είναι άναμφισβήτητη και συνίσταται στή χειραγώγηση του συνδικαλιστικού κινήματος από τό κράτος και από τά κόμματα. Έ χειραγώγηση αυτή, βαθιά ριζωμένη στή σύγχρονη νεοελληνική Ιστορία, συνεχίστηκε και κατά τά μεταπολιτευτικά χρόνια. Έ άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην έξουσία, ενώ από μιά πρώτη ματιά φάνηκε νά διακόπτει τήν άδιάσπαστη Ιστορική συνέχεια, γρήγορα άποκάλυψε ότι δέν ήταν παρά ένας επιπλέον κρίκος του πολιτικού - ιδεολογικού επιπέδου.

Προνομακό δχημα πρός αυτή τήν κατεύθυνση άποτελέσει ή έπίσημη νομοθετική καθέρωση τής «άπλης άναλογικής» ως άποκλειστική μορφή έκλογικής διαδικασίας στο έσωτερικό των όργανώσεων (ώστε οι διάφορες επαγγελματικές όργανώσεις νά άποτελέσουν σέ «μικρογραφία» έπιμέρους επαγγελματικά κοινοβούλια, σέ εϋθεία άντανάκλαση τής «άδιαίρετης» λαϊκής βούλησης, όπως αυτή εκφράζεται στίς βουλευτικές εκλογές και άποτυπώνεται στο Κοινοβούλιο).

Τό πασοκικό κράτος συνεπικουρούμενο και από τό «Κίνημα» ΠΑΣΟΚ, αλλά επιπλέον και από τά άλλα δύο κόμματα, Ν.Δ. και ΚΚΕ, που προσυπογράφουν μερικά «θεμελιώδη χαρακτηριστικά» του έγγώριου κρατικού κορπορατισμού, άποδιάρθρωσαν τήν ύπό ανάπτυξη «κοινωνία των πολιτών» και συνεχίζουν μέ τήν πολιτική τους πρακτική νά δξύνουν τό κρίσιμο πρόβλημα του συνδικαλιστικού κινήματος, που συνίσταται στήν (άνεύρετη) νομιμοποίηση/άυτονομία του.

Έ συμφωνία, τουλάχιστον εκ μέρους μου, σέ άρκετές από τίς έπισημάνσεις του συγγραφέα είναι δεδομένη. Πράγματι, ή ελληνικός κορπορατισμός σέ ένα σημαντικό βαθμό τροδοδοτείται από αυτό τό παντοδύναμο Πανοπτικό, που λέγεται κράτος. Πράγματι ή διαχείριση του κοινωνικού από τό πολιτικό έντείνει τή «θεμελιώδη άμφιθυμία» τής κοινωνίας πρός τό κράτος και μάλιστα τή θεσμοποιεί, τήν κάνει έπίσημο κώδικα συμπεριφοράς. Πράγματι, ή άυταρχικότητα και ή «άντιφιλελεύθερος» χαρακτήρας του έγγώριου κορπορατισμού, ενώ όδήγησε σέ ένα είδος θεσμολαγίας, τουλάχιστον στα χρόνια διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, άδειασε τους θεσμούς από τήν όποια συνηθισμένη λειτουργική τους άποστολή.

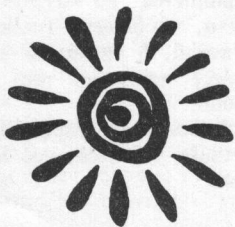
Στό σημείο όμως αυτό, στή λειτουργικότητα δηλαδή των θεσμών και μάλιστα των συνδικαλιστικών, τά πράγματα νομίζω ότι περιπλέκονται. Έν θεωρήσουμε τό συνδικαλιστικό κίνημα ως έναν από τους βασικότερους παράγοντες διεκδικητικής/ένσωματωτικής λειτουργίας στα πλαίσια ενός κοινωνικού σχηματισμού, αν δοϋμε δηλαδή τήν άμφίσημη ταξική λειτουργία του, όπως νομίζω τό έπισημαίνει άρκετές φορές ή Μαυρογορδάτος, τότε δέν μπορούμε παρά νά τό άντιμετώπισουμε ως ένα όλικό φαινόμενο. Έ άμφίσημη λειτουργία του συνδικαλιστικού κινήματος δέν έξαντλείται σέ στεγνές σωματειακές έπιλογές (άκόμα και όταν αυτό διακηρύσσεται), αλλά συμμετέχει όργανικά στήν παρα-

Βιβλία που ήρθαν στον Πολίτη

γωγή μιάς τόσο διαιρετής όσο και αδιαίρετης συλλογικής ταυτότητας. Νομίζω δηλαδή ότι το είδος κρατικού κορπορατισμού που ένδημει στην Ελλάδα δεν αναλύεται μόνο σε «κλειστές» προσωπικές/επαγγελματικές στρατηγικές από τη μία πλευρά, ούτε αναγνωρίζεται μόνο στο πλαίσιο μιάς «ουστημικής» έρμηνείας που απολυτοποιεί τον άλλο παράγοντα που προκαλεί το κορπορατιστικό φαινόμενο, το κράτος, ούτε τέλος μπορεί να αποτελέσει μόνο αντικείμενο μιάς προσέγγισης που θα συναθροίζει και τις δύο αυτές σταθερές. Το κορπορατιστικό φαινόμενο είναι φαινόμενο ολικό, ξεφεύγει από αυστηρούς εξηγητικούς όρισμούς, για τον απλό λόγο ότι συμμετέχει οργανικά στην παραγωγή του λαού, της κοινωνίας, του έθνους. Ως τέτοιο, στην ελληνική περίπτωση, τουλάχιστον, είναι άξεδιάλυτα δεδομένο με τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας. Μιάς εθνικής ταυτότητας που από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο αποτέλεσε, σε όλες τις εκφράσεις της και κυρίως στην έσωτερική της έκφραση, το ζητούμενο. Η «ταύτιση της πραγματικής με τη νόμιμη χώρα», ή πάλι γι' αυτό το ζητούμενο, για την οργάνωση της εθνικής κοινότητας, τροφοδότησε αυτό το «άνομικό» φαινόμενο του κρατικού κορπορατισμού, που γι' αυτόν ακριβώς το λόγο δεν είναι πρώτα και κύρια κρατικός, αλλά εθνικός κορπορατισμός. Σίγουρα ο εθνικός κορπορατισμός ως αναλυτική κατηγορία δεν υφίσταται, αλλά το πρόβλημα δεν νομίζω ότι είναι ή κατασκευή ενός ακόμα ιδεότυπου.

Αναμφίβολα, ο Μαυρογορδάτος δεν βρίσκεται, όπως προκύπτει μέσα από το βιβλίο του, μακριά από έναν τέτοιο προβληματισμό. Οι καιριές επισημάνσεις του για τον κυρίαρχο μεταπολιτευτικό πολιτικό λόγο και τη λειτουργία του στη διαδικασία αποενοχοποίησης/κοινωνικής ανόδου που υπόσχεται στον «λαό» (οι μικροαστοί γίνονται μικρομεσαίοι, οι υπάλληλοι εργατοϋπάλληλοι κ.λπ.) δεν οδηγούν, έμμέσως έστω, στη σύνδεση, στη συσχέτιση της γλώσσας, της καθαρά πολιτικής έστω γλώσσας, με την (έθνική) ζωή;

Ανδρέας Πανταζόπουλος

Αλεξανδρόπουλου Μήτσου, *Ο βασιλιάς που πέθανε, Πολύτυπο, Αθήνα 1990.*

Branks Oliver, *Η μανία με τον Καρβάτσο, Άγρα 1990, μετφρ. Ανδρέας Αποστολίδης.*

Ζωγραάφου Λιλή, *Νύχτωσε αγάπη μου, είναι χθές, εκδ. Γαβριηλίδη, μυθιστόρημα.*

Κακάρογλου Λεωνίδα, *Τό λευκό του θανάτου, Ποιήματα.*

Κανφόρα Λουτσιάνο, *Η χαμένη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, μετφρ. Φ. Αρβανίτη, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1990.*

Κάσδαγλης Χ.Ε., *Τό αγλάτεχο τυπογραφείο των αδελφών Ταρουσόπουλου, Άγρα 1990.*

Κομμούνα, *Η εξέγερση της αγγλικής νεολαίας, 1990.*

Κουτσούκη Κλεομένη, *Η πολιτική και η κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα, εκδ. Αναστασίου.*

Λιβεριάδη Θέμη, *Ο θάνατος του ζώου, Ποιήματα 1958 - 1988.*

Μανιάτη Γιώργου, *Η πρώτη αγάπη, μυθιστόρημα, Έστια 1990.*

Μανιάτη Γιώργου, *Ο Μίδας βασιλιάς είχε αυτά γαϊδάρου, μυθιστόρημα, Έστια 1990.*

Paul de Man, *Η επιστημολογία της μεταφοράς - Ανθρωπομορφισμός και τρόπος στη λυρική ποίηση, Άγρα 1990, μετφρ. Κώστας Παπαδόπουλος.*

Μανιάτη Γιώργου, *Δραπέτευσα από τη Λεγεώνα των Ξένων, Έστια 1990.*

Μάρξ Κάρλ, *Βασικές γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας (Grundrisse), Α' τόμος, εκδ. Στοχαστής, μετφρ. Διονύσης Διβάρης.*

Μολινάρι Λουίτζι, *Η παρακμή του Ποινικού Δικαίου, εκδ. Αναρχική Βιβλιοθήκη 1990.*

Παρατηρητής: *Δίκαιο και Πολιτική: κείμενα των Ν. Παρασκευόπουλου, Α. Παπαδιαμάντη, Φ. Βασιλογιάννη, Κ. Σιμιτση, Γ. Πανούση, Ν. Παρασκευόπουλου, Δ. Βαρβιτσιώτη, Ε. Κουτούπα, Βάσου Ρώτη, Σ. Μανωλίδη, Α. Δερβιτσιάτη, Γ. Χατζησάββα, Σ. Κιντή.*

Τσάτουιν Μπρούς, *Τά μονοπάτια των τραγουδιών, μετφρ. Σ. Φιλήρη, εκδ. Χατζηνικολή.*

Τσάτουιν Μπρούς, *Στό μαύρο λόφο, μετφρ. Τερέζα Βεκιαρέλη, εκδ. Χατζηνικολή, μυθιστόρημα 1990.*

Χρηστάκη Λεωνίδα, *Οι κόσμοι του Έλευθέριου Δούγια, εκδ. Γαβριηλίδη, ποιήματα.*

ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΜΗΝΑ
Διακοπές με βιβλία

ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ

ΒΙΒΛΙΑ
Ελληνική και ξένη λογοτεχνία
εκδόσεις τεχνής
φιλοσοφία
πολιτική
ψυχολογία
παιδικά
κινηματογράφος
θέατρο
ξενόγλωσσα
τεχνές
Υκραβουρες
λιθογραφίες
μεταξοτυπίες
αφίσσες

πλακα - Βυρωνος 9 - τηλ. 3222384

Επισημάνουσα

Λόγου χάριν

Εξαμηνιαία έκδοση θεωρίας και κριτικής 1, Άνοιξη 1990, σ. 238.

Τό νέο αυτό περιοδικό (Έκδοση Έστίας) όρίζει ως κυρίως θεματική του περιοχή τά «ζητήματα φιλοσοφίας, ποιητικής και θεωρίας τής λογοτεχνίας». Από τήν άποψη αυτή άναμφισβήτητα άνταποκρίνεται σέ μία ειδική ζήτηση και ύπόσχεται νά πληρώσει πιό συστηματικά και ύπεύθυνα όσο Κένό ύπήρχε ως πρός τά θέματα αυτά μέ τίς μέχρι τώρα σκόρπιες ή και άποσπασματικές δημοσιεύσεις και μεταφράσεις ξένων κειμένων. Σημειώνουμε από τά περιεχόμενα ένδεικτικά όρισμένους τίτλους για νά παρουσιάσουμε τό εύρος τών θεμάτων πού πραγματεύεται τό πρώτο αυτό τεύχος: Τρία κείμενα του Πάολ ντέ Μάν μεταφρασμένα και σχολιασμένα από τόν Διονύση Καψάλη. Ό μεταφραστής προτάσσει μία έκτενέστατη μελέτη για τή θεωρία του Πάολ ντέ Μάν. Δύο κείμενα άφιερωμένα στό σολωμικό Έργο: Νίκος Καλταμπάνος, *Η στιγμή του άποκαλυπτικού "Υγιστου στον Κρητικό" του Σολωμου* και Κ. Α. Παπαδόπουλος *Γιά τό σολωμικό επίγραμμα "Η καταστροφή τών Ψαρών"*. Άρθρο του Βασίλη Κάλφα για τόν Χ. Μπλούμ. Συνέντευξη μέ τήν Τζούλια Κρίστεβα. Τέλος, μία σειρά βιβλιοκρισιών είτε για βιβλία μεταφρασμένα είτε ξενόγλωσσα.

Τό Λόγου χάριν διευθύνεται από συντακτική επιτροπή πού, όπως διαβάζουμε, τήν άποτελούν οι Γιώργος Γιαννουλόπουλος, Δημ. Δημητρούλης, Νίκος Καλταμπάνος, Βασίλης Κάλφας, Διονύσης Καψάλης, Άριστειδης Μπαλτάς, Παντελής Μπασάκος, Άρης

Μπερλής, Βαγγέλης Μπιτσώρης, Γιώργος Ευρωπαϊδης, Λίλυ Τσιριμάκου, Μιχάλης Χρυσανθόπουλος. Όλοι σχεδόν φίλοι και παλιοί και σημερινοί συνεργάτες του Πολίτη, πράγμα πού δέν σημαίνει, βέβαια, ότι άποκτήσαμε θυγατρική. Η Έκδοση άρτια επιμελημένη, δύσκολα όμως θά μπορούσε νά μιλήσει κανείς για τό σύνολο, μία και, χωρίς τά άρθρα πού δημοσιεύονται σ' αυτό τό τεύχος νά άποτελούν έτερόκλητο και άνομοιογενές θεωρητικά άμάλαγμα, ή άποτίμησή τους δέν μπορεί νά γίνει διά γυμνού όφθαλμού. Για τήν ώρα ευχόμαστε καλή επιτυχία στό νέο περιοδικό και στους φίλους πού κοπίασαν για τό φτιάξιμό του.

Λεβιάθαν

Κυκλοφόρησε τό τεύχος 7 τής τριμηνιαίας επιθεώρησης *Λεβιάθαν*. Όπως μάς συνήθισε τό περιοδικό αυτό, τά κείμενα κινούνται σέ ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών κυρίως ρευμάτων, από τόν Κ. Καστοριάδη («Άτομο, κοινωνία, όρθολογικότητα») ως τό Γάλλο φιλόσοφο Ζάν Μπωντριγιάρ («Τό 2000 δέν θά 'ρθει ποτέ»), τόν κοινωνιολόγο Άλαίν Τουραίν («Η επανάσταση δέν είναι πλέον αυτό πού ήταν»), τόν Κλάους Όφφε («Η ανάγκη για μία επαναθεμελίωση τών άρχών τής κοινωνικής δικαιοσύνης») και τόν Κωνσταντίνο Κατσουρό («Κι ενώ ή πράσινη πολιτική παραμένει άδιευκρίνιστη... τί συμβαίνει μέ τήν πολιτική;»).

Επισημαίνουμε, ώστόσο, ένα κείμενο του Γκέοργκου Μάρκου, «Άκμή και Παρακμή του Έθνικού κενσινισμού: επιπτώσεις για τή σοσιαλδημοκρατική μεταρρυθμιστική πολιτική», πού προσφέρει στον άναγνώστη μία συνολική και έγκυρη θεώρηση του σοσιαλδημοκρατικού φαινομένου και τή λειτουργία του στη στερέωση του καπιταλιστικού συστήματος. Ό Γκέοργκου Μάρκος είναι Ούγγρος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος, ένας από τους άμεσους μαθητές και συνεχιστές του Λούκατς, πού μαζί μέ τόν Χάγκεντας, τήν Άνιές Χέλλερ κ.ά. άποτέλεσαν στη Βουδαπέστη τής δεκαετίας του '70 μία σημαντική μαρξιστική θεωρη-

τική και πολιτική έστία άντιπολίτευσης στό καθεστώς του μετασταλινισμού. Ένα σημαντικό Έργο του Μάρκου εμφανίστηκε στη Δύση τό 1976 μέ τίτλο *Ό μαρξισμός άπέναντι στις κοινωνίες σοβιετικού τύπου*, γραμμένο τότε, δι' έννοήτους λόγους, μέ τό ψευδώνυμο Γκέοργκου Μπένζ. Ήταν μία από τίς σημαντικότερες και διεισδυτικότερες αναλύσεις για τίς κοινωνίες αυτές, έδειχνε μέ πειστικότητα τά άξεπέραστα άδιέξοδά τους πού τίς καταδίκαζαν σέ στασιμότητα και όπισθοδρόμηση και προσήμαιναν τήν κατάρρευση.

Σινεμά

Μηνιαίο κινηματογραφικό περιοδικό. Τεύχος 8, Καλοκαίρι 1990, Δρχ. 450.

Άν οι άκρότητες τών παλιών κινηματογραφικών περιοδικών ξεκινούσαν από τή θέση τους ότι ή κινηματογράφος, ως τέχνη, έπρεπε νά έξιχνιάζει καινούργιες εκφράσεις και γι' αυτό ή κριτική όφειλε νά άναζητεί κρυμμένα κίνητρα και περίπλοκα νοήματα, τό «μεταμοντέρνο» σημερινό περιοδικό για τόν κινηματογράφο ξεκινά από τήν επίσης άκραία θέση ότι τό σινεμά, σήμερα, είναι μία καταναλωτική μανία, γι' αυτό και όφείλουμε νά δημιουργήσουμε καινούργιες μυθολογίες για νά προσελκύσουμε τό κοινό του.

Και τότε και τώρα, όμως, ή μέσος όρος μέ κείμενα γενικότερου ένδιαφέροντος, πού δέν παραγνωρίζουν και τίς δύο όψεις του κινηματογραφικού φαινομένου, έκανε και κάνει αισθητή τήν παρουσία του. Γι' αυτό και τουτο τό περιοδικό, μ' όλες τίς άντιρρήσεις πού μπορεί κανείς νά έχει για τή δομή του και τόν κύριο όγκο τής ύλης του, είναι χρήσιμο.

Βασικός κορμός του νέου τεύχους είναι τό Φεστιβάλ τών Καννών μέ πολυπρόσωπη και πολυδιάστατη κάλυψη του μεγαλύτερου κινηματογραφικού θεσμού τής Ευρώπης. Ρεπορτάζ για τό Φεστιβάλ, επιλογές τών ταινιών πού ξεχώρισαν οι συντάκτες, ιστορική αναδρομή και μία άποκλειστική συνέντευξη μέ τό νικητή Ντέιβιντ Λύντς, συνιστούν τά χρήσιμα στοιχεία του άφιερώματος. Τά «άχρηστα», τά ποικίλματα, τά έλαφρά (μυθολογίες, κουσομπολιά, ή επιφάνεια τής επικαιρότητας) μπορούμε και νά τά άγνοήσουμε.

Άπό τήν ύπόλοιπη ύλη ξεχωρίζουμε τή συνέντευξη του Πολωνού Κριστόφ Κιζλόφσκι.